

UNIVERZITA J. SELYEHO
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
SELYE JÁNOS EGYETEM
TANÁRKÉPZŐ KAR
J. SELYE UNIVERSITY
FACULTY OF EDUCATION

2017/2
(12. ročník)

Z obsahu:

ŠTÚDIE

Tóth Sándor János:

Fixátory dependencie v slovenčine
a v maďarčine

Uhrinová, Alžbeta:

K používaniu slovenského jazyka
v Maďarsku

Dudová, Katarína:

Štýlové modifikácie obrazu zeme
v slovenčine

Šenkár Patrik:

Aspekty národnej/národnostnej literatúry
ako literárnohistorickej jednotky

Vitézová, Eva:

Súčasnosť leporela – prvého žánru
pre predčitateľov

Halász Ivan:

Karol Ketzer: „Šarišská“ novela Janka
Jesenského

Merva Attila:

Dichotómia romantizmu. Jókai a Štúrovci

Ondrejcsák Eszter:

Halasove básne v preklade Antona Straku

Baka L. Patrik:

Čo by bolo keby? Trenka Csaba Gábor:
Egyenlítői Magyar Afrika

Csiba Balázs:

Pramene k stredovekým dejinám
Dunajskej Stredy (1435–1448)

RECENZIE

ERUDITIO – EDUCATIO

Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho
A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata
Research Journal of the Faculty of Education of J. Selye University

2017/2
(12. ročník)

Zakladajúca hlavná redaktorka
Margit Erdélyi

Hlavný redaktor
Péter H. Nagy

Redakčná rada

Prof. PhDr. Margit Erdélyi, CSc.; Doc. PhDr. Soňa Gabzdilová, CSc.; Dr. habil. PaedDr. Kinga Horváth, PhD. (predseda); Doc. PaedDr. Zita Jenisová, PhD.; Dr. habil. PaedDr. György Juhász, PhD.; Dr. Melinda Kalmár; Prof. Dr. Katalin Kéri, DSc.; Doc. PaedDr. Viliam Kratochvíl, PhD.; Dr. habil. PhDr. József Liszka, PhD.; Prof. Anna Mazurkiewich, PhD.; Dr. habil. Ádám Nagy, PhD.; Prof. Tatsuya Nakazawa, PhD.; Prof. Dr. András Szabó, DrSc.; Dr. habil. László Szarka, CSc.; Dr. habil. Barnabás Vajda, PhD. (tajomník); Dr. habil. Vilmos Vass, PhD.

Odborní recenzenti tohto čísla

Dr. habil. Kornélia Horváth, PhD.; Dr. habil. Julianna Lőrincz, PhD.; Prof. Dr. Béla Pukánszky, DSc.; PaedDr. Terézia Strédl, PhD.; Dr. Sándor János Tóth, PhD.; Dr. habil. Barnabás Vajda, PhD

Jazyková úprava

Dr. Sándor János Tóth, PhD.

English abstracts reviewed by

PaedDr. Andrea Puskás, PhD.

Preklady

Dr. habil. Barnabás Vajda, PhD.

Realizované s finančnou podporou Úradu vlády SR
– program Kultúra národnostných menšín

2017

Eruditio – Educatio • Vedecký časopis Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne • vychádza 4x ročne • Vydáva Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho (Komárno) • IČO 37 961 632 • Adresa redakcie: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829 • E-mail: nagyp@uj.s.sk • Redakčná asistentka: Mgr. Ing. Beata Nagyova • Obal a tlačiarenská príprava: Grafis Media, s.r.o. • Tlač: Grafis Media, s.r.o. Gaštanový rad 4525/1A, 92901 Dunajská Streda • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • Jún 2017
<http://e-eruditio.uj.s.sk/>

Náklad: 100 ks • Periodikum je nepredajné.

Eruditio – Educatio • A Selye János Egyetem Tanárképző Kara tudományos folyóirata • Megjelenik évente négy alkalommal • Kiadja a Selye János Egyetem Tanárképző Kara (Komárom) • IČO 37 961 632 • A szerkesztőség címe: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho, Bratislavská 3322, SK-945 01 Komárno, P.O.Box 54 • Tel.: +421-35-3260-829 • E-mail: nagyp@uj.s.sk • Szerkesztőségi munkatárs: Mgr. Ing. Nagy Beáta • Borító és nyomdai előkészítés: Grafis Media, s.r.o. • Nyomta: Grafis Media, s.r.o. Gesztenyefa sor 4525/1A, 929 01 Dunaszerdahely • ISSN 1336-8893 • EV 2179/08 • 2017. június
<http://e-eruditio.uj.s.sk/>

Példányszám: 100 • A kiadvány nem árusítható.

Obsah

ŠTÚDIE

Tóth Sándor János:
Fixátory dependencie v slovenčine a v maďarčine. 5

Uhrinová, Alžbeta:
K používaniu slovenského jazyka v Maďarsku 25

Dudová, Katarína:
Štýlové modifikácie obrazu zeme v slovenčine 33

Šenkár Patrik:
Aspekty národnej/národnostnej literatúry ako literárnohistorickej jednotky 43

Vitézová, Eva:
Súčasnosť leprela – prvého žánru pre predčitateľov 55

Halász Ivan:
Karol Ketzler: „Šarišská“ novela Janka Jesenského 65

Merva Attila:
Dichotómia romantizmu. Jókai a Štúrovci 73

Ondrejcsák Eszter:
Halasove básne v preklade Antona Straku 83

Baka L. Patrik:
Čo by bolo keby? Trenka Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika 99

Csiba Balázs:
Pramene k stredovekým dejinám Dunajskej Stredy (1435–1448). 105

RECENZIE

Tóth Sándor János:
Mandelíková, Lenka: Základy morfológie slovenského jazyka. 121

Čulenová, Eva:
Garančovská, Lenka: Testy zo slovenčiny ako cudzieho jazyka 123

Erdélyi Margit:
Šenkár Patrik: Súradnice básnickej polyfónie Slovákov v Rumunsku. 125

ZOZNAM AUTOROV 127

Fixátory dependencie v slovenčine a v maďarčine

Tóth Sándor János

The Application of Vernier Technology in Human Physiology Abstract

The aim of this study is to compare the casus system of Slovak and Hungarian. Dependence in syntactic structures can appear as free casus at the nominal phrase or bound to the meaning of the verb. These grammatical categories and word classes are usually presented in different chapters of grammar. Hereby we give a complex comparative description of them. The languages of our interest are really close but typologically and genetically different. These circumstances cause interference phenomena in language learning or minority language usage in bilingual situations.

Key words: casus, reaction, comparative linguistics, interference

Kľúčové slová: pád, väzba, komparatívna lingvistika, interferencia

1. Náčrt problematiky

Juraj Vaňko (2010, 265–325) používa odborný termín *fixátory dependencie* v kolektívnej vedeckej monografii *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny* (Dolník et al. 2010). Cieľom nášho príspevku je objasniť tento (možno záhadný) pojem pomocou porovnania funkcií pádov v slovenskom a maďarskom jazyku.

Pád je gramatickou kategóriou, ktorá slúži na vyjadrenie vzťahov medzi substantívami a slovami, ktoré s nimi významovo súvisia (pričom substantíva môžu byť zastúpené zámenami), preto má veľmi dôležitú morfosyntaktickú funkciu. Tieto vzťahy sú vyjadrené nominálne, napr.: *cesta lesom* alebo verbálne, napr.: *matka objala syna*.

Funkciou pádov je teda vyjadrovať vzťahy podstatného mena k iným slovám vo vete. Na vyjadrenie predmetových, príslovkových a prívlastkových vzťahov slúžia v slovenčine pády, ktorých význam spresňujú predložky (Ružička et al. 1966, 621), v maďarčine sa to rieši pádovými príponami a postpozíciami.

Morfologické monografie aj školské príručky založené na slovnodruhovom princípe spracúvajú túto tematiku oddelene, v kapitolách o substantívach, slovesách aj predložkách. Naším cieľom je poskytnúť komplexný pohľad na vyjadrenie voľných a viazaných príslovkových vzťahov a to pomocou príkladov dvoch nepriľbných, avšak areálovo blízkych jazykov.

Pri porovnaní pádového systému maďarčiny a slovenčiny je možné vychádzať z viacerých **metód**. Napr. Vaňko (In: Vaňko – Auxová 2015, 57) zdôrazňuje **prvotnosť pádu**: „Treba vychádzať najskôr z otázky, na čo pád slúži, a až potom skúmať, ako sa jednotlivé významy, ktoré sa vo flektívnych jazykoch – vrátane slovenčiny – fixujú pádovými koncovkami, vyjadrujú v maďarčine.“ Preto ani nepripájame deklinačné tabuľky, tie sa nájdu v štandardných príručkách morfológie. Bežný používateľ maďarčiny si neuvedomuje pri-

tomnosť pádov vo svojom materinskom jazyku, lebo systém vyjadrenia syntaktických pozícií a adverbialných vzťahov je v maďarčine založený na súvislosti jedna gramatická séma – jedna gramatická prípona. Preto Maďar študujúci flektívny jazyk pociťuje pády indoeurópskych jazykov ako polysémické. Naopak, Slovák učiaci sa po maďarsky považuje maďarské „pády“ za rozptýlené, čo je opodstatnené jednak neustáleným počtom pádov, jednak faktom, že aj jazykovedci dlho diskutovali o tom, či je možné nazývať pádmi systém nominálnych morfosyntaktických sufixov maďarčiny. Existujú však aj prípady, kde je možné nájsť určité paralely medzi pádmi slovenčiny a maďarčiny, napr. inštrumentál „pri vyjadrovaní významu sociatívnosti: *cestovať s mamou – anyával utazik*; podobne aj pri vyjadrovaní nástroja alebo prostriedku: *svietiť sviečkou – gyertyával világít, cestovať autobusom – busszal utazik*, [...] maďarskému tzv. kauzálnu-účelovému pádu [...] by v slovenčine zodpovedalo spojenie predložky *po* s A, porov.: *gyógyszerért meg – íst po léky* a pod.“ (Vaňko In: Vaňko – Auxová 2015, 59).

Druhou metodickou možnosťou je vychádzať zo **sémantiky predložiek** (porov. Šticha 2015, 615–708). Predložky sú pomocné, neohybné, neplnovýznamové slová. Pomáhajú vyjadriť rôzne, predmetové, prívlastkové, príslovkové vzťahy, napr. miesto a čas so zreteľom na skutočnosť, ktorú vyjadruje podstatné meno, sloveso alebo prídavné meno. Platí to napr. pre slovenčinu a nemčinu, avšak „príslovkové vzťahy v maďarčine nevyjadrujeme predložkami, ale príslovkovými príponami, postpozíciami alebo ukazovacími zámenami, napr.: *Pozsonyba, Pozsony mellé*“ (Misadová 2011, 27). „Maďarčina ako aglutinačný jazyk používa ten istý systém pádových prípon pre celú kategóriu mien. Z typologických vlastností slovenského jazyka vyplýva, že gramatická kategória rodu, čísla a pádu sa v tomto jazyku vyjadruje v rámci jedinej gramatickej morfémy, kým v aglutinačnom maďarskom jazyku sa kategória pádu vyjadruje osobitnými pádovými príponami. [...] Kým v slovenčine sa na vyjadrenie objektívnych miestnych vzťahov využívajú predložky, v maďarčine tie isté vzťahy vyjadrujeme predovšetkým príslovkovými pádmi a postpozíciami, pričom postpozície sú len sekundárnymi gramatickými prostriedkami, ktoré najčastejšie vyjadrujú nejakú pozíciu a majú skôr komplementárnu funkciu. Navyše pádové prípony v maďarčine tvoria uzavretý systém, kým postpozície majú otvorený systém“ (Misadová 2011, 89).

Pri porovnaní nie je možné aplikovať štrukturalistický prístup, preto vychádzame zo sémantiky pádov a to komplexne spolu s predložkami. Funkciu slovenského G, A, D, L, I v kombinácii s predložkami na vyjadrenie príslovkových vzťahov preberajú v maďarčine sémantické pády. Tie majú svoje vlastné prípony, neexistuje pádová homonymia, synonymia ani polysémia ako v slovenčine, preto sú paradigmy transparentnejšie.

2. Volné vzťahy

Počet pádov v jazykoch sveta sa pohybuje medzi nulou až vyše desať. Slovenčina má pevný počet pádov, maďarský pádový systém je otvorený, menej stabilný. Téze *na jeden pád sa viažu viaceré funkcie, ich úlohu vo vete bližšie určujú predložky* protirečia príklady maď. pádov, ktoré v slovenčine nie sú vyjadrené pádmi a predložkami, ale inými prostriedkami.

„Ak vychádzame z názoru, že kategória gramatického pádu je prítomná aj v maďarčine, musíme hneď upozorniť aj na to, že počet pádov nie je v týchto dvoch jazykoch rovnaký. V súčasnej slovenčine sa vymedzuje šesť rozličných pádov, kým v maďarčine ich počet nie je ustálený. Stáva sa to preto, lebo v dôsledku vývinu jazyka

sa niektoré pádové prípony začínú správať predovšetkým ako derivačné morfémy, t. j. aktívne sa zúčastňujú na tvorení nových slov, čím sa ich gramatická funkcia zmení na funkciu slovtvornú“ (Misadová 2011, 89).

Tabuľka č. 1 Pády v maďarčine a ich slovenské ekvivalenty

pád v maď.	maď. príklad	slk. ekvivalent
nominativus	<i>A ház magas.</i> – podmet <i>A ház ablaka.</i> – posesor	N <i>dom je vysoký</i> G <i>okno domu</i>
accusativus	<i>hajót</i>	A, priamy predmet
dativus-genitivus	<i>Adt oda apának.</i> – prisl. urč. <i>A háznak az ablaka.</i> – posesor	D G
inessivus	<i>hajóban</i>	v + L
elativus	<i>hajóból</i>	z + G (vnútro)
illativus	<i>hajóba</i>	do + G
superessivus	<i>hajón</i>	na + L
delativus	<i>hajóról</i>	z + G (povrch)
sublativus	<i>hajóra</i>	na + L
adessivus	<i>hajónál</i>	pri + G
ablativus	<i>hajótól</i>	od + G
allativus	<i>hajóhoz</i>	k + D
terminativus	<i>hajóig</i>	do + G
instrumentalis-comitativus	<i>hajóval</i>	s + I
causalis-finalis	<i>hajóért</i>	pre <i>lod'</i>
translativus-factitivus	<i>bátorrá</i> (válik vki) <i>férfivé</i> (válik vki) <i>okossá</i> (tesz vkit) <i>veszekedéssé</i> (fajul vmi)	<i>stať sa smelým</i> <i>stať sa mužom</i> <i>robiť múdрым (niekoho)</i> <i>zmeniť sa na hádku</i>
essivus-modalis	<i>kegyetlenül</i> <i>rendetlenül</i> <i>remekül</i> <i>rosszul</i> <i>szemtelenül</i> <i>szlovákul</i> <i>hajóul</i> (szolgál vmi) <i>jutalmul</i> (kap vmit)	„pád spôsobu“ <i>kruto</i> <i>neporladne</i> <i>výborne</i> <i>zle</i> <i>bezočivo</i> <i>po slovensky</i> <i>(niečo) slúži ako lod'</i> <i>dostane (niečo) ako odmenu</i>
essivus-formalis (-similitivus)	<i>hajóként</i> (szolgál vmi) <i>tanárként</i> (dolgozik vki)	<i>(niečo) slúži ako lod'</i> <i>(niekto) pôsobí ako učiteľ</i>
formalis	<i>példaképp</i>	ako <i>príklad</i>
distributivus (num.)	<i>egyenként</i> <i>házanként</i>	po jednom po domoch
sociativus	<i>hajóstul</i>	<i>spolu s lod'mi, vrátane lodí</i>
temporalis	<i>tévézéséskor</i> <i>ötör</i>	počas <i>pozerania telky</i> o <i>piatej</i>
temporalis iterativus	<i>nyaranta</i> <i>reggelente</i>	každé <i>leto</i> každé <i>ráno</i>
modalis (adj., adv.)	<i>drágán</i> <i>elgyénileg</i>	<i>draho</i> <i>individuálne</i>
mulipilkativus (num.)	<i>hétyszer</i>	sedemkrát

(zdroj: Dryer – Haspelmath et al. 2013 kpt. 49, Keszler et al. 2000, 203–204, Kiefer et al. 1999, 200, Lórinč 2015, 67–68)

Nie každý maď. sufix predstavuje plnohodnotný pád, napr. *-képpen, -kor, -stul / -stül, -anta / -ente* tvoria prechodnú oblasť medzi slovo tvornými a gramatickými sufixmi. Prípony *-a / -an / -en, -lag / -leg, -ul / -ül, -szor / -szer / -ször* sa viažu na prídavné mená a číslovky, sú na periférii pádového systému maďarčiny.

Páleš (1994, 110–113) načrtol systém sémantických pádov pre slovenský jazyk, kde pády nevníma v gramaticko-syntaktickom zmysle, ale približuje ich k sémantickým kategóriám. Ide o funkčné zložky jazyka, ktoré sú potrebné pri osvojovaní si druhého jazyka.

Za syntaktické pády sa v maďarčine považujú nominatív, akuzatív a datív. Ďalšie pády sú sémantické, ich výskyt presahuje rámec podstatných mien.

Porovnanie dvoch pádových systémov komplikuje nielen zložitnosť významových vzťahov v dvoch jazykoch, ale aj odstupňovanosť maďarského pádového systému:

1. Syntaktické pády: N, A, splyvaný D+G;

2. Sémantické pády vyjadrujú prislovkové vzťahy množstvom sufixov a postpozícií (záložka) – čím je ich viac, čím je otvorenejší systém, o to menej ide o pád v indoeurópskom zmysle slova (Buzássyová 1977b, 145).

Nominatív má v oboch skúmaných jazykoch totožné funkcie (až na prívlastňovací vzťah), je centrálnym, gramatikalizovaným a neutrálnym pádom v slovenčine aj v maďarčine. Slúži na pomenovanie, na fixovanie pozície podmetu.

Akuzatív je ďalším centrálnym syntaktickým pádom neobmedzenej účasti deja na pomenovanom jave. Jeho primárnou syntaktickou funkciou je vyjadrenie objektu. To, čo je pomenované akuzatívom, je neobmedzene zasiahnuté dejom. Použitie podstatného mena v A vo funkcii predmetu je podmienený tranzitívnosťou slovesa. V slovenčine je to prototypickou funkciou A (Ivanová 2011, 15), v maďarčine je to však jej jedinou funkciou: *Videl som Petra – Láttam Pétert.* Akuzatív v maďarčine – na rozdiel od slovenčiny – má iba tie funkcie, ktoré zastupuje bezpredložkový A v slk. T. j. A v maď. nemá sémantické funkcie ako cieľ pohybu, prekonanie vzdialenosti, pohyb k cieľu, uskutočňovanie v čase, uplynulý čas a pod., tieto funkcie sa vyjadrujú inými pádmi. V maďarčine sa významy slovenských predložkových pádov vyjadrujú samostatnými sufixmi. V tomto ohľade sa maďarčina približuje k tzv. „nepádovým“ jazykom, ktoré nedostatok flexie kompenzujú predložkami (Szabómi-hályová 1989, 480).

V intencnom význame 'účasť na deji' má slk. a maď. **datív** spoločné vetotvorné funkcie. Ako syntaktický pád je D zastúpený v oboch jazykoch, JOS sémantickej zložky 'niekomu' je primárnou funkciou. Situáciu komplikujú dva faktory:

1. predložkové funkcie D vyjadrujúce priestorový význam;
2. posesívnosť ako osobitná kategória v maď.

Genitív sa v maď. nepokladá za samostatný pád. Jeho funkcie preberajú iné pády, kompozitá, resp. prívlastňovanie je v maďarčine vyjadrené prívlastňovacími príponami na prívlastňovanom objekte (*a tanító autója* 'učiteľ auto G') alebo datívom (*a tanítónak az autója* 'učiteľ D auto G') (Vaňko In: Vaňko – Auxová 2015, 57–58), kým v slovenčine má primárnu funkciu pád prívlastku (Vaňko In: Vaňko – Auxová 2015, 39). Slovenský G vyjadruje príslušnosť, prameň, cieľ niečoho, majetok, kvantifikáciu, porovnanie, časť celého (partitívny G) časový úsek, referenčný bod v priestore referenčný bod v čase, približný čas, bod, z ktorého vychádza pohyb začiatok deja, cieľ pohybu koniec deja. Maďarčina každú takúto sému vyjadruje osobitným pádom. Okrem tohto „rozptylu“ je najdôležitejším javom ovplyvňujúcim aj JOS neprítomnosť záporového, parti-

tívneho G a vyjadrovanie niektorých hore uvedených funkcií G kompozitami v maď. Adnominálne významy G sú v maď. často vyjardené kompozitami, ktorých slovoformný význam je posesívny. Maďarským ekvivalentom predložkového G sú pády vyjadrujúce príslovkové vzťahy miesta a času.

Lokál nemôže zaujímať vo vete ani jednu z centrálnych pozícií, vyjadruje však lokalizáciu v priestore a čase. Vždy stojí s predložkami, pomocou nich spresňuje vyjadrovanie okolností deja, napr.: *sedel na stanici, vrátil sa o šiestej, stretneme sa po / o šiestej*. L sa nezúčastňuje na intenčnej štruktúre vety. Nie je to pád v plnom zmysle slova, lebo bez predložky nemôže vyjadriť vzťah k slovesu. Vyjadruje len príslovkové vzťahy, syntaktickú funkciu predmetovú má zriedkavo, iba v spojení s predložkou *o*, napr.: *hovoríť, mlčať o niečom* a s predložkou *po*, napr.: *dať deťom po koláči*. Lokál aj inštrumentál sú na okraji pádového systému slovenského jazyka, a práve preto sú bližšie k sémantickým pádom v maď.

Inštrumentál v maďarskom jazyku má zúženú funkciu na pád instrumentalis-comitativus, ktorý vyjadruje príslovkové určenie prostriedku / nástroja, pri tranzitívnych slovesách, napr.: *cestovať autobusom, zaoberať sa úlohou, písať perom, naplniť pohár medom, ulica je vydláždená kockami*, a to sufixom **-val / -vel** (kivel, mivel? - /s/ kým, /s/ čím?). „Pádovou príponou **-val / -vel** sa v maďarčine vyjadruje v prvom rade sociatívnosť. V tomto význame je jej slovenským ekvivalentom predložka *s*, ktorá sa viaže len s inštrumentálom a vyjadruje iný vzťah ako priestorový, napr.: *Katival utazik – cestovať s Katkou*, pričom sa tento vzťah dá približne charakterizovať výrazmi ako spoluúčasť, sprievodná účasť. Prípona **-val / -vel** však v maďarčine môže zodpovedať aj slovenskému holému inštrumentálu, napr.: *buszszal utazik – cestovať autobusom*, v tom prípade označuje iba vzťah prostriedku a konateľa deja“ (Misadová 2011, 95–96).

Systém priestorových postpozícií a sufixov v maďarčine a ich slovenské ekvivalenty

Priestor je egocentrický. Egocentrické ukazovatele sú napr. v nemčine: *hin-, her-, herauf, hinab*, v slovenčine: *ta chodí, ta šiel*. Deiktické centrum sa označuje ukazovacími zámenami, deiktickými príslovkami (*tu, tam*) alebo slovesami pohybu. V Strednej Amerike a v západnej Afrike sú jazyky, ktoré vyjadrujú pozíciu tzv. pozičnými podstatnými menami, ktoré sú gramatikalizované na úlohu predložiek (*v – brucho, za – chrbát, hore – nebo, dole – zem*) (Pokorný 2010, 250–252). Podobné gramatikalizačné procesy mali pádové prípony a postpozície v maďarčine a predložky v slovenčine.

Vyjadrovanie priestoru je rozmanité a vyznačuje sa niekoľkými modelmi konceptualizácie sveta. Základom vyjadrovania priestorových vzťahov napr. vo vete *Lampa je na stole*. sú:

- **figuratívny objekt** (určujeme jeho polohu): *lampa*
- **vzťažný objekt** (ku ktorému určujeme jeho polohu): *stôl*
- **deiktické centrum** (hládisko pozorovateľa): miesto, odkiaľ pozorujeme.

Sekundárnym vzťažným objektom môžu byť **vzdialenosť, kontakt, smer, dráha pohybu**.

K vyjadreniu dynamických zmien sa konfigurácia (poloha) medzi figuratívnym a vzťažným objektom kombinuje spôsobom smeru zmeny. V lokatívnych konštruk-

ciách sa používa sponové sloveso (*byt*) alebo sloveso pozície (statické: *leží*, inchoatívne: *ľahol si*, kauzatívne: *položil ho*) (Krupa 1980, 84).

Kompatibilitnosť slovesa so substantívom závisí od relačnej a referenčnej zložky významu. Tzv. figuratívnym objektom môžeme vyjadriť priestorové vzťahy, objekt, polohu a pohyb; vyjadrujeme ním pozíciu alebo orientáciu. Vzťažný objekt je objekt, ku ktorému polohu / pohyb určujeme; môže byť topologický alebo projektívny. Ďalším faktorom je deiktické centrum: hľadisko pozorovateľa, hovoriaceho. Napr. vo vete *Lampa je za stolom*, figuratívnym objektom je *lampa*, vzťažným objektom je stôl a deiktickým objektom je miesto, kde sa hovoriaci nachádza. Môže sa vyskytnúť aj sekundárny vzťažný objekt. Používaním týchto faktorov môžeme vytvoriť nekonečné množstvo variácií. Základná lokatívna konštrukcia je odpoveďou na otázku *kde?* (Pokorný 2010, 250).

Misadová (2011, 96–102) vychádza z konkrétnych príslovkových vzťahov, na prvom mieste sa zaoberá miestnymi vzťahmi. Jazykové prostriedky slúžiace na určenie miesta sa diferencujú podľa smeru pohybu, a to dvomi dynamickými vektormi (odpovedajúcimi na otázky *honnan?* 'odkiaľ?' a *hova?* 'kam?') a jedným statickým (odpovedá na otázku *hol?* 'kde?'). Ďalším činiteľom, ktorý určuje miestne vzťahy, je dimenzia priestoru, v ktorom sa osoba vykonávajúca činnosť alebo predmet nachádza. Na základe toho rozlišujeme vnútorné (*iskoláiban* 'v škole'), povrchové (*asztalra* 'na stôl') a vonkajšie (*onnan* 'odtiaľ') miestne vzťahy. Pri určovaní miestnych vzťahov nesmieme zabudnúť na osobité formy vyjadrenia blízkosti a vzdialenosti, napr.: *ebbe / abba, erről / arról, ehhez / ahhoz* 'do toho, o tom, k tomu'.

Tabuľka č 2 Ternárne používanie pádových prípon, postpozícií a predložiek

lokalizácia / priestor	statickosť	dynamickosť (zaujatie pozície)	dynamickosť (rušenie pozície)
povrch	<i>könyvön – na knihe</i> <i>teraszon – na terase</i> <i>téren – na námestí</i> <i>utcán – na ulici</i> slk. L	<i>járdára – na chodník</i> <i>könyvre – na knihu</i> slk. A	<i>térről – z námestia</i> <i>utcáról – z ulice</i> slk. G
lokalizácia vo vnútri trojrozmerného priestoru, nádoba	<i>házban – v dome</i> <i>kertben – v záhrade</i> <i>várban – na hrade</i> slk. L	<i>kertbe – do záhrady</i> <i>lakásba – do bytu</i> slk. G <i>várba – na hrad</i> slk. A	<i>orvostól – od lekára</i> <i>üzlettől – od obchodu</i> slk. G
lokalizácia v priestranstve, v inštitúcii	<i>városban – v meste</i> <i>kollégiumban – na internáte</i> maď. na Slovensku: <i>internáton –</i> interfrenečný jav. <i>utcán – na ulici</i> <i>állomáson – na stanici</i> slk. L	<i>városba – do mesta</i> slk. G <i>kollégiumba –</i> <i>na internát</i> <i>utcára – na ulicu</i> <i>állomásra – na stanicu</i> slk. A	<i>városból – z mesta</i> <i>kollégiumból –</i> <i>z internátu</i> <i>utcáról – z ulice</i> <i>állomásról – zo stanice</i> slk. G
susedstvo	<i>orvosnál – u lekára</i> <i>szülőknél – u rodičov</i> slk. G	<i>orvoshoz – k lekárovi</i> <i>szülőkhöz – k rodičom</i> slk. D	<i>iskolából – zo školy</i> <i>könyvből – z knihy</i> slk. G

zadná lokalizácia	<i>asztal mög ött – za stolom</i> slk. I	<i>asztal mög é – za stól</i> slk. A	<i>asztal mög ül – s poz a stola</i> slk. G
predná lokalizácia	<i>asztal előtt – pred stolom</i> slk. I	<i>asztal elé – pred stól</i> slk. A	<i>asztal előtt – s pred stola</i> slk. G
spodná lokalizácia	<i>asztal al att – pod stolom</i> slk. I	<i>asztal al á – pod stól</i> slk. A	<i>asztal al ól – s pod stola</i> slk. G
bočná lokalizácia	<i>asztal mell ett – (stát) vedľa stola</i> slk. G	<i>asztal mellé – (položiť niečo) vedľa stola</i> slk. G	<i>asztal mellől – s po pri stola / (vstať) od stola</i> slk. G
lokalizácia „medzi“	<i>házak köz ött – medzi domami</i> slk. I	<i>házak köz é – medzi domy</i> slk. A	<i>házak köz ül – s po medzi domov</i> slk. G
vrchná lokalizácia	<i>asztal föl ött – nad stolom</i> slk. I	<i>asztal föl é – nad stól</i> slk. A	<i>asztal föl ül – z nad stola</i> slk. G
lokalizácia „okolo“	<i>asztal körül – (sedieť) okolo stola</i> slk. G	<i>asztal körül – (sadniť si) okolo stola</i> slk. G	∅
frontálna pozícia	<i>egymással szem be nézni – pozeráť sa proti sebe</i> slk. D	<i>egymással szem ben állnak – stát proti sebe</i> slk. D	<i>szem ből jön az autó – auto ide z protismeru</i> slk. G
smer	∅	<i>ház fel é – (ist) smerom k domu</i> slk. D	<i>ház fel ől – (prichádzať) od domu</i> slk. G
tranzitívna lokalizácia	<i>úton át / keresztül – cez cestu</i> slk. A	∅	∅

(zdroj: Pléh – Lukács et al. 2014, 903, Vaňko In: Vaňko – Auxová 2015, 59, Misadová 2011, 90–98, Szabómihályová 1989, 489, Mandelíková 2016, 143–144, Štícha 2015, 618–648, Hegedűs 2004, 70–81, 156)

V slovenčine sa pri rovinnom členení takisto rozlišuje spodná, vrchná, predná, zadná a bočná časť, ale na vyjadrenie týchto pozícií, na spresnenie pádového významu sa používajú jednoduché predložky *pod*, *nad*, *pred*, *za*, *vedľa*; a podvojný, odvodené predložky *spod*, *znad*, *spred*, *spoza*, *spopri*. Slovenčina a maďarčina vykazujú analógiu v prípade významu predložky *medzi* a postpozície *között* v porovnaní s nem. *zwischen* – *unter* a angl. *between* – *among*. V slk. predložky *okolo*, *proti*, *vedľa* nie sú diferencované podľa opozície statickosti ↔ dynamickosti. Takéto prípady svedčia o totožnosti alebo odlišnosti jazykového obrazu sveta v súvislosti s vyjadrením časovo-priestorových vzťahov. Ďalšie špecifiká z výskumu Szabómihályovej a Misadovej:

„V skupine kontaktoých predložiek v slovenčine sa vymedzuje osobitná skupina: *po*, *o*. Ich spoločným znakom je dynamizácia kontaktu. V maďarčine sa na vyjadrenie tohto významu nevyvinuli špecifické formy, používajú sa primárne kontaktové prípony, význam dynamickosti vyplýva zo sémantiky slovesa. [...] *sedieť v lese* : *chodiť po lese* – *az erdőben ül* : *az erdőben jár*

ležať na stole : posúvať po stole – az asztaalon fekszik : az asztaalon tologat (valamit) [...]

Predložka *o* vyjadruje časovo obmedzený kontakt deja s povrchom objektu. V maďarčine neexistuje prípona, ktorá by disponovala tými istými príznakmi, ako kontextové ekvivalenty sa používajú predovšetkým smerové prípony *-hoz* a *-nak*, v niektorých prípadoch *-ra*. To znamená, že v maďarčine z ternárneho protikladu približovanie – kontakt – rušenie kontaktu sa uprednostňuje prvý, ktorý už sám osebe obsahuje určitý dynamický moment. O interpretácii významu prípony rozhoduje kontext, predovšetkým sloveso:

a falhoz megy : a falhoz dob valamit – írás k stene : hodiť niečo o stenu

Slovenská predložka *o* je neutrálna z hľadiska toho, či ide o kontakt vertikálny, alebo horizontálny. V maďarčine však pri objektoch, kde sú možné obidva kontakty, rozlišuje sa vertikálny kontakt (*-hoz, -nak*) a horizontálny kontakt (*-ra*): *az asztaalhoz / asztaalnak támaszkodik : az asztaala támaszkodik – opierať sa o stôl*“ (Szabómihályová 1989, 484–485).

„Pre obidva jazyky však platí, že predložky / prípony vyjadrujúce kontakt s povrchom objektu majú všeobecnejší, abstraktnejší význam, než prípony / predložky vyjadrujúce vnútorný kontakt“ (Szabómihályová 1989, 484).

„Na vyjadrenie zaujatia pozície *kam?* a pozície *kde?* sa v slovenčine používa tá istá predložka, ktorá sa však v dôsledku prekryvania predložkových významov viaže vždy s iným pádom – pri označení zaujatia pozície s *A*, napr.: *kam?* – **pod stôl**, a pri označení pozície s *I*, napr.: **pod stolom**.

Postpozície *köré, körül* majú význam ‘nachádzať sa okolo objektu’. Vyjadrujú len zaujímanie pozície a pozíciu, rušenie pozície osobitne nevyčleňujú. Ako ich slovenský ekvivalent sa používa predložka *okolo*, ktorá však v maďarčine uvedené terárne významy nerozlišuje.

Postpozície *közé, között, közül* vyjadrujú pozíciu vzhľadom aspoň na dva objekty. Slovenským ekvivalentom je pri prvých dvoch členoch terárneho protikladu predložka *medzi* (*A, I*), pri označení rušenia pozície predložka *spomedzi*.

Postpozície *felé, felől* majú smerový význam. Ich ekvivalentom pri označení zaujatia pozície je datívna predložka *k*, ktorá pomocou smerových slovies vyjadruje dynamické vzťahy bez kontaktu. Na vyjadrenie rušenia pozície sa v slovenčine ako ich ekvivalent používa predložka *od*.

Synonymné postpozície *át, keresztül* stoja s podstatným menom s pádovou príponou *-n / -on / -en / -ön* a poukazujú na prekonanie vzdialenosti. V slovenčine im zodpovedá akuzatívna predložka *cez*, ktorá v základnom priestorovom význame vyjadruje len smerovanie“ (Misadová 2011, 98).

Ondrejovič (1997, 157–159) a Janda (2002, 4–6, 21) poukazujú na metaforické prenesenie priestorových významov na časové v slovanských jazykoch a v angličtine. Priestorová koncepcia je dôležitejšia, ako časová. Priestorová koordináta je bezprostrednejšie vnímateľná ako časová (Krupa 1980, 78). Priestorový význam predložiek slúži ako základ pre tvorenie väčšiny druhotných významov. Iné ako lokálne významy sa v maďarčine vyjadrujú príponami *-nak / -nek, -ul / -ül, -ként, -vá / -vé, -val / -vel* a *-ért* či nulovou morféomou. Ich slovenskými ekvivalentmi sú prvotné predložky *po, pre, s* a v ostatných prípadoch bezpredložkové pády. Maďarské postpozície s iným významom ako lokálnym *múlva, óta, után, ellen, miatt, végett* sa

v slovenčine vyjadrujú predložkami *o, od, po, proti, pre* a *kvôli*. Orientácia v priestore a čase patrí k univerzáliám. Ich vyjadrovacie prostriedky v danom jazykovom systéme však závisia od komunikačných potrieb, ktoré sa funkčne realizujú v gramatickej sústave.

Nepriestorové významy priestorových prípon:

hisz az angyalokban – veriť v anjeloch
szerelmes vkibe – je zamilovaný do niekoho
elege van a sajtból – má syra dost
emlékezik vmire – pamätať sa na niečo
hall vkiról – počuť o niekom
fél vmitől – báť sa niečoho
csatlakozik vmihez – pridať sa k niečomu
 (Pléh – Lukács et al. 2014, 911)

„Maďarské prípony vyjadrujúce lokálne vzťahy majú v slovenčine významovo veľmi podobné ekvivalenty, a to tzv. priestorové predložky, ktoré veľmi presne diferencujú priestorové vzťahy. [...] Pozície pri lokálnych významoch sa v maďarčine vyjadrujú predovšetkým postpozíciami. Tie isté sémantické príznaky sa v slovenčine realizujú najmä prvotnými, ale aj druhotnými predložkami. Výrazné rozdiely sú však vo vyjadrovaní terárnych protikladov pomocou postpozícií v maďarčine a ich ekvivalentov v slovenčine. Kým v maďarčine sa rovinné pozície vyjadrujú samostatnými postpozíciami *alá, alatt, alól; fölé, fölött, fölül; elé, elött, elöl; mögé, mögött, mögül; mellé, mellett, mellől*, v slovenčine sa používajú predložky *pod, nad, pred, za* (ktoré sa viažu s dvoma pádmí, čím sa rozlišujú prvé dva členy terárneho protikladu), ďalej predložky *spod, znad, spred a spoza*“ (Misadová 2011, 101–102).

Postpozície nie sú zaradené do pádového systému maďarčiny. Postpozície tvoria v maďarčine otvorený systém, navyše ich počet sa neustále zvyšuje. Prvotné sú postpozície, ktoré vyjadrujú základné miestne, časové a príčinné významy.

Systém maďarských prípon a postpozícií je diferencovanejší, ako systém ich slovenských ekvivalentov, táto diferencovanosť sa týka predovšetkým označenia rovinných pozícií, kde sa všetky významy vyjadrujú osobitnými príponami.

Maďarské postpozície sú dynamickejšim slovným druhom ako slovenské prepozície. Majú silnú prepojenosť s príponami, zámenami aj príslovkami, napr.: *-ben / bennem / bent, -re / rám / rajta*. Postpozície aj prípony môžu byť v maďarčine koreňom slova pri ďalšej sufikácii, vyjadrujúc význam predložkového pádu osobného prívlastňovacieho zámena, čiže pridáva sa sufix plurálu alebo osobná posesívna prípona, napr. postpozícia *alatt* *alattam, alattad, alattunk* ‘podo mnou, pod tebou, pod nami’ sufix *-nál* *nálam, nálunk* ‘u mňa, u nás’. Stupňovaním postpozícií vznikajú príslovky a častice *alatt* *legalább* ‘aspoň’, *fölkül* *legföljebb* ‘navyše’. Navyše je možné z nich tvoriť prídavné mená: *alatti* ‘súci pod niečím’, *alsó* ‘dolný’, *legalsó* ‘najnižší’, *fölkül* ‘súci nad niečím’, *fölső* ‘horný’, *legfölső* ‘najvyšší’. Tieto korene fungujú v maď. aj ako predpony: *aláhúz* ‘podčiarknuť’, *felépítmény* ‘nadvstavba’, *alagsor* ‘suterén’, *felad* ‘podať’, *feladat* ‘zadanie, úloha’ (Hegedűs 2004, 84–93). Na rozdiel od slk. predložiek sú maď. postpozície ohybné.

Pre oba jazyky je charakteristickým javom tvorba druhotných predložiek, resp. postpozícií, lebo prvotné sú mnohovýznamové (porov. Hegedűs 2012, 180–182):

- jednoduché – *bez, do, v, na, z, o, s, do*;
- podvojný – *po|nad, po|pod, po|pred, po|za*;
- potrojný – *s|po|medzi, s|po|nad, s|po|pod, s|po|za*.

Staršie predložky vznikli z prísloviek.

- jednoduché – *blízko, dolu, hore, mimo*;
- podvojný – *poniže, povyše, pomimo*;
- potrojný – *sponiže, spovyše*;
- odvodené – *kvôli, voči, namiesto, okolo*.

Novšie predložky vznikli z pádov plnovýznamových slovných druhov, majú konkrétnejší význam. Druhotnou predložkou je aj absolútny prechodník slovíes – *začínajúć* + I.

- jednoduché – *prostredníctvom, pomocou, zámerom, vinou*;
- zložený – *v prípade, v rámci, vo forme, v podobe*.

Zdrojom vzniku druhotných postpozícií v maďarčine sú taktiež ostatné slovné druhy: *pirula alakjában* 'vo forme tabletky', *milyen alapon* 'na akom princípe', *újév alkalmából* 'z príležitosti nového roka', *semmi áron* 'za žiadnu cenu', *fizetés dolgában* 'vo veci platu', *ettől eltekintve* 'neberúc do úvahy', *az üggyel kapcsolatban* 'v súvislosti so záležitosťou', *gyengébbek kedvéért* 'pre (radosť) slabších', *maga módján* 'svojim spôsobom', *példának okéért* 'napríklad', *ebben a vonatkozásban* 'v tejto súvislosti', *erre vonatkozóan* 'vzťahujúć sa na...'

3. Viazané vzťahy

Podstatu pádov nie je možné pochopiť bez vzťahu k slovesu. Pád spolu s valenciou slovesa je morfosyntaktickým prostriedkom spájania slovesa a substantíva (Sokolová 2007, 28). Buzássyová tvrdí (1977a, 146), že pád má dve subkategorie: pád mena a slovesná väzba. Korelácie medzi slovesami a mennými argumentmi nás privádzajú k otázke vnútorného usporiadania predikácie. Ak je predikácia systémom, v ktorom argumenty sú prvkami a sloveso je nositeľom vzťahu medzi týmito prvkami, platia pre predikáciu všeobecné zákonitosti systému: vzťahy nemôžu existovať bez prvkov ani prvky bez vzťahov.

Podľa počtu menných argumentov ide o unárny (*Kameň je tvrdý*), binárny (*Sedliak kosí trávu*), ternárny (*Sestra napísala matke list*) atď. predikačný vzťah (Krupa 1980, 65–66). Podľa Pokorného (2010, 250) napr. lokatívnymi významami súvisia formy slovíes pozície, napr.:

- statívna forma, napr.: *leží*;
- inchoatívna forma, napr.: *ľahol si*;
- kauzatívna forma, napr.: *položil ho*.

Viazanými príslovkovými určeniami, ktoré užšie súvisia s významom slovesa, ako odlišnými väzbami sa zaoberáme v slovensko – maďarskej relácii.

Väzba = rekcia: nadradený člen si vyžaduje doplnenie podradeným členom, ktorému diktuje pád: *schopný urobiť, písať úlohu, plný mlieka*.

Ide o taký spôsob determinatívneho spojenia členov syntagmy, v ktorom na-

dradený člen (sloveso alebo zriedkavejšie prídavné meno) určuje závislému substantívu jeho pádovú formu: *riešiť úlohu, pomáhať otcovi, zaujímať sa o prácu, dožadovať sa pravdy; byť verný priateľovi, byť žiadostivý chvály...* Väzba sa uplatňuje pri takých slovesách (alebo zriedkavejšie prídavných menách), ktorých význam bez doplnenia substantívom v určitom páde by bol prázdny, napr. veta *Žiak vyriešil*. by bola komunikatívne neúplná, ak by sloveso *vyriešil* nebolo určené napr. podstatným menom *úloha* v akuzatíve, teda *Žiak vyriešil úlohu*. Vetný člen, ktorý väzobne určuje sloveso alebo prídavné meno, je predmetom vety.

Väzba ≠ valencia. Valencia sa netýka len pravovalenčných, ale aj ľavovalenčných doplnení a na rozdiel od rekcie sa ako valenčné hodnotia aj obligatórne príslovkové určenia. Nie je ostrá hranica medzi silnou závislosťou (rekcia, napr. *hnať koňa*) a príslovkovým určením na druhom póle (*pracovať na poli*). Medzi nimi sa realizujú nepriame predmety (*dať knihu bratovi*) a viazané príslovkové určenia (*dať knihu na stôl*) (Ivanová 2011, 34).

„Pri porovnávaní slovenských a maďarských slovesných väzieb vychádzame z toho, že v oboch jazykoch sa nachádzajú aj predmetové (tranzitívne) aj bezpredmetové (intranzitívne) slovesá, dokonca predmetové slovesá sa v oboch jazykoch vystupujú raz spolu s predmetom (napr.: *Marta číta knihu*. – *Márta könyvet olvas.*), inokedy bez predmetu (napr.: *Marta číta*. – *Márta olvas.*). V maďarčine však na rozdiel od slovenčiny za predmet pokladáme len paciens vyjadrený A, iné tvary zasiahnutej veci sa pokladajú za väzbu s príslovkovým určením (porov.: *vár vkit* – predmetová väzba, *vár vkire* – väzba s príslovkovým určením). Z hore uvedených vyplýva, že v maďarčine sa tranzitívne slovesá dopĺňujú nielen predmetom, ale aj príslovkovým určením“ (Misadová 2011, 63).

V maďarčine je väzbou tzv. viazané príslovkové určenie (kötött határozó) ako syntagmatické spojenie slov, v ktorom tvar príslovkového určenia (prípona, postpozícia) závisí od nadradeného slova (slovesa) *bízik, csalódiik vkiben, vétkes a do-logban, tanul az esetből, változtat az életén, töri a fejét a feladaton, felel a kérdésre, hozzáfog a munkához, hasonló a barátjához, köze van az estehez, nekilát a takaritásnak, felment a tanóra alól, védekezik a betegség ellen, kö-zömbös az udvarlója iránt, óvatos a szomszédjával szemben, gyönyörködni va-lamiben, felelős valakiért, érdeklődni valaki vagy valami iránt* (Keszler et al. 2000, 133, 426–427).

Je veľa takých maďarských slovies, ktorých význam dopĺňa príslovkové určenie vždy iba určitými záväznými príponami alebo postpozíciami, takže so slovesom tvoria už skoro lexikálne viazané spojenie. Stále príslovkové väzby podstatných mien sú nositeľmi idiomatičnosti.

Nasledujúci prehľad na základe materiálu Králika (1997, 37–52) a Törökovej (1977, 151–153) obsahuje len časť slovenských a maďarských slovies s rozdielnou väzbou. Najfrekvencovanejšie korelácie väzieb sme označili sivým podfarbením. Z týchto väzieb by sme mohli uviesť vyše 10 príkladov, avšak do tabuľky sa nezmestili.

Tabuľka č 3 Korelácie väzieb maďarských a slovenských slovies

maď. pád ↓	slk. predl. A	slk. G	slk. predl.G	slk. D
accusativus	<i>félt vkit – báť sa o niekoho, elveszít vmit – prísť o niečo</i>	<i>elkövet vmit – dopustiť sa niečoho, illet, érint vkit, vmit – týkať sa niekoho, niečoho</i>	<i>bosszant vkit – dobíe-dzať do niekoho, ugrat vkit – uťahovať si z niekoho</i>	<i>fenyeket vkit – hroziť niekomu, megvet vkit – opovrhovať niekomu, szolgált vkit, vmit – slúžiť niekomu</i>
inessivus	<i>hisz vkiben – veriť v niekoho</i>	<i>meghal vmiben – zomrieť na niečo</i>	<i>örömet lelvmiben – mať radosť, tešíť sa z niečoho</i>	<i>(meg)bízik vkiben – dôverovať niekomu</i>
illativus	<i>akadályba ütközik – naráža na ťažkosti, eszébe jut – príde mu na um</i>	<i>kapaszkodik vmibe – chytať sa niečoho</i>	-	<i>olt vkibe – vstúpiť do niečoho</i>
superessivus	-	<i>részt vesz vmin – zúčastniť sa niečoho</i>	<i>nevet vkin – smiať sa z niekoho</i>	<i>csodálkozik vmin – čudovať sa niečomu, bosszút áll vkin – pomstíť sa niekomu, nevet vkin – vysmiať sa niekomu</i>
delativus	<i>szó van vkiről – ide o niekoho, tárgyal vmiről – jednať sa o niečo, elfeledkezik vkiről – zabudnúť na niekoho</i>	<i>lemond vmiről – zrieknuť sa niečoho</i>	-	-
sublativus	<i>töreszik vmire – usilovať sa o niečo, pályázik vmire – uchádzať sa o niečo, támaszkodik vmire – opierať sa o niečo</i>	-	<i>idegen nyelvre fordít – prekladá do cudzieho jazyka</i>	<i>hasonlít vkire – podobať sa niekomu</i>
ablativus	-	<i>fél vmitől – báť sa niečoho, óvakodik vkitől – chrániť sa niečoho, megfoszt vmitől – zbaviť niečoho</i>	<i>irtózik vmitől – mať strach z niečoho</i>	<i>elszökik vkitől – ujsť niekomu, megmenekül vkitől – uniknúť niekomu</i>
allativus	<i>fordul vkihez – obrátiť sa na niekoho, támaszkodik vmihez – opierať sa o niečo</i>	<i>hozzáér vmihez – do-tknúť sa niečoho, ra-gaszkodik vmihez – držať sa niečoho</i>	<i>hozzáfog vmihez – pustiť sa do niečoho, ért vmihez –</i>	<i>alkalmazkodik vmihez – prispôbovať sa niečomu</i>
instr.-comitativus	<i>törődik vmivel dbať – na niečo / o niečo, megpróbálkozik vmivel – pokúšať sa o niečo</i>	<i>teleszívja magát vmivel – nadýchať sa niečoho</i>	-	<i>szembesül vmivel čeliť – niečomu, egyenlő vki-vel, vmivel – rovná sa niečomu</i>

slk. predl. D	slk. L	slk. I	slk. predl. I	maď. pád ↓
<i>beismer, bevall vmit – priznať sa k niečomu, tekintetbe vesz vmit – prizerať sa k niečomu</i>	<i>folytat vmit – pokračovať v niečom</i>	<i>pazarol vmit – mrhať niečím (aj čo) megvet, lenéz vkit, vmit – pohŕdať kým, čím</i>	<i>hajszolja a pénzt – hnať sa za peniazmi, siratja az anyját – plakaf za materou</i>	accusativus
-	<i>megegyezik, vmiben – dohodnúť sa na niečom, részesül vmiben – podieľa sa na niečom</i>	<i>bővelkedik vmiben – oplývať niečím, szenved vmiben – trpieť niečím</i>	-	inessivus
-	-	-	<i>beletörődik vmibe – zmieriť sa s niečím</i>	illativus
-	-	<i>beszél vmilyen nyelven – hovoriť nejakým jazykom</i>	<i>elgondolkodik vmin – zamyslieť sa nad niečím, megkönyörül vkin – zmlievať sa nad niekým</i>	superessivus
-	-	-	-	delativus
<i>sor kerül vmire – d'ôjsť k niečomu, felszólít vmire – vyzvať k niečomu, nevel vmire – vychovávať k niečomu</i>	-	-	<i>gazdagságra vágyik – plachtiť za bohatstvom számít vkire – počítať s niekým, figyelmeztet vmire – varovať pred niečím</i>	sublativus
-	-	-	<i>elbúcsúzik vkitől – rozlúčiť sa s niekým, elválík a feleségétől – rozviesť sa s manželkou</i>	ablativus
-	<i>ragaszkodik vkihez – lipnúť na niekom, nyúl vmihez – siahať po niečom</i>	-	<i>megy vkihez – ísť za niekým</i>	allativus
-	-	-	-	instr.-comitativus

Menej frekventované kombinácie väzieb a dvojité väzby sme nezobrazili v tabuľke.

mad. sublativus – väzba s prostým A v slk.

emlékszik vmire – pamätať si niečo
gyanakodik vkire – podozrievať niekoho
szomjazik vmire – smädiť niečoho

mad. instrumentalis-comitativus – väzba s prostým A v slk.

találkozik kivel – stretnúť niekoho

mad. elativus – väzba s prostým G v slk.

jót eszik / iszik vmiből – najesť sa / napiť sa niečoho

mad. dativus-genitivus – väzba s predložkovým A v slk.

(neki)támaszt vminek – opierať o niečo
tekint, tart vminek – považovať za niečo
örül a találkozásnak – teší sa na stretnutie

Dvojité väzby slovenských slovies majú zvyčajne jednu väzbu (najmä A) spoločnú s maďarčinou, druhú odlišnú. V príkladoch zvýrazňujeme odlišné väzby, hviezdíčkou sú označené doslovné preklady väzieb, ktoré znázorňujú odlišnosť jazykového obrazu sveta: *dopomôcť niekoho k niečomu* **hozzáségit vkinek vmihez* – *hozzáségít vkit vmihez* **dopomôcť niekoho k niečomu*

hanbit sa za niečo pred niekým 'szégyellni vmiért vki előtt' – *szégyellni vki előtt vmit* **hanbiť pred niekým niečo*

konkurovať niekomu v niečom 'versenyezni vkinek vmiben' – *versenyezni vkivel vmiben* 'konkurovať s niekým v niečom'

kradnúť / ukradnúť niekomu niečo '(el)lop vkinek vmit' – '(el)lop vkitől vmit' 'ukradnúť od niekoho niečo' (pozri Záhradníková 2002, 334)

nanútiť niekomu niečo **rákényszerít vkinek vmit* – *rákényszerít vkire vmit* **nanútiť na niekoho niečo*

obliecť, obuť niekomu niečo **felöltöztet vkinek vmit* – *ráad vkire vmit* **obliecť na niekoho niečo*

odňať niekomu niečo **megvon vkinek vmit* – *elvesz, megvon vkitől vmit* **odňať, zobrať od niekoho niečo*

odoprieť niekomu niečo **megtagadni vkinek vmit* – *megtagadni vmit vkitől* **odoprieť niečo od niekoho*

poznať niekoho po niečom 'ismerni vkit vmi után' – *ismerni vkit vmiről* 'poznať niekoho z niečoho'

stáva sa niekomu niečo **megesik vkinek vmi* – *megesik vkivel vmi* **stáva sa s niekým*

učí niekomu niečo 'vkinek vmit tanít' – *vkit vmire tanít* 'učí niekoho na niečo'

vziať niekomu niečo **elvesz vkinek vmit* – *elvesz vkitől vmit* **vziať od niekoho niečo*

zakladať niečo na niečom *alapoz vmit vmin – *alapoz vmit vmire* *zakladá na niečo

záležať niekomu na niečom **fontos vkinek vmin* – *fontos vkinek vmi* **záleží niekomu niečo*

závidieť niekomu niečo – *irigyel vkit / vkitől mit* – väzba A je totožná
zbažiť niekoho niečoho – *megfoszt vkit vmitől* – líši sa zvýraznená väzba G
 od maď.

zobrať niekomu niečo **elvesz vkinek vmit* – *elvesz vkitől vmit* **zobrať od nie-
 koho niečo*

zveriť niekomu niečo †*odabíz vkinek vmit* – *rábíz vmit vkire* **zverí niečo na
 niekoho*

V prípadoch dvojitej väzby s I je rovnaká väzba v slk. a maď.:

šetriť čím (aj čo) – *kímél vmit, takarékoskodik vmivel*

zaoberať sa kým, čím – *foglalkozik vkivel, vmivel*

plniť / naplniť niečo niečím – *megtölt vmit vmivel*

pokryť cestu asfaltom, strechu slamou – *befed vmit vmivel*

nasýtiť niečo niečím – *telít vmit / etelít vkit vmivel*

kímiť deti haluškami, koňa ovsom, sliepky zrnom – *etet vmit / vkit vmivel*

ponuknúť hostľa pagáčikmi – *kívál vkit vmivel*

nakladať / naložiť voz uhlím, senom, vrecami – *megrak vmit vmivel*

trieť / natrieť plot farbou, chlieb masťou, maslom, lekvárom – *megken vmit
 vmivel*

hostiť / pohostiť pytačov vínom a koláčom – *megvendégel vmit vmivel*

obdarovať / obdariť deti hračkami, čokoládou – *ajándékoz vkinek vmit*

odmeniť vedca Nobelovou cenou, maturanta čestným diplomom – *kitüntet
 vkit vmivel*

obohacovať / obohatiť jazyk novými slovami – *gazdagít vmit vmivel*

opatriť syna všetkým, čo bude potrebovať na dlhej ceste – *ellát vkit vmivel*

ozdobovať / ozdobiť pomník vencami, nábytok intarziami – *díszít vmit vmivel*

vyzbrojiť armádu modernou vojenskou technikou – *felfegyverez vmit vmivel*

polievať / poliať kvety vlašnou vodou, pečienku šťavou – *meglocsol vmit vmivel*

striekať / postriekať vinicu modrou skalicou – *permetez vmit vmivel*

zaplátať nohavice plátnom – *foltoz vmit vmivel*

zásobovať / zásobiť nemocnicu liekmi a obväzom – *ellát vmit vmivel*

zaplavovať / zaplaviť polia vodou – *elönt vmit vmivel*

Väzby predstavujú nielen lexikálno-gramatické problémy štúdia cudzieho jazyka,
 ale odzrkadľujú aj špecifiká myslenia daných národov.

Porovnanie a osvojovanie si väzieb je dôležité, lebo:

- pomocou nich je možné pochopiť odlišnosti myslenia a metaforickosť mate-
 rinského a cieľového jazyka,
- sú potrebné k porozumeniu,
- rozvíjajú slovnú zásobu a logické myslenie,
- ich mechanické prekladanie z materinského jazyka môže byť prameňom hu-
 moru,
- interferenčnými javmi vyplývajúcimi z odlišnej väzby môžu byť teoreticky všetky
 preklady väzieb.

Ich skutočný výskyt však závisí od toho, či je prevzatá konštrukcia individuálnym
 okazionalizmom človeka, ktorý sa učí cudzí jazyk, alebo je zaužívaným javom
 v danom jazykovom spoločenstve v kontaktovej zóne slovenčiny a maďarčiny.

4. Závěry

Interferenčný vplyv, dynamika a variantnosť sa objavujú pri používaní pádov, väzby aj predložiek. Variantnosť väzby je možné určiť nielen na osi správnosť – nesprávnosť, ale aj ako kontrast, resp. vzájomný vplyv jazykov. Kolísanie väzby môže byť v slovenčine vplyvom bohemizmov, napr.:

Idem po mamu. ↔ *Idem pre mamu.*

Neurobil to pre chorobu. ↔ *Neurobil to vďaka chorobe.*

Vzhľadom na to. ↔ *Vzhľadom k tomu.*

Skriptá na opakovanie učiva. ↔ *Skriptá pre opakovanie učiva.*

Som v internáte. ↔ *Som na internáte.*

Idem do internátu. ↔ *dem na internát.*

Prečo si ku mne taký zlý? ↔ *Prečo si na mňa taký zlý?*

(Čulenová – György 2015, 190)

vodný zdroj s kapacitou ↔ *vodný zdroj o kapacite*

byť pri telefóne ↔ *byť u telefónu*

nad naše sily ↔ *cez naše sily*

na podiv ↔ *ku podivu*

voda na pitie ↔ *voda k pitiu*

ísť / vrátiť sa po pero ↔ *ísť / vrátiť sa pre pero*

ohnúť sa v kolenách ↔ *ohnúť sa do kolien*

(Mandelíková 2016, 142)

Chyby pri používaní predložky, pádu alebo postpozície môžu mať motiváciu v medzijazykovej analógii väzby slovesa.

Vplyv maďarčiny na slovenčinu ako druhý jazyk

pýtať sa ~~o~~ niekoho, báť sa ~~o~~ niekoho

Hrá na klavíri – Zongorán játszik – Spielt ~~auf~~ Klavier

*Nedávno postavili našu školu, v ktorej z tohto roka máme možnosť učiť sa po slovensky. (správne: ...v ktorej máme možnosť od tohto roka...).

*Prvej a druhej triede sme dostali veľmi dobrú učiteľku. (správne: V prvej a druhej triede...)

V prípade bezpredložkovej inštrumentálnej väzby sa často používajú vplyvom maďarčiny pred I predložky *s*, *so*. Je to mechanický prenos maďarskej prípony *-val*, *-vel*. Napr.: *Naplnň fľašu-s vodou!* – *Töltsd meg az üveget vízzel!*

Natrela ťapšu s masťou. – *A tepsit bekente zsírral.*

zaoberať sa s niečím – foglalkozni vmivel

cestovať s niečím – utazni vmivel

vynikať s niečím – kitünni vmivel

odpovedať/reagovať s niečím (jednou vetou) – válaszolni/reagálni vmivel (egy mondattal)

objekt strážený s psom – kutyával őrzött terület

Spáčilová (2016, 195–97)

Vplyv slovenčiny na maďarčinu ako druhý jazyk

„*Szívesen jöttem Magyarországba, Debrecenre. ‘do Maďarska’ *do Slovenska

(správne: *Szívesen jöttem Magyarországra, Debrecenbe.*)

*A szüleim beleegyeztek abba, hogy Szegedbe menjek. 'do Segedína'

(správne: *A szüleim beleegyeztek abba, hogy Szegedre menjek.*)

*Én már sokszor voltam Magyarországbán. 'v Maďarsku'

(správne: *Én már sokszor voltam Magyarországon.*)

*Szlovákián ez a szokás 'na Slovensku' (správne: Szlovákiában)

*Szlovákiára utazunk 'na Slovensko' (správne: Szlovákiába utazunk)

*Még nem dolgoztam semmilyen munkahelynél.

(správne: *Még nem dolgoztam semmilyen munkahelyen.*)

*A hatos villamos megy a lakótelepbe. 'Elekrička č. 6 jazdí na sídlisko.'

(správne: *A hatos villamos megy a lakótelepre.*)

*A nők az erkélyből figyelik a gyerekeket. 'z balkónu'

(správne: *A nők az erkélyről figyelik a gyerekeket.*)

*Szombat estén otthon voltunk. 'v sobotu večer'

(správne: *Szombat este otthon voltunk.*)

*Három órákor és öt perckor indulok. 'o tretej hodine a piatej minúte'

(správne: *Három óra öt perckor indulok.*)

*A kiskutya félt, ezért az ágy alatt menekült. 'utiecť pod posteľ A'

(správne: *A kiskutya félt, ezért az ágy alá menekült.*)

*Három év előtt meglátogattam. 'pred tromi rokmi'

(správne: *Három évvel ezelőtt meglátogattam.*)

*A sok gyümölcs között az almát választotta. 'medzi'

(správne: *A sok gyümölcs közül az almát választotta.*)

*Három év után Magyarországon fogok tanulni. 'po troch rokoch'

(správne: *Három év múlva Magyarországon fogok tanulni.*)" (Misadová 2011, 96–102)

Interferenčný vplyv, variantnosť a prevzatie väzby, zmena väzby v maď. v substrátovej pozícii:

maď. *szimpatizál vkivel*, rum. *a spimpatiza pe cineva* maď. v Rumunsku: *szimpatizál vkit*;

maď. *elmegy a postára*, rum. *merge pînă la poșta* maď. v Rumunsku: *elmegy a postáig*;

maď. *epével operál*, slk. *A: operuje na žlčník* maď. na Slovensku: *epére operál*;

maď. *a májával kezelték*, slk. *liečili ho na pečeň* maď. na Slovensku: *májára kezelték*;

maď. *felhív vkit telefonon*, slk. *zavolá niekomu* maď. na Slovensku: *hív vkinek*;

(Benő 2008 136–137)

maď. *megyek a vonathoz*, slk. *idem na vlak* maď. na Slovensku: *megyek a vonatra*;

maď. *megyek sörözni* (desubst. inf.), slk. *idem na pivo* maď. na Slovensku: *megyek sörre*;

maď. *március végére van kiírva*, slk. *je vypísané ku koncu marca* maď. na Slovensku: *március végéhez van kiírva*;

maď. *kártyával működik*, slk. *funguje na kartu* maď. na Slovensku: *kártyára működik*.

V medzijazykovej interakcii sme svedkami prirodzenej **analógie**, ktorú možno in-

terpretovať ako interferenčný jav, ale aj ako tendenciu:

slk.	maď. na Slovensku	štandardná maď.
<i>ísť na autobus</i>	<i>buszra menni</i>	<i>buszhoz menni</i>
<i>odovzdať k 1. máju</i>	<i>május 1-jéhez leadni</i>	<i>május 1-ig</i>
<i>Si u seba?</i>	<i>Magadnál vagy?</i>	<i>Irodádban vagy?</i>

Snahu odstrániť odlišnosti jazykových obrazov sveta a použiť jazykové prostriedky na základe logiky materinského jazyka považujeme za prejav prirodzenej gramatiky. Sledovanie týchto kontaktných javov je užitočné nielen z hľadiska vyučovania cudzieho jazyka, ale aj pri spoznávaní „ducha“ jazyka. Výber z univerzálne možných gramatických kategórií a vyjadrovacích prostriedkov gramatického významu je prejavom logiky daného jazyka, ich zmena vzniká v kontaktovej situácii (Szilágyi N. 1995, 84).

Ustálenosť, obraznosť, idiomatickosť a variantnosť väzieb, ich vzájomný vplyv pri jazykovom kontakte je paralelným ukazovateľom jazykového obrazu sveta, takými ukazovateľmi sú frazémy. Väzby sú ustálenými, lexikalizovanými vlastnosťami slovík, sú dokladom odlišnosti jazykového obrazu sveta v skúmaných jazykoch, obsahujú v sebe metaforickosť. Avšak variantnosť väzieb nemusí byť vždy dôsledkom rozkolísanosti pod vplyvom iného jazyka. Dôkazom sú spisovné príklady: *pridať cukor – pridať cukru, chytiť sa roboty – chytiť sa do roboty, hovoriť dakomu – hovoriť k dakomu, túžiť za dačím – túžiť po dačom, rozdeliť sa o dačo – rozdeliť sa s dačím* a pod.

Literatúra

- Benő Attila (2008): *Kontaktológia*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó.
- Buzássyová, Klára (1977a): Kategória určenosti v maďarčine a v slovenčine. In: *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny*. (Red. Sima, F.) Bratislava: SPN. s. 60–130.
- Buzássyová, Klára (1977b): Pojem gramatickej kategórie v koncepcii slovensko-maďarskej kontrastívnej gramatiky. In: *Jazykovedný časopis 28. 1977/2*. s. 134–148.
- Čulenová, Eva – György, Ladislav (2015): *Vybrané časti zo slovenského jazyka pre prekladateľov a tlmočníkov*. Banská Bystrica: Belianum UMB.
- Dolník, Juraj et al. (2010): *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. (Ed. Dolník, J.) Bratislava: VEDA.
- Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin et al. (2013): *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Hegedűs József (2012): *Az idegen nyelv. Nyelvek – nyelvtanulás*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hegedűs Rita (2004): *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Ivanová, Martina (2011): *Syntax slovenského jazyka*. Prešov: Vydavateľstvo PU.
- Janda, Laura (2002): Concepts of case and time in Slavic In: *Glossos 2002/3 The Slavic and East European Language Resource Center Duke University*. s. 1–22.
- Keszler, Borbála et al. (2000): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc et al. (1999): *Új magyar nyelvtan*. (Eds. É. Kiss K. – Kiefer F. – Spitár P.) Budapest: Osiris Kiadó.
- Králik, Aladár (1997): *Slovenské sloveso a jeho používanie*. Budapest: Etnikum Kiadó.
- Krupa, Viktor (1980): *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava: VEDA.

- Lőrincz Julianna (2015): *Morfológia. Szófajteni és alaktani alapismeretek*. Komárno: PF UJS.
- Mandelíková, Lenka (2016): *Základy morfológie slovenského jazyka*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov.
- Misadová, Katarína (2011): *Kapitoly z morfológie maďarského jazyka. Kontrastívny opis niektorých morfológických javov maďarského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Ondrejovič, Slavomír (1997): Ku kategórii priestoru v jazyku In: *Štylistika neverbálnej komunikácie*. Bratislava: Pedagogická fakulta UK, s. 157–160.
- Páleš, Emil (1994): *Sapfo. Parafrázovač slovenčiny*. Bratislava: VEDA.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes et al. (2014): *Pszicholingvisztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pokorný, Jan (2010): *Lingvistická antropologie. Jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada.
- Ružička, Jozef et al. (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- Sokolová, Miloslava (2007): *Nový deklinačný systém slovenských substantív*. Prešov: FF PU.
- Spáčilová, Stanislava (2016): K niektorým problémom osvojovania si slovenčiny v Maďarsku. In: *Jazyky krajín V4 v súčasnej Európe. Jazyk ako prostriedok na vyjadrenie a formovanie identity*. (Eds. Huřková, A. – Šuša, I.) Banská Bystrica: Belianum, s. 190–201.
- Szabómihályová, Gizela (1989): Konfrontácia slovenských predložiek s maďarskými pádovými príponami a postpozíciami. In: *Studia Academica Slovaca 18*. Bratislava: Alfa, s. 479–494.
- Szilágyi N. Sándor (1996): *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Štícha, František (2015): *Čeko-německá srovnávací gramatika*. Praha: Academia.
- Törökóvá, Matilda (1977): K problematike väzby slovíes v slovenčine a v maďarčine. In: *Z konfrontácie maďarčiny a slovenčiny*. (Red. Sima, F.) Bratislava: SPN, s. 145–155.
- Vaňko, Juraj (2010): Fixátory dependencie. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. (Ed. Dolník, J.) Bratislava: VEDA, s. 265–325.
- Vaňko, Juraj – Auxová, Darina (2015): *Morfológia slovenského jazyka*. Nitra: FF UKF.
- Záhradníková, Marta (2002): Komunikačné bariéry v používaní slovenských slovíes. In: *Slovenčina ako cudzí jazyk* (Ed. Pekarovičová, J.). Bratislava: Metodické centrum SAS, s. 331–335.

K používaniu slovenského jazyka v Maďarsku

Uhrinová, Alžbeta

About Slovak Language Usage in Hungary

Abstract

The paper presents the results of the recent linguistic researches of the Research Institute of the Slovaks in Hungary. The projects consist of two main parts, the research of the communicational situations of collective language usage and the sphere of the individual usage of Slovak language. In the centre of our attention stands collective language usage as the main factor of the revitalization of Slovak language usage. Based on the results of the researches it can be stated that in areas inhabited by Slovaks in Hungary Slovak language exists and is used even today both orally and in a written form in all three layers of culture. The most widespread are the different subtypes of Slovak dialects, despite the drastically decreasing number of their natural users. Literary Slovak language – according to the terminology of sociolinguistics a minority variant – is currently used as the working language of intelligence and as the language of education and culture, and more recently as the language of public national-political and scientific, popular-scientific events. In preserving Slovak language and extending Slovak language communication, a significant role is attributed to the old and the new institutions of the National Slovak Self-Government, local minority self-governments, civil organizations, associations, churches, and especially schools, the media and literature in mother tongue. The role and responsibility of individuals, especially young people, is also important.

Key words:

Hungary, Slovaks, sociolinguistics, Slovak language usage, institutions, individuals

Kľúčové slová:

Maďarsko, Slováci, sociolingvistiká, používanie slovenského jazyka, inštitúcie, osobnosti

O projektoch

V príspevku budú prezentované úryvky z výsledkov nedávnych a súčasných lingvistických výskumov a bádateľských projektov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku. Ciele a koncepcia celoštátneho sociolingvistického projektu *Slovenský jazyk v Maďarsku* boli vypracované v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV, realizoval sa v rokoch 1995–2008 v troch etapách v Békešskej Čabe, Békešskej župe a v ďalších lokalitách obývaných Slovákami v Maďarsku. Cieľom projektu bolo zmapovať, zdokumentovať a predstaviť súčasné používanie slovenského jazyka vo väčšinovom maďarskom jazykovom prostredí v rôznych súkromných a spoločenských komunikačných situáciách. Centrálnou časťou projektu bol sociolingvistický výskum súčasnej slovenčiny, dnešné používanie jazyka v jednotlivých komunikačných sférach (Uhrinová 2008a) i analýza ešte živých a používaných

nárečí (Žiláková 2008a). Pokladali sme za dôležité zvlášť sa zaoberať inštitúciami, ako sú škola (Tóth 2008a), cirkev (Tóth 2008b), menšinové samosprávy (Homištinová 2008) a rôzne iné kultúrne i civilné organizácie a médiá, ktoré zohrávajú v živote menšín rozhodujúcu úlohu. Existencia písomností je dôležitým ukazovateľom vyspelosti každej minority, preto sme považovali za nevyhnutné predstaviť výber odbornej, vedeckej, publikačnej a publicistickej činnosti. Náš projekt obsahuje jazykovú analýzu časopisov a periodík, ktoré majú dlhšiu tradíciu, napr. *Národopis Slovákov v Maďarsku* (Žiláková 2008b), pedagogicko-metodický časopis *Slovenčinár* (Chlebnický 2008) či *Budapeštiansky Slovák* (Kováčová 2008).

Osobitne sú predstavené lokality, v ktorých ústav, resp. výskumnici v skúmanom období robili ďalšie lingvistické výskumy, ako sú Mlyny (Szabóová 2008a; Kováčová – Uhrinová 2008), Pitvaroš (Uhrinová 2008b), Veľký Bánhedeš (Dudok 2008; Žiláková 2008b). Osobitnú pozornosť venujeme hlavnému mestu – Budapešti (Szabóová 2008), kde sa sústreďuje slovenská inteligencia a ktorá v poslednom čase vyniká rôznymi iniciatívami. Pripravili sme aj štúdiu o dejinách Slovákov v Maďarsku (Kugler – Gomboš 2008).

Predchodcom lingvistom, ich zhrnutiu záverov v jazykovednej literatúre a spisoch o slovenskom jazyku v Maďarsku, sme venovali osobitnú štúdiu; zvlášť prezentujeme aj bibliografiu o slovenskom jazyku v našej vlasti (Tóth 2008 c; Tóth – Kunovacová-Gulyásová 2008).

Projekt pozostával z dvoch hlavných častí: z výskumu komunikačných situácií kolektívneho používania jazyka, čiže kolektívnych jazykových sfér a z výskumu individuálneho používania slovenčiny. Počas našich výskumov sa jednoznačne dokázalo, že práve na kolektívnom poli sa podarilo dosiahnuť v Maďarsku rukolapné výsledky; táto oblasť stála v strede našej pozornosti ako v súčasnosti najdôležitejší faktor oživenia, revitalizácie slovenského jazyka, ktorý má pozitívny vplyv aj na individuálne zachovanie slovenskej jazykovej praxe jednotlivcov.

V štúdiu uvádzam príklady aj z výsledkov dotazníkového výskumu, ktoré som získala počas realizácie programu *Jazykové autobiografie Slovákov v Maďarsku* v roku 2016.

Z výskumných výsledkov

V ďalšej časti príspevku budú predstavené vybrané výsledky sociolingvistického výskumu, ktoré som získala v rámci realizácie vyššie opísaného jazykového projektu nášho ústavu. Súčasná jazyková situácia v Maďarsku, používanie slovenského jazyka v druhej polovici 20. a na začiatku 21. storočia sú charakterizované pomocou analýzy hlavných komunikačných sfér, bilingvizmu Slovákov v Maďarsku, ambivalentného procesu vývinu slovenčiny, stavu výmeny jazyka. Na poprednom mieste výskumného plánu, medzi prioritnými úlohami figurovalo zhrnutie a určenie najdôležitejších faktorov vplyvujúcich na zachovanie jazyka, pomocou ktorých sa dá spomalíť jazyková asimilácia.

Použila som skoro všetky metódy sociolingvistiky, aby som slovenskú jazykovú prax skúmala a predstavila objektívne v jej komplexnosti: metódu bezprostredného, účastníckeho pozorovania, štúdiu a rozbor dokumentov, sociolingvistické interview. Vyhľadala som 26 rozhodujúcich osobností minority. Interview s vedúcimi predsta-

viteľmi našej národnosti o jazyku som pokladala za dôležité preto, lebo od zvolených funkcionárov a vymenovaných riaditeľov rôznych inštitúcií závisí veľa. Rozhodujú o hodnotách, prioritách činnosti, finančných prostriedkoch, sprostredkujú vzor individuálneho a kolektívneho jazykového správania atď. Ich komunikačná prax a prístup k jazykovému dedičstvu ovplyvňuje mnohých. Pokladala som za dôležité zvlášť predstaviť činnosť najnovších slovenských inštitúcií, ktoré znamenajú nové možnosti v používaní slovenčiny slovenskej národnosti v Maďarsku.

Dôležitou časťou výskumu bol prieskum používania jazyka na základe dotazníka o jazykovej praxi. Počas troch etáp výskumov (Békešská Čaba, Békešská župa [Bž], Maďarsko [M]) som ho predložila viac ako 300 osobám.

Ako prvé a najdôležitejšie výskumné zistenie musíme konštatovať, že východoslovenské, stredoslovenské a západoslovenské nárečia, resp. ich miestne varianty, ktoré sú ozajstným materinským, teda primárnym jazykom tu žijúcich Slovákov, ovláda už len najstaršia generácia. Slovenské nárečia v Maďarsku odumierajú (Balcková 2004; Žiláková 2008). V každodennom živote okrem najstaršej generácie sa po slovensky, až na malé výnimky, už skoro nekomunikuje. Starší ľudia, ako to sami počas rozhovorov poznamenali, už sa nemajú s kým rozprávať, lebo ich vrstovníci zomreli a deti či vnuci si slovenčinu neosvojili. Veľmi sa tešili a mnohí boli aj dojatí, že vďaka nášmu výskumu, našej prítomnosti, môžu používať svoj materinský jazyk. Obdarovali zberateľov nádhernými, skoro zabudnutými slovenskými ľudovými piesňami, modlitbami, prísloviami, porekadlami a ďalšími žánrami ľudového folklóru. V slovenskej komunikácii výnimku tvoria predstavitelia inteligencie a tí, ktorí sa naučili po slovensky počas svojho štúdia. Ale aj oni používajú slovenčinu len v tom prípade, ak nejakým spôsobom zostali v kontakte so slovenskou komunitou, potrebujú znalosť slovenského jazyka k svojej práci alebo sa aktívne zúčastňujú na kultúrnom a spoločenskom živote slovenskej minority. Slovenský jazyk postupne ustupuje do úzadia vo všetkých komunikačných sférach (pozri k tomu aj Divičanová 2004). V umelých, oficiálnych podmienkach, napr. na slovenských podujatiach, hovorí sa aj po slovensky, ba v poslednom období sa prejavuje snaha o symetrickú dvojjazyčnosť, ale v prirodzených podmienkach ostáva komunikačným jazykom reprezentantov mladšej a strednej generácie výlučne maďarčina. V teréne v poslednom čase však sme mohli spozorovať aj čím častejšiu komunikáciu v slovenskom jazyku. Tento jav sme zaznamenali predovšetkým tam, kde je miestna Slovač aktívna a dobre zorganizovaná. V rozšírení slovenskej jazykovej komunikácie majú svoj podiel staré a nové inštitúcie Celoslovenskej slovenskej samosprávy, miestne menšinové samosprávy, civilné organizácie, spolky, cirkev a rozhodne školy, médiá a literatúra v materinskom jazyku. Rola a zodpovednosť jednotlivcov tiež nie je zanedbateľná.

Ďalšie príklady z výskumných zistení:

Ďalej sa znižuje v Maďarsku počet tých, ktorí si doma osvojili slovenský jazyk ako materinský jazyk (Bž: 72,7%, M: 67,2%) a rastie počet tých, ktorí sa jazyk svojich predkov naučili v škole (Bž: 26,6%, M: 29,6%). Napriek týmto výskumným zisteniam nájdu sa aj v súčasnosti mladí, ktorí sa naučili dialekt doma od svojich starých rodičov. Takéto prípady sú ale ojedinelé, výnimočné. Výsledky dotazníkového výskumu dokázali opačnú tendenciu, a to, že počas prvotnej socializácie v súčasnosti

si len málokto osvojí slovenský jazyk, prevažná väčšina respondentov sa naučila po slovensky najmä počas druhotnej a niektorí počas tretej socializácie. Jazykovú socializáciu určí spoločenské prostredie. V tomto procese je veľmi dôležitá priorita hodnôt daného kolektívu hovoriacich, ich názory, spoločenská organizácia, záujmy, zvyky v používaní jazyka. Normy jazykového správania slovenskej národnosti v Maďarsku a zvyky pri používaní jazyka sprostredkované kolektívom hovoriacim po slovensky zdôrazňujú síce význam komunikácie v slovenčine, potrebu rastu jej prestíže, predsa – podľa údajov dotazníkového výskumu – členovia kolektívu uprednostňujú v osobnom, privátnom živote maďarský jazyk, uspokojia sa, a pod vplyvom objektívnych príčin sa aj musia uspokojiť, s používaním slovenčiny *občas, niekedy*.

Uvedené vety by som chcela potvrdiť, ilustrovať slovami jednej terénnej pracovníčky.

„Podľa môjho názoru slovenčina zohráva vo väčšine našich osád len funkciu zachovávanía tradícií. Používa sa len príležitostne na podujatiach zorganizovaných slovenskými samosprávami, na obecných dňoch, večierkoch dôchodcov, kultúrnych programoch viažúcich sa k rôznym sviatkom /Vianoce, Fašiangy, Veľká noc/, pri prednese slovenských zvykov, piesní, tancov, prípadne v otváracom prejave pri vítaní hostí, čo aj hneď preložia do maďarčiny, lebo slovenčina v tomto prostredí už nie je vhodná na dorozumievanie. Väčšina divákov ju vôbec alebo len sotva rozumie. Ešte aj starší rozumejú lepšie po maďarsky, lebo spisovná slovenčina je im cudzia. Je len málo takých ľudí /keď sú vôbec/, ktorí pravidelne používajú od matky sa naučený slovenský jazyk. Generácia mojich rodičov sa ešte rozprávala so svojimi rodičmi po slovensky, ale tá generácia už vymrela. Rovesníci mojich rodičov už aj medzi sebou hovoria po maďarsky. Pasívna znalosť slovenčiny zato ešte žije. V Jači napríklad aj viacerí z mladších ľudí vedia po slovensky. Jeden môj známy /36 ročný/, keď si trochu vypije, len po slovensky hovorí. Keď je triezvy, tvrdí, že len niekoľko slov vie.“

Pokračuje sa, a podľa získaných údajov, sa zrýchlil proces vytrácania sa používania slovenského jazyka z rodiny. Na druhej strane je potešiteľné, že viacerí komunikujú so svojimi deťmi občas *aj po slovensky* (Bž: 21,1%, M: 23%). Počas terénneho výskumu sme viackrát spozorovali, že deti vyčítali rodičom, že ich nenaučili po slovensky, že ich nezapísali do slovenskej školy. Nádejné je aj to, že niektorí rodičia si uvedomili, že majú odovzdať svoje jazykové a kultúrne dedičstvo potomkom, a preto ich zapisujú do národnostných škôl, resp. snažia sa s nimi po slovensky sa rozprávať. Z kruhu strednej a mladšej generácie viacerí nám odpovedali, že by chceli, aby aspoň ich dieťa si osvojilo slovenčinu, keď oni už nevedia, čo veľmi ľutujú.

Tieto výskumné zistenia potvrdzujú aj výsledky môjho najnovšieho projektu pod názvom *Jazykové autobiografie Slovákov v Maďarsku*. Predmetný výskum odhalil, že existuje skupina mladých, aj keď je málopočetná, ktorá je ochotná sa podieľať na živote slovenskej národnosti, je hrdá na svoj pôvod a chce odovzdať svoje kultúrne a jazykové dedičstvo svojim potomkom, deťom. Na otázku *Čo myslíte – keď budete mať dieťa, naučíte ho po slovensky?* 85% odpovedalo áno, 5% nie, 10% neodpovedalo. Svoju odpoveď 95% aj odôvodnilo. Uvádžam viac citátov z dotazníkov jednak preto, lebo sú veľmi poučné a zaujímavé, ale aj preto, lebo sú cennými jazykovými pamiatkami, resp. pamiatkami o jazyku a živote slovenskej národnosti našej doby.

Príklady z odpovedí:¹

„aby aj on mal toľko šance koľko mám ja, alebo viac, a aby mohol spoznať viac kultúry“ (muž, r. 1996)

„...nechceme stratiť takú dobrú šancu, aby deti by boli bi-(tri)-linguálne.“(muž, r. 1990)

„Jednak ja som na svoje slovenské korene hrdá, a pokladám za dôležité, aby moje dieťa tiež vedel aspoň základné veci po slovensky, po druhé, je dobré vedieť viac jazykov.“(žena, r. 1991)

„Samozrejme. Ešte dodnes som „nahnevaný“ na moju maminu, že sa so mnou nikdy nerozprávala po slovensky.“(muž., r. 1994)

„Lebo tak je to v našej rodine normálne“ (muž, r. 1989)

„Lebo sme Slováci! Lebo je jazykom našich predkov, lebo je užitočným jazykom, hovorí sa, že

slovenčina je esperantom slovanských jazykov.“ (žena, r. 1974)

Zaujímavé a poučné sú aj odpovede respondentov na otázku. Čo znamená pre Vás slovenčina?

Príklady z odpovedí:

„...Je to jedna časť môjho života a zo mňa, ved' sa s mojimi slovenskými príbuznými rozprávam po slovensky, a učila som sa ho už od narodenia...“(žena, r. 1996)

„Je jazyk, ktorý ovládam najlepšie; krásne spomienky zo školy a univerzity; pocit, že patríam k jednej komunite“(žena, r. 1993).

„Slovenčina je pre mňa ako druhý materinský jazyk. Moji predkovia vedeli len po slovensky, moji rodičia chodili do slovenskej školy, moja mamina učí slovenčinu a ja študujem na Slovensku.“ (muž, r. 1992)

„...hrdosť na to odkiaľ pochádzam.“ (žena, r. 1992)

„spolupatričnosť, osobitosť, tradíciu, možnosť“(žena, r. 1991)

„...Z povinnej študijnej látky sa slovenský jazyk stal mojim prirodzeným dorozumievacím prostriedkom, pri používaní ktorého necítim žiadnu nutnosť a stále menej mám taký pocit, že je to cudzí jazyk a nie môj materinský.“(žena, r. 1991)

„...V škole som sa naučil po slovensky, ale som v dennom kontakte so slovenčinou. Preto považujem seba za dvojjazyčného človeka. Patríam ku komunite Slovákov žijúcich v Maďarsku, tak slovenčina je aj súčasťou mojej identity.“(muž, r. 1989)

„...Je tajný jazyk, ktorý používame s manželom aj vtedy, ak nechceme, aby nám iní rozumeli.“ (žena, r. 1974)

V odpovediach na otázku Čo môžete d'akovať tomu, že ovládáte slovenský jazyk? popri práci a možnosti štúdia ako najdôležitejšími „prínosmi“ znalosti slovenčiny zdô-

¹ Príklady z dotazníkov v štúdiu uvádzam nezmenené, tak ako boli uvedené, teda aj so štylistickými, gramatickými a pravopisnými chybami. Chcela som ich zachovať ako pôvodné jazykové dokumenty o znalosti slovenčiny mladých.

razňujú respondenti aj ďalšie skutočnosti: kamarátov, zážitky, poznatky i vedomosti a v neposlednom rade rôzne štipendiá i ľahšie učenie sa slovenských jazykov.

Príklady z odpovedí:

„Hlavne mnohých priateľov a známych, ktorých som stretla, skúseností a zážitkov, ktoré som zažila vďaka tomuto jazyku. Ceny, ktoré som dostala na všelijakých súťažiach. A aj prácu po gymnaziálnych štúdiách.“(žena, r. 1996)

„medzinárodné kontakty“(muž, r. 1990)

„Môj druhý materinský jazyk, letné kurzy a tábory na Slovensku, vysokoškolský štipendium v Bratislave na Slovensku, moju budúcu profesiu...“(žena, r. 1990)

„Vďaka slovenčine som predovšetkým našla ľahšie uplatnenie na trhu práce. Zároveň mi ponúka možnosť dohovoriť sa s množstvom ľudí so slovenským pôvodom.“(žena, r. 1991)

„Slovenčine môžem ďakovať všetko vlastne. Môj celý život rozvíjal na tomto základe. V mojom živote všetko súvisí s tým, že ovládam slovenský jazyk: školy, univerzita, možnosti, priatelia. ...Keď teraz počujem slovenčinu mám takú nostalgiju, takú pozitívnu, že oj, slovečina, že dobre mi na Slovensku bolo.... .. Ešte stále som veľmi nahnevaná, že prečo ma matka nenaučila na slovenčinu ako druhý materinský jazyk už v detstve. ...Bolo by dobre, keď by sme sa doma rozprávali viac po slovensky. Nie je to jednoduché, máme aj takých členov v rodine, ktorí nerozumejú slovenčine, ale občas predsa by sme mohli.“ (žena, r. 1993)

„Bola by som rada, keby som dostala trošku viac doma... Keď budem mať dieťa, naučím ho po slovensky a odovzdám mu aj väzbu na slovenskú kultúru, vzťah ku slovenskej kultúre. ...Som šťastná, že slovenská kultúra a jazyk sa stali súčasťou môjho života. Za moje najmilšie zážitky môžem ďakovať táborom na Slovensku. Napr. tábory v Hronci mi dali tak veľa! Alebo aj rôzne festivaly! Určite by som sa nedostala na tie miesta, na ktoré sme išli so súborom. Za množstvo nezabudnuteľných zážitkov, iný pohľad na svet, spoznanie názorov druhých a silný pocit príslušnosti ku komunite, aby sme vedeli kto sme, kde patríme, a aby sme vedeli definovať seba, môžem ďakovať znalosti slovenského jazyka a účasti na národnostnom kultúrnom živote.“(žena, r. 1992)

Vo výskumnom období realizácie projektu *Slovenský jazyk v Maďarsku*, v rokoch 1995 – 2008 mohli sme zaregistrovať značný rast na poli vzdelávania. V celoštátnej vzorke oveľa viac záujemcov sa vzdeláva aj v slovenčine. Napr. v Slovákmi obývaných osadách v Maďarsku pravidelne vystupuje divadelný súbor Celoštátnej slovenskej samosprávy *Vertigo* i *Sarvašské slovenské divadlo (Cervinus Teatrum)* a v posledných rokoch sú časté aj divadelné predstavenia zo Slovenska, z Rumunska *bi-(tri)-linguálne* a Vojvodiny.

Ďalší pozitívny posun vidieť v cirkvi, v náboženskom živote. Viacerí sa zúčastňujú slovenských omší a bohoslužieb (BŽ: 12,2%, M: 26,3%). Badať už výsledok iniciatívy Celoštátnej slovenskej samosprávy znovu oživiť cirkevné obrady v materinskom jazyku, resp. jej spoločnej činnosti s domácimi a slovenskými katolíckymi a evanjelickými farnosťami a zbormi.

Je potešiteľné, že viac Slovákov sleduje v súčasnosti *pravidelne* (Bž: 21,8%; M: 25,2%) alebo *skoro pravidelne* (Bž: 16,3%; M: 31,8%) slovenské médiá, napr. slovenské televízne vysielanie *Domovinu. Pravidelne* (Bž: 29,3%; M: 48,3%) alebo *skoro pravidelne* (Bž: 21,1%; M: 11%) číta slovenskú tlač, napr. *Ludové noviny*, jediný slovenský týždenník v našej krajine. Tu by som chcela poznamenať, že založenie internetového portálu *Ludových novín, Luno* v roku 2004, vo veľkej miere prispel k zvýšeniu jeho čítanosti. V súčasnosti máme už dve elektronické periodiká, okrem *www.luno.hu* aj *www.oslovma.hu*. V skromnejšej miere, ale tiež rastie počet poslucháčov slovenského národnostného vysielania maďarského rozhlasu.

Na záver

Vychádzajúc z výsledkov empirických výskumov i z exaktných odpovedí na otázky dotazníka o jazykovej praxi a z rozhovorov o slovenskej jazykovej situácii, môžeme konštatovať, že sa potvrdila hypotéza sociolingvistického projektu: v Slováckmi obývaných lokalitách v Maďarsku existuje a používa sa aj v súčasnosti vo všetkých troch vrstvách kultúry ústna i písomná podoba slovenského jazyka, hoci rozdiely sú značne rozličné aj v miere, aj kvalite jazykovej praxe jednotlivých regiónov a lokalít. Najrozšírenejšie sú ešte stále nárečia, rôzne podtypy slovenských nárečí napriek tomu, že počet ich prirodzených nositeľov drasticky klesá. Spisovná slovenčina – podľa terminológie sociolingvistiky jej menšinový variant – je v súčasnosti pracovným jazykom inteligencie, školským jazykom a jazykom kultúrnych a v poslednom čase aj verejných národnostno-politických a vedeckých i vedecko-popularizačných podujatí. V období výskumu v nevidanej miere vzrástol počet akcií a programov, na ktorých sa používa slovenský jazyk, tiež počet slovenských, resp. dvojjazyčných publikácií. Podľa výsledkov celoštátneho výskumu môžeme konštatovať, že sa najmä v kruhu zaangažovaných predstaviteľov minority postupne začína tvoriť v našej vlasti hovorová podoba slovenského jazyka.

Charakteristické je ale dominantné postavenie maďarského jazyka na každej úrovni komunikácie. Slovenčina má rolu druhého jazyka a aj to v rozdielnej miere a kvalite v jednotlivých komunikačných sférach a silne diferencovane na jednotlivých komunikačných úrovniach. Treba zdôrazniť, že táto dvojjazyčnosť je asymetrická na úkor slovenčiny, bilingvizmus je v diaspóre, je to diglosia aj vo vzťahu slovenského jazyka na Slovensku a maďarského jazyka v Maďarsku. Podľa výsledkov výskumu súhrnne môžeme konštatovať, že pre slovenskú jazykovú situáciu je charakteristický protikladný dvojsmerný pohyb: súčasný vývin a ústup.

Literatúra

Balleková, Katarína (2004): Z nárečových výskumov Slovákov v Maďarsku In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 53–62.

Chlebnický, Ján (2008): Desať ročníkov metodického časopisu Slovenčinár. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 42–81.

Divičanová, Anna (2004): Ambivalentné hodnoty slovenského jazyka v Maďarsku v stredoeurópskom kontexte. In: *Slovenčina v menšinovom prostredí*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 21–32.

- Dudok, Miroslav (2008): Slovenský jazyk vo Veľkom Bánhedeši. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 117–133.
- Homišínová, Mária (2008): Prejavy a súvislosti jazykovej komunikácie poslancov slovenských menšinových samospráv. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 264–317.
- Kováčová, Anna, Časopis *Budapeštiansky Slovák* ako šíriteľ slovenskej kultúry a litery. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008, 81–117.
- Kováčová, Anna – Uhrinová, Alžbeta (2008): Slovenské Mlyny. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 229–279.
- Kugler, József –Gomboš, Ján (2008): State z tristoročnej histórie Slovákov v Maďarsku – so zvláštnym zreteľom na 20. storočie. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 315–367.
- Szabóová, Orsolya (2008a): Mlyny – „najslovenskejšia“ slovenská obec. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 196–229.
- Szabóová, Orsolya (2008b): O dvojazyčnosti a dvojitej identite budapeštianskych Slovákov. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 150–196.
- Slovenský jazyk v Maďarsku I. II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2008.
- Tóth Sándor János (2008a): Používanie slovenského jazyka v školách. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 224–264.
- Tóth Sándor János (2008b): Slovenčina v cirkvi. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 317–337.
- Tóth Sándor János (2008c): Teoretické a metodické východiská výskumu slovenského jazyka v Maďarsku. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 17–31.
- Tóth Sándor János – Kunovacová-Gulyásová, Zuzana (2008): Súhrnná bibliografia o slovenskom jazyku v Maďarsku. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 31–49.
- Uhrinová, Alžbeta (2008a): Slovenský jazyk v Maďarsku očami používateľov. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 92–224.
- Uhrinová, Alžbeta (2008b): Slováci a slovenský jazyk v Pitvaroši. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 279–315.
- Žiláková, Mária (2008a): Odumieranie nárečí na slovenských jazykových ostrovoch v Maďarsku. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku I*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 49–92.
- Žiláková, Mária (2008b): Národopis Slovákov v Maďarsku (1975 – 2000) – jazyková analýza. In: *Slovenský jazyk v Maďarsku II*. Ed. A. Uhrinová – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 11–42.

Štýlové modifikácie obrazu zeme v slovenčine

Dudová, Katarína

Stylish Modifications of the Earth in Slovak Language

Abstract

The aim of this study is to explain the cognitive causes of the semantic changes of the linguistic world view of the earth through conceptual metaphors. System and text (corpus) data show how the linguistic world view of the earth in Slovak language is semantically structuralized and differentiated especially from a stylistic aspect, which regards the function and communication aim of the text. We specify artistic, publicist and professional world view of the earth through the preferred meaning of the unit and the way of metaphoric conceptualization.

Key words: conceptual metaphor, earth, language styles

Kľúčové slová: konceptuálna metafora, zem, jazykový štýl

Na bohatej materiálnej báze Slovenského národného korpusu prinášame sémantickú analýzu obrazu zeme uchovanom v niektorých štýlových podobách či „spoločensky prijatých štýlových variantoch“ (Tóth 2015, 119) slovenčiny po roku 1989. V súvislosti s takouto diferenciaciou jazykového materiálu chceme odkryť jazykový obraz zeme v slovenčine. Cieľom príspevku je prostredníctvom konceptuálnych metafor (Lakoff/Johnson 2002) objasniť kognitívne príčiny sémantických zmien obrazu zeme.

Úvod

Slovníkové príklady a definície zeme ukazujú niekoľko významových vrstiev od primárnej (konkrétnej) k ďalším sekundárnym (metaforickým) významom, v ktorých je pojem v slovenčine konceptualizovaný a metaforicky štruktúrovaný. Základný význam zeme je vo vedomí používateľov jazyka zviazaný s konkrétnymi javmi existujúcimi v živej i neživej prírode. Je preto prirodzené, že sa primárna významová úroveň zeme stáva predmetom obrazotvornosti človeka, ktorý chce porozumieť pôsobeniu, dôležitosti a funkcii zeme v jeho existencii. Robí to tak, že zemi (cieľovej doméne, vehikulu) pripisuje znaky toho, čo už je mu známe (zdrojovej domény, tenora), čím sa niektoré znaky cieľovej domény, tenora (živlu) dávajú do popredia a iné do úzadia. Takto zem v jazyku predstavuje prototyp, ktorý je založený na ľudskej skúsenosti s fyzickou (telesnou) existenciou vo svete, ale aj na schopnosti imaginácie. Jeho pôsobeniu, dôležitosti a funkcii sa človek snaží pomocou jazyka porozumieť prostredníctvom typických vlastností zvieratá, človeka, ako aj znakov vlastníctva či nádoby. Tento proces konceptualizácie zeme rekonštruujeme v slovenskej kultúre v jednotlivých štýlových vrstvách slovenčiny, v ktorých sa prejavujú významové zmeny odrážajúce kognitívnu podobu tohto javu v povedomí Slovákov.

I. Zem zo sémantického hľadiska

1) Primárny (konkrétny) význam. Výkladové slovníky (Kačala/Pisárčiková et al. 2003, 941; Peciar et al. 1965, 592) sa zameriavajú na vymedzenie zeme 1. z prírodného (biologického) aspektu (G) ako a) pôdy, zeminy (*ílovitá zem, štrkovitá zem, mokrá zem, čierna zem, zorať zem, neúrodná zem, zasypať jamu zemou*), b) súše, pevniny (*námorníci uvideli zem, cestovať po mori i po zemi*); 2. z fyzikálneho aspektu (F) ako plochy, povrchu (cesta, dlážka, pôda), po ktorej sa pohybuje (*plaziť sa po zemi, sedieť na zemi, zvaliť niekoho na zem, zbierať zo zeme, pokloniť sa po zem, pracovať pod zemou*).

Tieto systémové údaje pri lexéme zem (podobne ako aj pri ďalších živoch: voda, vzduch, oheň) zachytávajú predovšetkým konkrétny význam, ktorý je v systémových slovníkoch ďalej rozšírený o 3. lokalizačný aspekt (L) ako a) územie, krajina (*Svätá zem, Horná zem, Dolná zem, naša rodná zem*), b) pozemok, roľa (*Namáhalí sa, aby mali domy, zeme, peniaze*) a 4. vedecký (astrologický) aspekt ako a) planéta (*Zem*), b) zemeguľa (*obal zeme, život na zemi, obývať zem*). Tieto štyri bázové aspekty predstavujú sémantické východisko, na základe ktorého sa metaforicky konceptualizujú ďalšie znaky zeme.

Hoci sa v slovníkoch neuvádza, že môže ísť aj o jeden zo živlov s celou škálou špecifických vlastností živlu (dravosť, veľká sila, zhubnosť, nebezpečnosť pre človeka a pod.), práve prírodný a fyzikálny aspekt zeme najviac poukazujú na podstatu tohto živlu, a teda aj na prototypový význam zemského živlu ukrytý v etymológii slova nielen v jazykoch slovanských (sln., ch. *zemlja*, pol. *ziemia*, ukr. *zemljá* a pod.), ale aj v niektorých baltských (lit. *ž mé*, lot. *zeme*), ktorý vykazuje príbuznosť s latinským *humus*, teda 'hlina, pôda'. (Machek 1968, 714). Prírodná a fyzikálna perspektíva sú najvýraznejšie zviazané s negatívnymi prejavmi zeme ako živlu, medzi ktoré patria zemetrasenia, zosuvy pôdy, vulkanická činnosť či banícke nešťastia.

2) Sekundárne (metaforické) významy. Zem je v slovenčine súčasťou mnohých ustálených obrazných pomenovaní, ktoré odkrývajú abstraktnejší obraz zeme v našej kultúre na základe niektorých jej zvýraznených znakov (tieto sa stávajú predmetom ďalšej metaforizácie).

Ilustračné príklady v slovníkoch slovenského jazyka (Kačala/Pisárčiková et al. 2003, 941; Peciar et al. 1965, 592) ukazujú, že zem je na jednej strane vnímaná ako pasívna entita, voči ktorej človek vykonáva alebo nevykonáva nejakú činnosť (napr. *stál ako vrastený do zeme, prepadol by sa pod zem, zaryť nosom do zeme, byť prikovaný k zemi* a pod.), no na druhej strane môže byť zem aj aktívna sila (*nie je hoden, aby ho zem nosila; nech mu je zem ľahká*). V prvom prípade je obraz zeme spájaný s tým, čo človeku patrí, čo človek ovláda, na základe čoho sa vymedzuje od niekoho iného. Zem je objektom činnosti a záujmov človeka. Tento lokalizačný aspekt sa uplatňuje v rámci metafory ZEM JE VLASTNÍCTVO, kde sa však stretávame aj s neutralizáciou vlastníctva (*zem nikoho* 'nikým neovládané územie'). Naopak, zem sa v kultúre stáva aj konajúcim subjektom a vtedy sa jej pripisujú ľudské vlastnosti (ZEM JE ČLOVEK). V tradičnej kultúre je zem matkou (*matka zem, matička zem*), teda má vlastnosti plodnej ženy, ktorá rodí nové potomstvo a stará sa o svoje deti, vychováva ich. V tomto zmysle predstavuje zem jednotlivých ľudí,

ktorí obývajú svet a môžu byť preň osožní (*byť soľou zeme* 'byť užitočným, osožným človekom'). Inokedy je zem živým ľudským subjektom, ku ktorému sa človek prihovára, prosi ho o niečo v dôležitých životných situáciách (napr. pri smrti blízkeho človeka, nad jeho hrobom: *nech mu je zem ľahká*).

Zem sa však v slovenčine výrazne konceptualizuje aj na základe schémy nádoby (ZEM JE NÁDOBA), v ktorej sa človek nachádza alebo do ktorej sa dostáva ako do dutého priestoru ohraničeného zhora zemským povrchom. V procese konceptualizácie zeme ako nádoby plní veľmi významnú úlohu nielen sémantika dynamických slovies (*byť, stáť, rásť, padnúť, schovať sa, miznúť, hltat* a pod.), ale aj prefixov (*pre-, z-, v-*) a najmä prepozícií (*v, do, pod*), ktoré odkrývajú lokalizáciu a smer pohybu z periférie do centra (zeme). Všetko, čo sa dostáva do zeme (nádoby), stráca dynamickú (živú) povahu (*je v zemi* 'je pochovaný'), prestáva byť ľudskými zmyslami vnímateľné (*zmizol akoby sa do zeme prepadol, akoby ho zem zhltila (prehltla); prepadol sa do zeme, zem ho pohltila*). Stabilizujúca funkcia zeme ako nádoby spôsobuje, že zem človeku slúži ako úkryt pred svetom (najmä hanbou sveta), je preňho istotou (*prepadol by sa, schoval by sa pod zem*), ktorú nechce stratiť. Ak človek stráca zem, stráca nielen istotu, ale aj pokoj, pretože sa približuje nebezpečenstvo (*stratil zem pod nohami* 'je v neistom, ťažkom postavení'; *horí mu, páli ho zem pod nohami* 'uvedomuje si nebezpečnosť situácie').

Okrem týchto pojmových metafor, ktoré predstavujú podobný spôsob poznávania zeme a živlu, stretávame sa v obraze zeme aj s inými kognitívnymi perspektívami súvisiacimi najmä s orientáciou v priestore. Tu sa zem vymedzuje na základe OPOZÍCIE NEBO (RAJ) – ZEM, v rámci ktorej sa zvyrazňuje najmä ich veľká odlišnosť, rozdielnosť (*to je ako nebo a zem* 'veľký rozdiel medzi dvoma vecami, javmi'), vzdialenosť (*je od niečoho vzdialený ako nebo od zeme* 'veľmi ďaleko (napr. od poznania pravdy)'), ktorá sa môže aj zrušiť v prospech zeme (*raj na zemi, nebo (raj) na zemi* 'mať sa veľmi dobre'). Inokedy sa pozornosť zameriava na tajuplný priestor, ktorý sa nachádza medzi nimi (*je to medzi nebom a zemou*). Vyplýva z reálneho, realistického príznaku zeme (*byť, stáť nohami na zemi* 'byť reálny') a nereálneho, idealistického príznaku spojeného s vnímaním neba (*lietať v oblakoch* 'byť nereálny, rojčivý').

Zemi, ktorá sa v tejto vertikálnej opozícii nachádza dole (ZEM JE DOLE), sa pripisuje skôr negatívne axiologické značenie, ktoré znamená, že dole je nízke. Sú tam všetky fyzické i duševné pády (*zaryť, zahryznúť nosom (pyskom) do zeme* 'spadnúť na tvár, k zemi!' 'povel'), ale aj vlastná hanba (*hl'adieť do zeme* 'hanbiť sa'), pokorenie (*plaziť sa pred niekým po zemi* 'správať sa veľmi pokorne, úslužne'), bieda, a najmä telesná malosť (*je na piad' od zeme; od zeme ho nevidno, sotva ho vidno od zeme; nie je väčší od zeme*). Dole (zarovno, ako je zem) je deštrukcia, ničenie, pokorovanie, ktoré môžu mať širší spoločenský dosah (*zrovnať niečo so zemou* 'zrucať'), ba dokonca sa môže aj zintenzívniť, ak dole znamená byť ešte nižšie, ako je zem (*pokoriť niekoho až pod čiernu zem* 'veľmi ho pokoriť').

Tam sa nachádza neznáme, podvedomé, čo treba vyniesť na zemský povrch (ZEM JE SKUTOČNÁ ENTITA), teda vyjaviť a poznať (*vyhrabať, vydupať niečo aj spod zeme*).

Takto sa zem konceptualizuje ako stabilný bod, východisko cesty (ZEM JE VÝCHODISKO CESTY), ktoré predpokladá buď ďalší psychický i fyzický pohyb, aktivitu smerom hore (*akoby zo zeme vyrástol, lietadlo sa odpútalo od zeme;*

zaskočiť si od zeme 'zatancovať si'), alebo iba pasívny stav bez ďalšieho pohybu (*prikovaný, primrznutý, prilepený k zemi, stáť ako vrastený, vbitý do zeme 'stáť nepohnute, meravo'*).

II. Zem vo funkčných štýloch

Už systémové údaje odkrývajú bohatú sémantickú štruktúru zeme v slovenčine, ktorá sa výraznejšie diferencuje a prehľbuje v texte ako „celistvom prostriedku komunikácie“ (Gallo 2015, 40). Keďže vytváranie zmyslu každého textu je výrazne zasahované jeho štýlom (Hlavatá 2015, 18), skúmaný textový materiál diferencujeme zo stylistického hľadiska. Predmetom ďalšieho výskumu je textová databáza Slovenského národného korpusu (ďalej SNK), ktorá je dosiaľ najbohatšie spracovaná vo verzii prim-6.1-public. Súčasťou tejto databázy sú aj podkorporusy textov obsahujúce: 1) texty viacerých funkčných štýlov vo vyváženom pomere, 2) výlučne umelecké texty: poézia, próza, dráma; 3) výlučne publicistické (informačné) texty: publicistika, reklama, administratíva; 4) výlučne odborné texty: vedecká literatúra, populárnovedecká literatúra, učebnice, encyklopédie, manuály a návody.

Celkový počet jednotiek (tokenov) nie je v jednotlivých podkorporusoch rovnaký: 1) vyvážený podkorporus (prim-6.1-public.vyv) obsahuje 317 496 718 tokenov, 2) podkorporus umeleckých textov (prim-6.1-public.img) obsahuje 113 820 575 tokenov, 3) podkorporus publicistických (informatívnych) textov (prim-6.1-public.inf) obsahuje 540 812 859 tokenov, 4) podkorporus vedeckých, odborných a populárno-náučných textov (prim-6.1-public.prf) obsahuje 105 886 349 tokenov. V rámci verzie prim-6.1-public sa stretávame aj s ďalšími podkorporusmi, ktoré však neboli súčasťou nášho výskumu. Pôvodné i prekladové texty zahrnuté do tejto verzie vznikli v rokoch 1989 – dodnes.

2.1. Umelecké texty

V textoch umeleckého štýlu, ktoré sme čerpali z textovej databázy SNK (prim-6.1-public.img), má vedecký aspekt zeme periférne postavenie (*Predstavte si, že sa na Zem rúti asteroid. Môže byť veľmi malý. Ale čo ak je niekoľkonásobne väčší ako naša Zem?*). Zem ako planéta či zemeguľa je predmetom objektívneho exaktného výskumu, ktorý sa vzdáva od subjektívneho prežívania skutočnosti zachyteného v umeleckých textoch. Tu sa zem najčastejšie konceptualizuje na báze každodenného fyzického kontaktu človeka s pôdou, zeminou (*trochu sa pohrabem v zemi a už druhý raz v ten deň uvarím kávu; rodinné smetisko sa pravdepodobne sťahovalo v niekoľkoročných intervaloch z miesta na miesto a potom sa jednoducho zasypalo zemou; Ale uprostred je veľká plochá priehlbina. Ktosi tam nanosil zem a nasadil trávu a kvety.; Ale až neskôr celkom pochopili, prečo im otec kázal prekopať zem hlbšie ako iné zeme. Roľa pod Čierťážou bola plánina a keď sa tam malo dačo urobiť, bolo treba najprv vyhádzať všetky skaly a vyklčovať korene stromov a krovísk.*).

Zem sa stáva pasívnym objektom manuálnej činnosti človeka, na základe ktorej vzniká hlbší vzťah medzi ním a zemou, ktorý sprevádza jej hodnotenie na osi dobrá – zlá (*kôpky scvrknutých marhúl a slíviek zhrčených vo vyprahnutej trávě okolo unavených stromov, malinčie so suchými, takmer bezdužinovými plodmi, z ktorých ostávajú na jazyku len tvrdé zrnká a horkastá, malinám nepodobná pachuť,*

všetko také podobné vo svojej podrobenosti predčasnému zániku, všetko, kam až oko dosiahne, po plot a za ním po ďalšiu záhradu a ešte ďalšiu, iba dolu, celkom v dedine, ochabnutosť zeme ustupuje pred obetavým úsilím zachraňovať). Čím viac ľudskej aktivity si zem v tomto primárnom (prírodnom) aspekte vyžaduje, tým nadobúda nižšie hodnotenie (napr. *ochabnutá zem, neúrodná zem* a pod.).

Ako pasívna entita ostáva zem aj vtedy, keď predstavuje povrch, plochu, po ktorej sa najčastejšie človek pohybuje, či na nej zotráva: *ja som šiel ku dverám zahalený do deky, šúchajúc po zemi vyčaptanými papučami; liezla na chodbe po zemi, prehrabávala sa v akýchsi košoch; sedíme so synom na zemi v polotmavej izbe; tabletky sa kotúlajú po zemi; Ale ak naozaj veľmi chcete, žena vám ustelie v pitvore, dajako sa pomestíme. No musíte sa uložiť na zemi, u nás sa inak nespí; Nemám rád zimu, je biela, — povedal Timotej. — Pre jej farbu? — Prikrýje zem, ako plachta mýtvolu; Zbraň padla na zem a po dlaždiciach sa skĺzla k stene, kde ostala ležať.*

Aktívna sila zeme (súše, pevniny) je v primárnom význame živelná, pretože núti človeka utiecť pred ňou, uchrániť sa pred jej deštrukciou: *Zem sa zrazu prepadla do oceánu a ja som stál tesne pri okraji priepasti a díval sa do rozbuřených vín. Začali sme hľadať tunel a po nie veľmi dlhej chvíli sme jeden aj našli. Nebol veľký, ale aj tak z neho išiel strach. Vliezli sme dovnútra. Po chvíli chôdze sa zem začala divne chvieť, koľajnice zuneli, prúd vzduchu silnel. Pritlačili sme sa k stene tunela.; Dupot však neutíchal, zem dunela čoraz viac a steny na kolibe sa otriasali.*

Ak zem začína byť aktívnym subjektom, ktorý človek hodnotí v kladnom zmysle, stráca primárny význam a vstupuje do „sveta“ obrazotvornosti. Vtedy nie je iba synonymným označením krajiny či pozemku, ale stáva sa hodnotou, ktorú si človek privlastňuje (ZEM JE VLASTNÍCTVO), a to aj za cenu osvojenia si niečoho, čo predtým patrilo niekomu inému: *Doposiaľ sa neubráním smiechu pri pohľade na zložité výpočty a výmery z geodézie, okolkované, opečiatkované papiere, pokúšajúce sa rozdeliť Zem na ohraničené objekty vlastníctva; absurdná predstava, že za peniaze, za akúkoľvek vysokú sumu by bolo možné privlastniť si časť Zeme, teda svojím spôsobom aj Vesmíru.; Ešte pred pár rokmi by som to bola pokladala za nemožné, pojať kus zeme za svoj, zblížiť sa s ňou až ku hraniciam posadnutosti.; Odrazu nám patrila kus zeme, nie iba pôdy, ale zeme. Takáto privlastnená, ale aj prispôbená zem býva v umeleckých textoch relevantnou hodnotou (ZEM JE ENTITA): Čerpali zo zeme silu, s ktorou vystačili v zápasoch aj proti najväčšiemu zlu. Zem ostáva neaktívna, ak je východiskom, ktoré predpokladá ďalšiu činnosť ľudského subjektu (ZEM JE VÝCHODISKO CESTY): *Zo zeme pri nohách zdvihne cestovnú tašku, aby ňou Pamelu povzbudil.; Zodvihne demonštratívne zo zeme peňaženku z krokodílej kože a otvorí ju.; Vyskočila zo zeme, šepka: „Preboha . . .!“; Klobúk sa pokúšal odlepiť zo zeme a vzlietnuť.; Keď sa lietadlo odlepilo od zeme, povedal som si, že to mám za sebou.**

No človek stráca svoju pôvodnú silu konajúceho podmetu a stáva sa tiež pasívnym objektom, vlastníctvom zeme (ZEM JE NÁDOBA), ktorá ho berie z vonkajšieho (zmyslami viditeľného, reálneho) sveta do svojho ohraničeného vnútra (*Zároveň mu v hlave skrslo poznanie, že Zoe - Gradiva sa tu neprepadla pod zem – samo*

osebe to bolo aj proti pravidlám rozumu.; Môj kolega Macík akoby sa do zeme prepadol.; Výstrel z pušky zaznel takmer pri mojej hlave. My dvaja sme však už stratili zem pod nohami.; Ani čo by sústredene načúval hlasom z útrov zeme; Hundroš sa potom ľahko dozvedel, odkiaľ je, keď vyliezol spod zeme. Veru áno, vyliezol spod zeme.)

V umeleckom štýle je takáto konceptualizácia zeme, zemskeho živlu dominantná a často vystupňovaná do metafory ZEM JE ČLOVEK, keď sa prenášajú vlastnosti človeka na zem (*zem prijíma, zem dáva, vychováva, pohybuje sa a pod.*): *Ten kus zeme nás vlastne tak trochu vychovával.; Vidím Beethovena, ako pracuje v kameňolome, vŕta, upcháva nálož, zbytočne si zapcháva uši. Vždy keď zem nadskočí ako kopnutá, on je zas bližšie k slobode. Pohladká ju.; Zem prijala aj stopy našich nôh. Sám šepkám i sám počujem. Brána je otvorená. Boh.*

Personifikácia zeme je typickým znakom jej umeleckého stvárnenia a kognitívneho obrazu. Duševné a intelektuálne prednosti človeka ustupujú pred mocou zeme, ktorá ich zoslabuje (ZEM JE DOLE): *Príťažlivosť Zeme ho pomaly stláča nadol.; Zresetovaný mozog je na druhý deň ráno zrazu nečakane tichý, všetky podružné starosti, pochybnosti a trápne spomienky sú vyvraždené a zahladené so zemou; Ostal tu už len ten prvý, s tvárou sklonenou k zemi, súchajúci si rozpačito jednu topánku o druhú.*

Takáto konceptualizácia zeme v umeleckých textoch je výrazne antropocentrická, motivuje človeka znovuobjaviť svoju vnútornú silu, schopnosti. Nachádza ju v OPOZÍCII NEBO – ZEM, ktorá sa prenáša z fyzickej orientácie v priestore (*Fascinovaní slnkom padajúcim k zemi kdesi uprostred kukuričných polí.*) do prostredia vnútorného či psychického (*Keď telo ustáva, tancuje ďalej, je to žena, už by tancovala aj mimo tela. Jej rozmer je od zeme k nebu, pohyb hľadájúci spojenie. Tanec? Duša sa nevidí, túži po svojom obraze v nebeských zrkadlách, v zábleskoch ohňov jaskynných, sviec chrámových.*).

V umeleckých textoch zachytených v podkorpuse SNK-prim-6.1-public.img sa zem objavuje 58 511-krát (tvorí 0,051% z celkového počtu výskytov uvedených vyššie), čo ukazuje, že zem sa v tomto funkčnom štýle prejavuje najvýraznejšie. Umelecký obraz zeme je sémanticky bohato štruktúrovaný. Okrem konkrétnych významov zachytávajúcich zem z biologického aspektu (pôda, zemina a súš, pevnina) majú významné zastúpenie aj sekundárne významy, v rámci ktorých sa zem vníma nielen ako pasívny objekt ľudskej aktivity, ale nadobúda vlastnosti konajúceho subjektu, človeka. Prostredníctvom metaforickej konceptualizácie (ZEM JE NÁDOBBA, ZEM JE ČLOVEK a ZEM JE DOLE) sa schopnosti človeka strácajú pred silou a činnosťou zeme. V tejto fáze poznávania sa obraz zeme približuje základnému chápaniu živlu, ktorý je silný a voči ktorému je človek bezbranný.

2.2. Publicistické texty

Východiskom sú texty zahrnuté do podkorpusu prim-6.1-public.inf. Publicistický obraz zeme výrazne vysúva do popredia fyzikálny aspekt zachytávajúci plochu, povrch, na ktorom sa aktualizuje činnosť živého alebo neživého subjektu (*Našli zavraždenú mladú ženu, profesorku nemčiny v jej pracovni. Ležala na zemi v kaluži krvi. Na tele mala zreteľné znaky po urputnom zápase.; Zaujmite široké postavenie a chodidlá vytočte špičkami von. Počas cvičenia ich udržiavajte celé na*

zemi. Kl'aknite si a opríte sa o ruky, zdvihnite pokrčenú nohu, stehno a lýtko zvierajú pravý uhol.)

Rovnako má dôležité miesto intelektuálna (vedecká) perspektíva, keď zem je vnímaná ako planéta (*Hoci je Zem len zrníčkom piesku vo Vesmíre, našťastie ostáva dostatočne veľká na to, aby bola pestrá.; Takmer šesť miliárd obyvateľov Zeme a ich stále rastúci počet vstúpil do etapy, v ktorej tradičné technológie riešenia biologických problémov narážajú na svoje medze.; Nemôžeme vylúčiť hypotézu, že sú aj ďalšie obývané planéty. Tak ako na Zemi žije veľa rôznych stvorení.*) či zemeguľa (*Niet pochýb o tom, že zem sa oteplila, čo väčšina klimatológov pripisuje najmä emisiám oxidu uhličitého spôsobeným človekom.*)

Naopak v publicistike je veľmi zoslabený základný význam zeme – hlina, pôda: *Hoci sneh zdanlivo premrzne zem a prírodu až na kosť, predsa po tomto období prichádza oteplenie a rozkvitne plnohodnotný život; Sekerou si vykopával zemiaky zo zeme. Vraj mu to dovolili strážcovia, ktorí tiež bývajú v osade. Lokalizácia zeme v zmysle krajiny, územia nadobúda špecifickejšie historicko-politické a národné zafarbenie: Zamierili k Zemi Františka Jozefa.; Lietajú a pristávajú pomocou padákov na tvrdej matičke kazašskej zemi.; Na internetovej stránke sa píše, že Patrioti budú presadzovať aj tieto myšlienky: Nebudem cudzincom vo vlastnej zemi.*

V publicistických textoch sa zemi nepripisujú ľudské vlastnosti (ZEM JE ČLOVEK), a tak zem nevystupuje ako aktívny subjekt, ale je objektom, ktorý je zasahovaný činnosťou človeka. Ak je aj zem aktívna, je to zväčša reakcia na zle nasmerovanú činnosť človeka: *Človek núti zem, aby vydávala plody inej zeme, núti strom, aby rodil ovocie iného stromu; zamieňa a mieša podnebia, živly, ročné obdobia; mrzačí svojho psa, svojho koňa, svojho otroka; všetko mení.*

Výraznejšie sa zem v publicistike zachytáva ako východisko cesty (ZEM JE VÝCHODISKO CESTY), ktorá môže byť nasmerovaná dohora (*Často vidím starších ľudí s francúzskymi barlamami, ako celkom svižne a bez problémov kráčajú. Takí by mali mať obyčajnú švihácku paličku. Postačí im, aby sa ňou dotkli zeme a vyrovnajú sa.*) a rovnako i dole (*Zistili sme, že pod zemou sa korene šíria ďalej a bez problémov rastie aj pod betónovým základom či koreňmi ďalších stromov. Na postrek reaguje tak, že ošetrovaný výhonok uschne a pod mítvou časťou vyrastú nové výhonky.*)

Dominantu publicistického obrazu zeme tvorí OPOZÍCIA NEBO (RAJ) – ZEM, ktorá orientáciu vo fyzickom priestore nepresúva primárne do vnútornej dimenzie človeka (*Nie je dôležitý a rozhodujúci život na tejto Zemi, ale v raji. Takže aká je cesta k záchrane ľudstva?; Všimni si polohy starých Egypťanov. Mali nohy pevne zakorenené na zemi. A telo smerovalo do neba. Človek potrebuje oboje. Nebo aj zem.*), ale tieto vzdialené protiklady zblízuje, niekedy stiera tým, že nebo lokalizuje na zemi (*Apokalyptické presvedčenia sú odjakživa súčasťou kresťanskej tradície. Vyjadrujú túžbu po raji na zemi, keď zlo bude zničené a dobro zachránené; Nie som totiž kaviarenský typ. Je miesto na zemi, ktoré by ste nazvali rajom? Počul som o takých a hoci som tam nebol, verím, že existujú.; Nórsko je pre vás raj na zemi. Či už zatúžite obdivovať nebotyčné vrchy z vtáčej perspektívy na krídlach rogalu, alebo si chcete potykať s nóorskymi rybami pod gumeným člnom, nič vám nestojí v ceste.*)

Na pozadí tejto opozície vzniká ďalší spôsob konceptualizácie zeme v publicistických textoch, ktorý vyplýva z metafory ZEM JE SKUTOČNÁ ENTITA: *Samozrejme, bolo by to pozitívne, presadiť sa v celoeurópskom, alebo svetovom meradle, ale realita je zložitejšia. Drží nás pri zemi. Ťažko povedať, čo sa v budúcnosti udeje.; Požiadal som ho, aby môj prípad udržal v tajnosti, aby sa ani noviny nič nedozvedeli. Sľúbil to a slovo dodržal.; Zľahla sa po ňom zem. Stratil sa talentovaný futbalista Muro Kadlec a odvtedy existoval iba Don Giorgio.* Tento obraz zeme ako reálnej entity nadobúda v publicistike právnu a spoločensky stabilizujúcu funkciu: *Za neoprávnenú stavbu treba podľa zákona považovať stavbu zriadenú na cudzom pozemku, ktorá má výlučne charakter nehnuteľnosti. To znamená, že stavba je spojená so zemou pevným základom. Nepatria sem teda dočasné stavby, napríklad plechová garáž, záhradný altánok a ďalšie podobné stavby.*

Ak sa zem konceptualizuje na základe orientačnej metafory ZEM JE DOLE, získava negatívne hodnotenie, pretože odkrýva pády, pokorenia človeka vo všetkých sférach spoločenského i súkromného života: *Izraelské tanky a buldozéry takmer zrovnali so zemou aj historickú ulicu Alkarion; Preto potom mesto zrovnali so zemou spojenecké bombardéry; Na chodbe ju Peter B. zrazil k zemi úderom bejzbalovou palicou do hlavy a ona upadla do kómy. Odviezli ju do nemocnice, kde o dva dni zomrela; Ak dovtedy existovala nejaká nádej na preskočenie iskry medzi javiskom a hľadiskom, tak pri tretej básni poetky zhasla. Pri nasledujúcej poviedke bola definitívne zadupaná pod zem; „K zemi, človeče!“ Treskne ďalší výstrel a vojačikovi už veliť netreba. Už je na zemi aj bez príkazu, no na pleci mu už vymoká krv.*

V publicistických textoch je obraz zeme pomerne sémanticky široký a bohatý na primárne i sekundárne významy. Z primárnych významov sa v publicistickom obraze zeme vysúva do popredia predovšetkým fyzikálny a vedecký aspekt. V rámci metaforickej konceptualizácie je obraz zeme vystavaný na vertikálnej opozícii ZEM – NEBO, ktorá prináša základnú axiologickú orientáciu (hore je nebo, t. j. dobré – dole je zem, t. j. zlé) v spoločenskom i súkromnom priestore človeka. Tento protiklad sa však v publicistike často stiera, smeruje k negácii. Napriek pomerne sémanticky bohato diferencovanému obrazu zeme, ide o jednotku, ktorá je v publicistike najmenej frekvenčne zastúpená, pretože predstavuje iba 0,012% (63 343 výskytov) z celkového počtu jednotiek zahrnutých v podkorpuse SNK-prim-6.1-public.inf.

2.3. Odborné texty

Obraz zeme v odborných textoch (získaných zo SNK – prim-6.1-public.prf) je primárne vystavaný na vedeckom pohľade, v rámci ktorého zem vystupuje predovšetkým ako planéta: *Konrad Lorenz bol klasickým prírodovedcom, ktorý miloval planétu Zem a pracoval z úprimného altruizmu.; Keďže tieň Mesiaca sa bude pohybovať po Zemi rýchlosťou 1 054 mph, celkové zatmenie Slnka nastane v priebehu minút.; O štyri roky bude každý šiesty obyvateľ Zeme vlastniť mobilný telefón FOTOKOKTEIL; Nevieť či je ešte na Zemi miesto, kde by nezasiahla ničivá ruka človeka.*

Z tohto aspektu vychádza i obraz zeme ako jedného zo živlov: *Sama Zem, vrátane morí predstavuje živý zem a vodu. Za ňou je oblačná sféra, ktorá predsta-*

vuje vzduch ako živel a ešte ďalej sa rozprestiera bľčiaca sféra ohňa, obklopujúca a chrániaca svetskú sféru.; Približne pred 3500 rokmi sa tam zatriasla zem, more sa vzdulo do výšky až 200 m, vlny dosiahli brehy Kréty, mohutné zemetrasenie dalo signál nezvyčajne vysokej kultúre.

Menej výrazne sa v odborných textoch ukazuje zem z prírodného a fyzikálneho hľadiska, čo spôsobuje, že zem tu je iba minimálne zachytená v jej konkrétnej, „hmatateľnej“ podobe: *A vidíme aj grizzlyho, ako zo zeme vyhrabáva králika, či zemnú vevericu burunduka.; Ak slnko pripeká, povrch zeme sa extrémne ohrieva a v krajinách strednej Európy vystupujú teploty až na 30 stupňov.*

Lokalizačný aspekt sa v tomto funkčnom štýle rozširuje, pretože okrem vnímania zeme ako územia či krajiny (*ČR nie je nijaká zaslúbená zem, ale ekonomicky transformujúca sa krajina. Priemerný plat v ČR je 350 USD mesačne, nezamestnanosť asi desaťpercentná.; Domovské právo mohlo skutočne slúžiť ako spomenutá pevná báza v zemiach historických, ktoré pred prevratom prináležali Rakúsku*) objavuje sa zem aj v zmysle mesta, dediny (*V minulosti sa počítalo v Bratislave s ruským ťažkým metrom, ktoré malo byť aj v Petržalke pod zemou.; A na tomto nevelkom kúsku zeme je pod úpäťím Malej Magury v Prievidzskej kotline učupené nevelké mestečko Bojnice a Prievidza so stáročnou históriou*). Naopak zem vo význame pozemku, role je značne eliminovaná.

Obraz zeme v odborných textoch je v minimálnej miere založený na metaforickom spôsobe konceptualizácie. Zemi sa pripisujú sekundárne významy hlavne na základe metafor ZEM JE DOLE (*Mnoho dedín bolo zrovnaných so zemou*), ZEM JE ENTITA (*Spálená zem, ktorú za sebou nechávajú mečiarovci, rezešovci a gavníkovci, sa bude len veľmi ťažko oživovať. Náprava rozvratu verejných financií, kde došlo k nekontrolovateľnej disharmónii medzi rozpočtovou a menovou politikou štátu, bude jedným zo základov oživenia;*), no nielen v kresťansko-teologickom diskurze sa stretávame aj s opozíciou NEBO – ZEM (*Keď dnes premýšľam nad svojím úspechom, že som v podnikaní obstála, prichádzam k záveru, ktorý mi vnucuje skutočnosť: vždy som sa držala pri zemi a nelietala v oblakoch, na čo viacerí podnikatelia doplatili a ešte doplácajú.*).

Ako vidno, obraz zeme v odborných textoch je sémanticky najchudobnejší, hoci frekvenčne nemá najnižšie zastúpenie (jednotka zem sa vyskytuje 24 201-krát, čo predstavuje 0,023% z celkového počtu jednotiek zahrnutých v podkorpuse prim-6.1-public.prf). Sémantické východisko obrazu zeme v tomto funkčnom štýle vychádza z exaktnej (vedeckej) perspektívy, na ktorú nadväzujú ďalšie primárne a čiastočne i sekundárne významy.

Literatúra

- Gallo, Ján (2015): *Teoretické východiská lingvistického výskumu textu*. In Jana Kostincová (eds.): *Dialog kultur VIII*. Brno: Gaudeamus, 40–51.
- Hlavatá, Renáta (2015): *Tvorba a analýza textu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Káčala, Ján/Pisárčiková, Mária et al. (2003): *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda.
- Lakoff, George/Johnson, Mark (2002): *Metafory, ktorými žijeme*. Brno: Host.
- Machek, Václav (1968): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- Peciar, Štefan et al. (1965): *Slovník slovenského jazyka V. diel (V-Ž)*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.
- Slovenský národný korpus – *prim-6.1-public-all*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupné na www: <http://korpus.juls.savba.sk>
- Slovenský národný korpus – *prim-6.1-public-img*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupné na www: <http://korpus.juls.savba.sk>
- Slovenský národný korpus – *prim-6.1-public-inf*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupné na www: <http://korpus.juls.savba.sk>
- Slovenský národný korpus – *prim-6.1-public-prf*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupné na www: <http://korpus.juls.savba.sk>
- Slovenský národný korpus – *prim-6.1-public-vyv*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2013. Dostupné na www: <http://korpus.juls.savba.sk>
- Tóth, Sándor János (2015): *Veta – text – štýl*. Komárno: Pedagogická fakulta Univerzity J. Selyeho.

Aspekty národnej/národnostnej literatúry ako literárnohistorickej jednotky

Šenkár Patrik

Aspects of National / Minority Literature as Literary-Historical Units

Abstract

The paper shows the importance of communication aspects within the interpretative approach of working with literary texts. It highlights the adequacy of literary tradition in terms of genesis, structure and social function. It points out the importance of aesthetic identification and analysis of literary facts, respectively natural more-plan-finding analogies within said objective-subjective interpretation. It provides not only resources and the spaces of aesthetic consciousness but also relations between categories, concepts and terms interpreting literary development. It highlights the viability literary kind of work, the kind of throbbing, indicating the proper thoughts of domestic and foreign thinkers. It is therefore important to understand the development of literature, with emphasis on the contribution and the specificity (and contexts) of national literature.

Key words: minority literature, multicontextuality, interpretation, literary aspect, Slovaks in Romania

Kľúčové slová: národnostná literatúra, viackontextovosť, interpretácia, literárny aspekt, Slováci v Rumunsku

Postupom umenia je ozvlášťňovanie vecí, nakoľko život umeleckého diela pokračuje od videnia k poznávaniu. V umení sa rôznymi spôsobmi vyvádzať veci z automatizmu takéhoto vnímania. Spomínané ozvlášťnenie je však možné nájsť takmer všade, kde je obraz, znak – v literárnych textoch špeciálne. Cieľom takéhoto obrazu/znaku ale „... *nie je priblížiť jeho význam nášmu chápaniu, ale umožniť, aby sme predmet vnímali osobitým spôsobom, umožniť, aby sme ho videli a nie spoznali*“ (Šklovskij 1971, 21). Takéto chápanie ide paralelne so samotným interpretačným procesom textu. Umeleckosť má teda spoločný znak: je výsledkom zámerného úsilia, aby sa text vnímal so zbavenými pocitmi automatizmu; aby sa vnímanie človeka sústredilo naň s čo najväčšou silou a intenzitou, pričom jav sa nemôže vnímať v priestorovej obmedzenosti, ale v jeho akoby nepretržitosti. A práve týmto podmienkam vyhovuje jazyk literatúry.

Literatúra sa v pravom zmysle stáva literatúrou iba vtedy, keď komunikuje. Pod pojmom literárna komunikácia rozumieme „... *pôsobenie literatúry v spoločenskom obehu. V tomto obehu fungujú nielen súčasné diela, ale aj diela minulé, diela predchádzajúcich literárnych období*“ (Popovič a kol. 1983, 41). Proces literárnej komunikácie je motivovaný – očakáva sa od neho sprostredkovanie spomínanej estetickej informácie. Na druhej strane plní aj tzv. rekreačnú, zábavnú funkciu. Autor s čitateľom komunikuje prostredníctvom textu (jednota textu a komunikácie). Tento súzvuk sa prejavuje v súhre všetkých komunikačných vzťahov:

autor – text, autor – realita, autor – tradícia, čitateľ – text, čitateľ – realita, čitateľ tradícia. V komunikácii sa prostredníctvom textu prekonáva informačná neurčitost (teda entropia). Adekvátnemu príjmu informácie, ktorej nositeľom je text, pomáha aj nadbytočná informácia, čiže užitočná redundancia. V tejto súvislosti hovoríme o jednote tvorby a recepcie.

Literárna tradícia je systém vzťahov a postojov k literárnej minulosti, prezentujúci sa výberom textov a textových postupov. Je podmienkou vývinu literatúry; je hierarchicky usporiadaným systémom viacerých línií medzitekstových vzťahov. Vo vzťahu k tvorivej produkcii literárnej prítomnosti tradícia funguje ako komplementárny činiteľ, ktorý pomáha ustáľovať hodnoty umenia a vytvárať nový obraz o týchto hodnotách. Pri tomto procese môže nastať aj tzv. kreolizácia kultúry, čo znamená určité prekrývanie sa dvoch kultúr. Je to vlastne nesystémové nasycovanie jazyka prvkami iného jazyka; prekrývanie sa dvoch jazykových štruktúr a určité prenikanie jazykovej štruktúry.

Mikuláš Bakoš zdôrazňoval súvislosť medzi hľadiskami genézy, štruktúry a spoločenskej funkcie literárnych diel. Podľa neho treba skúmať vzťahy medzi jednotlivými konkretizáciami (interpretáciami) a objektívnym historickým vývinom. Dielo je vitálne, tak ako je aj kultúra živá. Jeho prirodzeným vitálnym stavom je stav pluralitnej koezistencie rozličných myšlienkových a duchovných orientácií. Literárnej teórii sa však darí len tam, kde pôsobí s umeleckou praxou, keď – povedané v pozadí názoru Viktora Šklovského – zabrzďuje pozornosť na literárne fakty a aktualizuje ich z hľadiska konkrétnej situácie – keď ich dáva do rozličných vzťahov v rámci textu i mimo neho. Bakoš rozlišuje tri hľadiská prístupu k literárnemu dielu (Čepan 2002, 163–168). Na prvom mieste je problém jeho historicko-genetickej hodnoty; na druhom mieste sú aspekty jeho vývinovej hodnoty a ako tretie pôsobí aktuálna hodnota diela. Prvotne teda literárne dielo má svoj objektívny zmysel v historických súvislostiach, v ktorých vznikalo. Dôležitý je pritom moment vývinový, teda okolnostný a súvislostný, pri vlastnom začlenení textu do kontextu/kontextov a jeho vnútorný vývin v rámci literárnej vedy. Paralelne s týmto prístupom je prínosný literárny historizmus v teórii Oskára Čepana, ktorý „... dôsledne vychádza z veľmi silného literárnoteoretického základu a ideovo-metodologickým východiskom jeho prístupu k literatúre je hypotéza o pluralite a simultánite uplatňovania sa ideovo-estetických vývinových tendencií v literárnohistorickom procese“ (Šútovec 2002, 189).

Pojmy literárne bytie a literárne vedomie možno aplikovať pri estetickej identifikácii a analýze literárnych faktov ako analógiu vzťahu medzi hmotou (bytím) a vedomím v najvšeobecnejšom zmysle slova. Pojem literárne (estetické) bytie vo všeobecnosti vyjadruje tú stránku existencie diela (textu), ktorá bezprostredne pôsobí na vnímavosť príjemcu-čitateľa, vyvolávajúc v ňom spontánne pocity. Literárne (estetické) vedomie je výrazom zovšeobecnených stránok existencie jednotlivých diel ako produktov spoločensko-historického kontextu tvorby. Celok sa tým stáva súčasťou nekonečného reťazca metamorfóz medzi subjektívno-náhodnými a objektívno-zákonitými vidmi literárneho procesu, teda z hľadiska percipienta – interpretácie.

Dôležitý je aj empiricko-induktívny prístup k literárnym textom, ale aj komplexno-skúsenostné – deduktívne – hľadisko. Oba metodické postupy sa komplementárne dopĺňajú pri analýze individuálnej (autor – dielo), štruktúrnej (dielo – umelecké po-

stupy), sociálnej (realita – tradícia) a historickej (konkretizácie – aktualizácia) stránky pôsobenia literárneho diela. Z tohto pohľadu sa literárne dejiny javia ako proces, v ktorom sa ich bytie preveruje kritériami ich ideovo-estetickú a ideovo-spoločenskú stimulativnosť.

V pozadí toho sa proces komunikácie neobmedzuje iba na tzv. vonkajší aspekt textu, ale je potenciálne obsiahnutý už v jeho samotnej vnútornej štruktúre, v organizácii výstavbovo-významových prvkov. To znamená, že aj obrazovo-komunikatívny proces odzrkadľuje vnútorný stav literárneho diela. S týmto úzko súvisí aj povaha literárneho textu ako esteticky produktívneho znakového systému. Dielo ako znak sui generis je vecným sprostredkovateľom medzi materiálным bytím svojich výstavbových elementov a ľudským vedomím, ktoré ich vníma a hodnotí. Interpretácia literárneho procesu z tohto hľadiska umiestňuje slovesnú tvorbu do rámca ľudskej praxe v najširšom zmysle slova. Ponímanie literatúry ako súčasť sveta vecí a sveta vzťahov však nemá za cieľ dualisticky odlišovať kritériá jej analýzy a hodnotenia. Stáva sa historickým faktom tým, že ho viacnásobne obaľujú novšie kontexty prítomnosti. Preto s upevňovaním jeho tradície narastajú aj predpoklady nových konkretizácií diela (textu). Úlohou literárnej histórie je interpretovať „... *súbor javov v ich zložitosti, predstaviť literárny proces ako regresívno-progresívny prúd mnohostranného a vnútorné protirečivého diania, limitovaného však napätím medzi sférou bytia a vedomia kvalitatívne diferencovaných faktov a javov*“ (Čepan 2003, 14).

Zdrojom estetického vedomia je literárnosť ako najvšeobecnejšia a najpodstatnejšia črta existencie samotnej literatúry. Pôsobnosť spoločenského vedomia literatúry sa viaže na užší a konkrétnejší vplyv jej ideovo-sociálnych väzieb. Toto spoločenské vedomie udržiava kontakt literárnej tvorby s kategoriálnymi javmi jednotlivého: či už je to autor ako jednotlivec, alebo príslušník konkrétnej národnej/národnostnej literatúry. Estetické vedomie literatúry, ako reprezentant jej všeobecných a podstatných črt, je schopné reagovať na podnety, ktoré pred ním kladú konkrétne situácie v texte, stelesňujúce moment jednotlivosti spoločenského bytia literatúry ako takej. V takom prípade môže ísť o relácie kategoriálnych pojmov ako je centrálnosť – okrajovosť, ale aj o protikladné pojmy integrácia – diferenciácia či kontextovosť – nekontextovosť.

Priestor, na ktorom sa konfrontuje súčasné vedomie literatúry s jej historickým bytím, je poľom, kde na pozadí všetkého prežitého (minulého) prebieha proces sebauvedomovania sa literárnej prítomnosti. Práve preto tento vzťah pôsobí kontinuitne, prihladnuc na neustále interpretácie súčasnosti. Určenie kvalitatívne adekvátnych postupov interpretácie však má zásadný význam.

Úlohou literárnej histórie je rekonštruovať takýto vývinový rad ako celistvý, historicky konkrétny priebeh vnútorne rozvrstvených, totožných i rozdielnych faktov, ktoré vzhľadom na svoju genézu, štruktúru a funkciu sú výrazom individuálnych potencií vlastného estetického bytia, schopných však nielen tlmočiť aj individuálne obsahy kolektívneho ideovo-estetického vedomia. Literárny jav (dielo) sa stáva historickým faktom ako systémové textovo-materiálne bytie i ako súbor hodnôt, podmienených, prirodzené, premenlivým historickým vedomím. Z historického kontextu vystupuje ako text i ako súbor významov, obalených sprievodnými okolnosťami svojho situačného (genetického, vývinového a aktuálneho) zaradenia. Literárny fakt (dielo) sa teda rodí v historicko-genetických súvislostiach, ale vlastným priestorom

jeho existencie je štruktúrno-systémový rad. Pri kontakte s inými dielami a novšími historicko-spoločenskými súvislosťami sa však priebežne také dielo zbavuje istých zložiek svojej tradície, najmä vývinom prekonaných hodnotových noriem.

Na základe toho bázou vzťahu dejiny – literárny fakt (dielo) – prítomnosť je proces medzi štruktúrno-textovým (synchronickým) bytím literárnych faktov a ich geneticko-vývinovým (diachronickým) ideovo-estetickým vedomím. Tento proces teda prebieha zásadne v dvoch simultánne fázových smeroch: v spätne orientovanom kontexte tradície a súčasne v progresívne postupujúcom kontexte viacetapovej konkretizácie významov diela (aktualizácie). Úmerne so z množovaním sa tradície, s jej tzv. upevňovaním (T_{1-3}), narastajú aj predpoklady možnosti nových konkretizácií diela (K_{1-3}). S ich vzrastom sa priebeh literárnych dejín stáva členitejším a diferencovanejším. Komunikačná situácia v procese analýzy znova petrifikuje diela v ich historickom kontexte a súčasne ich aktualizuje spod zorného uhla prítomnostnej situácie pomocou adekvátneho analytického aparátu (Čepan 2003, 50 a n.).

Literárne dejiny nemôžu teda ignorovať sociálne a geneticko-vývinové súvislosti rôznych stupňov konkretizácie literárnych faktov. Umelecké, teda aj literárne dielo, vzniká v referenčnom trojuholníku vzťahov medzi autorom, realitou života a životom daného umeleckého radu, t. j. literatúry. Tvorca diela reaguje v rámci svojich osobnostných predpokladov na ideovo-estetickú realitu/skutočnosť. Väčšina konkrétnych obsahov skutočnosti sa časom cez historicky kodifikované literárne postupy stáva neoddeliteľnou súčasťou bytia literatúry, článkom príznakov jej existenčnej nezávislosti. Bázou, na ktorej sa vedomie literárnych faktov mení na ich literárne bytie, sú predovšetkým tzv. základné ľudské situácie, ktoré sa v podstate opakujú až podnes. Tieto elementárne situácie boli a sú viac-menej latentným modelom zobrazovacích postupov literatúry, napríklad súhry tzv. motivických plánov v epike (realita, postavy, dej). Literárny vývin je zmysluplnou obdobou naznačeného vzťahu medzi dielom, realitou a literárnym radom; má podobu procesu. V nej sa postupne – v chronologickej následnosti vertikálne – vrstvia na seba stále nové sedimenty. Pri tejto situácii sa charakterizuje analógia so situáciou v rámci tzv. motivických plánov epiky. Ak sa však centrom tejto relácie stane moment literárneho vývinu, vtedy vzťahy dostanú podobu konfrontácie medzi realitou (ostáva nezmenená), autorom (vystupuje v úlohe postavy) a dielami iných autorov (zastupujúcich činiteľov epického deja). Berúc ohľad na už načrtnutý vzťah medzi bytím a vedomím literárnych faktov a odhliadnuc od kontextov národných literatúr či medziliterárnych súvislostí, interakcie sa ako priame dôsledky spoločenskej reality aktualizujú z hľadiska dynamiky literárneho vývinu predovšetkým vo vzťahu medzi autorom a literárnou tvorbou v najširšom význame slova. Autor a s ním aj kontext literatúry nie sú odkázaní iba na bezprostredný obraz skutočnosti vo vlastnom životnom okruhu, ale môžu čerpať podnety aj z paradigmatickej zásobnice literárnych skúseností ľudstva ako takého.

Vzťahy medzi kategóriami, pojmami a termínmi interpretovania literárneho vývinu sú najvšeobecnejšie obsahy tzv. ľudských situácií. Podstatou tohto prístupu je záujem ľudí o všetko ľudské. Tradičný termín vplyv pri rozlišovaní aktívneho a pasívneho partnera odvádza pozornosť na toho, kto dáva a aj na toho, kto prijíma. Dvojica termínov impulz a jeho recepcia (termín Dionýza Ďurišina) priliehavejšie

vyjadruje mechanizmus vzťahov aj vo vnútroliterárnych kontextoch. Pojem týchto vzťahov v literárnom vývine možno adekvátne rekonštruovať cez termíny impulz – recepcia – vplyv. Cez ne sa dajú identifikovať v autorskom kontexte, v rámci národnej literatúry pohybu elementárnych obsahov tzv. ľudských situácií.

Pri teoretickom náhľade na literárne texty Oskár Čepan vychádzal z Jakobsonovej dominancie poetickkej funkcie, ktorá neeliminuje označovanie, ale robí ho mnohoznačným, resp. z Mukařovského estetickej funkcie, pôsobiacej v oblasti jazyka v pozadí zamerania na jazykový znak. Z tejto samozvratnosti poetického komunikátu vyplýva, že všetky zložky a prvky takejto štruktúry sa spolupodieľajú na generovaní významu. Čepan mnohoznačnosť označovania poetického komunikátu vyjadruje tak, že „... *literárny fakt si vyžaduje pružnosť vzťahu medzi označujúcim a označovaným, že štruktúra umeleckého textu je otvorená smerom dovnútra*“ (Horváth 2003, 204). Pragmatický aspekt textu a jeho pôsobenie na čitateľa, chápe Čepan ako zakódovaný v samotnej štruktúre textu, kde je proces komunikácie obsiahnutý potenciálne; text je istým spôsobom naprogramovaný, je riadiacim programom, predpisujúcim čitateľovi interpretačné kroky, ktoré má vykonať. Táto potencialita sa stáva realitou v konkrétnej komunikácii, interpretácii. Čepan situuje literárny jav, stávajúci sa historickým faktom, do dvojnej pozície: dielo má historicko-genetické súvislosti a jeho vlastným priestorom existencie je štruktúrno-systémový rad. Umelecké dielo však pôsobí esteticky bezprostredne, tzn. bez ohľadu na historické vedenie a na to, či má nejaké poznatky o jeho vlastnom historickom horizonte a následných dejinách jeho recepcie. Táto návratnosť významových umeleckých diel je pre Čepana zabezpečená vpísanou antropológickou konštantou do diela, ktorá má existenciálny charakter už dávno ustálený. Dôležitý je tu kontext, ktorý je zdrojom polysémantickosti významových prvkov a motívov v dielach v rámci literárnych smerov.

Skúsenostný komplex je súhrn skúseností, predstáv, myšlienok, citov, záujmov a podnetov, ktoré tvoria vo vedomí človeka istý celok a ktoré sú podkladom pre takúto (literárnu) komunikáciu, t. j. pre vytvorenie jazykového prejavu. Je výberovou základňou pre konkrétny text, determinuje rozsah, v ktorom sa môže daný text realizovať. Je realizačnou možnosťou textu; konkrétny text je výberom z týchto možností. Cez skúsenostný komplex podávateľa a prijímateľa nielen text, ale aj literatúra ako celok zapadá do vonkajších kontextov: do psychologického, kultúrneho, sociálneho a dobového kontextu. Literatúra prijíma z psychiky, spoločenskej sféry, kultúry a doby isté podnety, a naopak, sama vplýva na psychiku autora, na spoločnosť, kultúru a dobu. Je tu tiež istá a určitá výmena informácií, ktorú môžeme nazvať vonkajšou literárnou komunikáciou (literárnou transcendenciou). Literárna komunikácia je teda „... *jazykovou komunikáciou s tzv. odsunutou, fakultatívnou a mnohodimenzionálnou percepciou, ktorá sa na istom stupni výrazovej výstavby textu stáva estetickou komunikáciou*“ (Miko 1970, 128). Jazyková komunikácia zahrňuje šesť faktorov: podávateľa prejavu, prijímateľa prejavu, text, jazyk, skúsenostný komplex, ktorý je v texte tematizovaný a komunikačnú situáciu, v ktorej sa prejav uskutočňuje. Texty s rozličným vývinovým stupňom v istom kratšom úseku, ktoré sa pragmaticky udávajú ako súčasnosť, sa chápu ako koexistujúce a vytvárajúce to, čo nazývame literárnou situáciou. Je to vlastne synchronizovaným prierezom literatúry

ako takej. Vývinový rad je predmetom teórie literárneho vývinu (dejín literatúry), literárna situácia predmetom teórie literatúry. Obidve tieto disciplíny s im prislúchajúcou časťou štylistiky textu tvoria literárnu vedu. Pojmy vývinový rad a literárna situácia možno zahrnúť do pojmu literárny kontext. Literárna veda je teda teóriou literárneho textu a kontextu.

Literárne dielo existuje, kým má pre spoločnosť istú hodnotu, kým pre ľudí niečo znamená. Literatúra teda čerpá zmysel a oprávnenie svojej existencie zo svojho spoločenského bytia a fungovania. Tá skutočnosť sa vyjadruje pojmom literárna komunikácia. Literárne dielo „... vzniká a pôsobí v istej literárnej situácii, čerpá z tradície nahromadeného bohatstva tvorivých literárnych skúseností, zúčastňuje sa na tvorivom riešení estetických problémov súčasnej literatúry a pôsobí spätne na literárny proces a tradíciu (cez autora a čitateľa), je týmto procesom motivované a spätne naň pôsobí“ (Miko – Popovič 1978, 20-21). Dôležitý je pritom pojem kontextu, ktorý hovorí o komunikačnom, spoločenskom, literárnom, medziliterárnom a inom kontexte literárneho diela. Vo všetkých prípadoch sa myslí na to, že dielo vzniká, existuje a funguje v príslušnom prostredí a v jeho podmienkach: je súčasťou literárnej komunikácie a je zapojené do súvislostí súčasnej literárnej tvorby, domácej tradície i do situácie svetovej literatúry. Pre menšie (teda aj národnostné) a nerozvinutejšie literatúry sú konexie k väčším a diferencovanejším literatúram nepochybnejšie a nástočivejšie. Toto všetko by nebolo, keby vývin bol býval vždy a všade rovnaký, keby nebolo rozdielov jazyka, historickej tradície a najmä sociálno-ekonomicko-politických diferencií. Nakoľko tieto rozdiely boli a sú, existujú aj literatúry s rozličným stupňom vývinu, osobitosti ktoré je potrebné plne rešpektovať. A práve z neho vyvierajúce špecifiká musíme identifikovať, konkretizovať a interpretovať.

Komunikačnú a kontextovú os predstavujú dve základné dimenzie komunikačného procesu. Tá prvá je vlastne komunikačná činnosť – to, čo sa môže nazvať komunikačnou operatívnosťou. Za kontextovou osou sa skrýva to, čo nazývame vyjadrením, zobrazením, obrazom. Výrazové kategórie operatívosti a ikonickosti Františka Mika dávajú spolu protirečivú jednotu a náplň takejto komunikácie.

Každý jazykový prejav predstavuje isté zvládnutie, osvojenie si skutočnosti. Aj literárne vyjadrenie je výsledkom istého autorovho prístupu k skutočnosti, určitého chápania, koncipovania, stvárnenia. Miestom, kde sa toto stvárnenie v diele prejavuje, je téma ako semiologický ekvivalent skutočnosti a jazyk ako mikrorealizácia témy. Literárne dielo je takto ako estetická informácia prienikom autorskej a čitateľskej entropie, ale aj ich spoločným prienikom so spoločenským a literárnym kontextom. Je jednotou ideovo-estetickéj redundancie, ktorou sa viaže na redundanciu súčasného a predchádzajúceho spoločenského i literárneho systému a na ich entropiu. Redundancia je vlastne použitie väčšieho počtu prvkov ako je nevyhnutné na splnenie a realizáciu požadovanej funkcie, určitá organizovanosť systému a správa o nej. Keďže táto organizovanosť je relatívne stála, informácia o nej je tá istá, opakovateľná, nadbytočná. V jednote textu a komunikácie je potom daný aj zväzok autora a príjemcu cez text. Každý text je textom svojho autora a súčasne i textom príjemcu, ktorý s autorom komunikuje. Text teda treba chápať ako samotný proces komunikácie, ved' dielo je nositeľom estetickéj informácie a implikuje svoju zakotvenosť v autorovi a v príjemcovi.

Diela umeleckej literatúry vznikajú rôznymi konkretizáciami, kryštalizovaním literárnosti v určitom prostredí. Takéto prostredie je však rôznorodé: čo je v medziach istého umeleckého systému nevýznamným detailom, môže byť v rámci iného systému prvkom, ktorý organizuje celok. História sa môže opakovať v iných vzťahoch a v odlišnej podobe. V umeleckej literatúre má nezastupiteľné miesto estetická funkcia; celá literatúra je najmä v počiatkových dôsledkoch výrazom jazyka a jeho estetickej funkcie. Spätosť jazyka s myslením však nie je bezvýhradná a jednosmerná. Jazyk neslúži iba na definovanie a sprostredkovanie myšlienok, ale môže byť aj prostriedkom esteticky funkčného (určitého) zatajovania. Slovo v literatúre je čosi iné ako slovo v rozhovore. Jazyk literatúry je jazykom v jazyku s ex-teritoriálnym postavením. Bez neho by vlastne nebolo umeleckej literatúry. Jazyk teda môže mať komunikatívnu aj estetickú funkciu. V literárnom diele sa uplatňujú obe, pôsobia na seba odlišne. V jazyku prózy však pôsobí komunikatívno-nosná funkcia silnejšie ako v poézii.

Vo vzťahu k časopriestorovým kategóriám skutočnosti je medzi poéziou a prózou zreteľný rozdiel. Takzvaný fiktívny subjektívny čas, ktorý jediný má miesto v literárnom diele, sa vníma v próze ako reálnejší, kontinuitnejší a diachronickejší s kategóriou priestoru. V epickej próze sa jeho ilúzia vníma objektívnejšie, perspektívnejšie, vymedzenejšie, čiastkovejšie a celkovo hmotnejšie. Autor, čitateľ a akýkoľvek epický objekt akoby bol doňho zreteľne zaradený.

Ono estetické vedomie literatúry, ako „... *reprezentant jej všeobecných a podstatných črt, je schopné reagovať na organické podnety, ktoré pred neho kladú konkrétne situácie, stelesňujúce moment jednotlivosti spoločenského bytia literatúry*“ (Čepan 1992, 145). Všetky podnety tohto druhu prechádzajú cez mechanizmus logických operácií. Opäť tu môže ísť o relácie spomínaných kategoriálnych pojmov, ako je centrálnosť – okrajovosť, ale aj o protikladné pojmy typu integrácia – diferenciacia.

Vzájomný pomer medzi dvoma kultúrnymi systémami je popri prekódovaní rozhodujúcim činiteľom priebehu literárnej komunikácie. Tento proces môžeme nazvať (už spomínanou) kreolizáciou textov kultúry, pri ktorej ide zároveň aj o kombináciu dvoch štruktúr/kultúr. Medzi nimi dochádza k istému miešaniu, až napätiu. Tento jav v umeleckom diele možno podľa Jurija Lotmana vyjadriť ako opozíciu my/oni, ktorá je vlastne sémantickou interpretáciou kultúry (Popovič 1971, 106-115).

Epické žánre vytvárajú štruktúru formou dialógu, ktorý je vyjadrený štýlovými komponentmi v rámci textu. Dielo je však zároveň aj dialógom smerom k literárnej minulosti, ale aj dialógom s literárnou prítomnosťou. Takéto dimenzie nadobúda preferencie určitej špecifickej tematiky, t. j. vytváranie určitého koloritu aj u niektorých prozaikov súčasnej (slovenskej, národnostnej) literatúry.

Slovenská literatúra sa vnútorne konštituovala na báze objavenia dôležitosti a jedinečnosti vlastného teritória, pričom územie v tomto prípade slúžilo ako zdroj na sebayjadrenie a sebarealizáciu. Nie náhodou zaujali hory, lesy dominantné postavenie vo folklóre a literatúre; stali sa symbolmi slovenskej národnej pospolitosti v semiotickom zmysle slova. Hora, les v opozícii s (napríklad dolnozemskou) nížinou od čias romantizmu má znakový charakter: je najvšeobecnejšou opozíciou na báze my/oni, t. j. znakového protikladu náš svet/ich svet. Dôležité je však identifikovať prienik a hľadať príčiny záujmu literárnej súčasnosti o kreolizáciu kultúr. Svety a zá-

ujmy sa v stredoeurópskom priestore stretali odpradáva. Súčasný proces kreolizácie kultúr je potrebné sledovať, nakoľko prináša so sebou nové poznatky. Kreolizácia kultúr sa do epického textu premieta najmä vo forme dialógu, nadobúda teda dialogickú povahu mnohvrstvej dialogickej formy s prvkami iných kultúr.

Je mimoriadne tvorivé, kde sa dve kultúry dotýkajú a navzájom prekrývajú. Príslušníci národnosti nepokladajú za cudzie ich súčasne ohraničený svet. Namiesto pohľadu zvonka začína prevládať u nich v rámci kreolizácie vnútorný postoj, t. j. postoj *sui generis*. Hoci podiel jednotlivých autorov na udomácnení a umeleckom stvárnení takéhoto koloritu nie je rovnaký, predsa sa zhodujú v tom, že takmer každé ich dielo sa tematicky viaže na toto prostredie, tzn. semioticky sa buduje na danom kolorite (viď tzv. nadlacký fenomén).

Fenomén stredoeurópanstva tvorí zložitú sieť, nakoľko nie je homogénnym celkom a vzniká postupnou interakciou rôznych kultúr. Bol a je však súčasne geograficky aj geopoliticky premenlivým celkom. Aj z toho dôvodu je tento stredoeurópsky komplex práve „... *svojou premenlivou pozíciou nestabilných centier a periférií či špecifických prienikov národností, kultúr a náboženstiev, paradoxne odsúdený rešpektovať kultúrne rôznorodosti a odlišnosti...*“ (Zelenka 2008, 44).

Novodobá národnostná literatúra ako literárnohistorická jednotka ale dodnes zaznamenáva značnú frekvenciu v celosvetovom meradle. Z toho dôvodu je vždy aktuálne venovať jej adekvátnu pozornosť ako reálnej historickej štruktúre so zložitými vzťahmi. Je teda zaujímavé analyzovať literárnohistoricky špecifické vzťahy takejto literatúry, ktoré vyplývajú (aj) z jej vývinovej imanencie. Novodobá národnostná literatúra je vlastne spoločensky i literárne identifikovateľná literatúra (ako napríklad slovenská národnostná literatúra v Rumunsku), ktorej identitu utvára jej premenlivý vzťah k piatim literárnohistorickým kontextom (Ďurišin 1993, 19):

Kontext vlastného vývinového procesu

Datuje sa vznikom objektívnych mimoliterárnych predpokladov, umožňujúci formovanie sa samotnej národnostnej literatúry. (Dejinný počiatok vzniku slovenskej národnostnej literatúry v Rumunsku je daný postupným sťahovaním Slovákov na Dolnú zem. – pozn. P. Š.)

Konštitutívny kontext národnostnej literatúry

Determinuje určitú národnostnú literatúru v jej vývoji. Ide teda o relácie, ktoré vo vlastnom vývinovom sebauvedomovacom procese dominantne určujú charakter, funkciu, zmysel a smerovanie konkrétnej národnostnej literatúry.

Kontext vzťahov k materskej literatúre

V prípade slovenskej národnostnej literatúry v tomto prípade ide o vzťah k slovenskej literatúre na Slovensku. Tieto relácie v rámci onoho kontextu sú podmienené monolingvizmom a vedomím spoločnej literárnej tradície.

Kontext vyjadrený vzťahmi k ostatným národnostným literatúram

Tieto sesterské národnostné literatúry sa nachádzajú (relatívne) v geograficky blízkom okolí.

Kontext vzťahu k inonárodnému medziliterárnemu procesu

Nakoľko národnostná literatúra je organickou zložkou literatúry daného štátneho spoločenstva, jej vzťah k inonárodným literatúram v zásade určuje vzťah celého literárneho komplexu, ktorý plnohodnotne spoluvytvára.

Dôležité je teda vývinové chápanie literatúry, ktoré je umožnené tým, že situáciu

príjemcu jednotlivých literárnych textov chápeme ako esteticky relevantnú v literárnej komunikácii.

Národnostná literatúra ako historický jav najplastickejšie umožňuje demonštrovať vznik a rozvoj zákonitostí historického procesu a dokazuje postupnosť rozvoja literárnohistorického povedomia. Ako je známe, dejiny literatúry vytvorili v celosvetových súvislostiach veľa typov najrozmanitejších literárnohistorických formácií. Jeden variant takýchto formácií je aj samotná národnostná literatúra. Podľa Dionýza Ďurišina (Ďurišin 1991, 33-34) v skupine národnostných literatúr môžeme kodifikovať dve základné vývinové štádiá v ich rozvoji: štádium označované pojmom menšinová literatúra a vývinovo následné štádium ideovo-umelecky vystihuje pojem národnostná literatúra .

Kvalitatívne konfrontácie medzi označením týchto dvoch termínov názorne možno demonštrovať (aj) na prípade slovenskej národnostnej literatúry v Rumunsku. V podstate ide o dominujúce vedomie menšínovosti a tým aj čiastkovosti vo vzťahu k materskej literatúre (t. j. slovenskej literatúre na Slovensku, resp. v bývalom Československu). V dôsledku toho vedomie menšínovosti postupne ustúpilo do úzadia v prospech vedomia svojbýtnej národnosti. Namiesto menšinovej literatúry postupne vznikala a formovala sa národnostná slovenská literatúra v Rumunsku so svojráznymi znakmi a modifikáciami. O jej pretrvaní a životaschopnosti sme svedkami už vyše 160 rokov.

Národnostná literatúra však „... *nie je iba parcionálnou zložkou celku, ale samobytnou literárnohistorickou jednotkou...*“ (Ďurišin 1991, 34). V jej vývinovom období (najmä v prvých vývinových štádiách) pripomína regionálny aspekt celku národnej literatúry. Akonáhle však dochádza vo vývine k iluzórnosti cieľa – byť reprezentantom materského celku –, funkcia regionalítity ustupuje do úzadia. Zároveň sa posilňuje vedomie čiastkovosti vo vzťahu k literatúram štátneho celku.

Národnostná literatúra je teda kvalitatívne iným, novým vývinovým momentom, vyplývajúcim z povedomia vlastného autonómneho národnostného a literárnovedného povedomia. Napriek svojej historickej premenlivosti je odvodenou literárnohistorickou jednotkou, závislou od iných literárnohistorických formácií a tým aj im vnútorne podriadená. Na druhej strane je ale aj samostatným dejinným fenoménom s osobitnou funkciou, programom a formami historickej existencie.

Pri skúmaní problematiky národnostnej literatúry ako takej sa vynárajú aj ďalšie okruhy otázok: čo je vlastne národná literatúra a jej duch, literárne centrum, periféria, regionalizmus, literatúra národnostnej enklávy? Je literatúra výrazom nejakého národného ducha? Aké podoby má tento duch v čase a v priestore (Čepan 1970, 28-32)?

V národnej literatúre sú v historickej postupnosti ukladané literárne generácie, ktoré sa v synchrónnom priereze skladajú z medzivrstiev literárnych smerov, rozčleňujúcich sa na jednotlivcov – autorov. Oskár Čepan vyslovil v tomto smere otázky: je východiskovým členom tohto radu autor a konečnou medzou tzv. národná literatúra? Kde má potom svoje miesto jej duch? Je jeho zárodok už v autorovi, či začne fungovať len vtedy, keď sa ich zide dovedna aspoň niekoľko?

Čo je prvotné – autor alebo duch vyššej jednoty národnej literatúry? Tento problém bezprostredne súvisí s vymedzením literárneho centra – literárnej periférie a s pojmom rozsahu (kvantity) a obsahu (kvality) literatúry určitého jazykového spoločenstva. Čepan konštatuje, že vzdialenosť od tzv. centra nevyplýva na povahu a kva-

litu literárno-umeleckej tvorby. Pri mimovoľnom sústredovaní tvorivej autorskej energie môže aj v enklávach vzniknúť akýsi gravitačný bod, ktorý zhmotňuje kvantitu a kvalitu umeleckej tvorby vďaka priaznivým, ale aj nepriaznivým okolnostiam. Na základe toho teda v každom potenciálnom kolektíve sa automaticky môže objaviť literatúra ako taká.

Hlas jednotlivca-národnostného autora, ak je skutočným umelcom slova je slovom s viacerými možnými dimenziami; univerzálnym slovom, schopným samostatného bytia a súčasne schopným začleniť sa do polyfónneho prúdu iných slov, viet, textov. Môže znieť ako sólo, svojím spôsobom je stvorené na monológ, ale stáva sa aj organickým členom dialógu. Značne pritom záleží na historických zvykoch a geografických podmienkach enklávy, na prijímaní či produkovani (spomínaného) ducha národnej literatúry.

Autor musí chcieť dať viac zo seba ako prijímať, aby tu, na Zemi, niečo ostalo navyše (nehovoriac o národnostnom autorovi). Z takejto, prirodzenej, tvorivej energie môže vzniknúť nejaké centrum, resp. (spomínaný) gravitačný bod. Takýmto bodom môže byť jednotlivec – autor, ale aj literárna skupina. Jej pohyb nemožno stotožňovať s pohybom od literárnej periférie, od krajov k centru. Centrum je tam, kde je nadbytok tvorivej energie, periféria zasa tam, kde sa jej viac spotrebuje. Vzťahy sú teda premenlivé; stálou veličinou je v nich iba umelecká individualita, autor a jeho dielo. Toto dielo – aj keď iba národnostného autora – však musí mať príznaky univerzálnosti.

Tvorivá individualita má optimálne podmienky rozvoja najmä v neporušenom národnom kolektíve. Autor nie je však iba trpným produktom týchto väzieb vo vzťahu ku kolektívu: práve on a spolu s ním ľudia podobného osudu tieto väzby spoluvytvárajú a až spätne, cez silu spomínanej tradície vplývajú na psychický habitus jednotlivca ako príslušníka národného etnika. Z tohto hľadiska pojmy regionalizmus, literárne enklávy „... označujú vývojovú stupeň literárnej emancipácie istej, obyčajne iba geograficky... vymedzenej skupiny, ktorej vzťah k tzv. literárnemu centru je nejakým činom prechodne alebo natrvalo oslabený (narušený). Takáto skupina väčšmi preberá impulzy od kompaktného celku národnej literatúry, prípadne im dodáva čiastkový lokálny kolorit. Zviazaná s historickými osobitosťami daného prostredia proti tzv. duchu celonárodnej literatúry kladie génia loci“ (Čepan 1970, 30). V národnostných literárnych enklávach aj v takto vyčlenených celkoch je základným činiteľom literárneho bytia autor ako jednotka univerzálnosti umeleckého výrazu, resp. ako východiskový gravitačný bod. V každom regióne sú však črty univerzálnosti, ktoré možno pojať do štruktúry diela a dať mu náročný umelecký tvar.

Na druhej strane tvorba národnostnej skupiny je však svojho druhu akoby regionálnou, v ktorej sú zdôraznené jej niektoré spoločensko-reprezentatívne funkcie. Literatúra v tomto prípade reprezentuje jazykovo-etnickú skupinu, oddelenú od národného celku a začlenenú do iného národného a štátneho celku. Literatúra týchto skupín však nemusí byť trvalo determinovaná výnimočnými okolnosťami: časom sa enkláva môže dostať do bližšieho kontaktu s novým prostredím, s inými literatúrami a upraviť si svoj vzťah k pôvodnej domácej tradícii. Takto sa regionálny variant mení na samostatný celok, teda literárny okruh časom mohutnie a, prirodzene, vnútorne sa diferencuje.

Odlúčenosť spisovateľov od Slovenska môže komplikovať, ale nie podstatne ovplyvňovať umelecké možnosti a ciele. Je však potrebný vzájomný styk, živý dialóg nielen medzi oboma literárnymi celkami v rámci diferencovaného literárneho procesu po slovensky písanej literatúry. Napriek vzdialenosti centrálny alebo akýkoľvek významný umelecký zjav môže existovať aj na najkrajnejšej periférii v geografickom význame slova. Žiť v istom vymedzenom prostredí teda neznamená produkovať regionálny typ literatúry: ani regionálne/národnostné literatúry nie sú predestinované na provincializmus v užšom zmysle slova. Určujúce je vlastne to, čo hýbe svetom, čo bez zábran prekročí bariéry medzi centrom a okrajmi, medzi celkom a časťami. Spomínaný duch národnej literatúry teda akoby slobodne pláva v časopriestore. Stálym atribútom a možným centrom je autor a jeho esteticky odôvodnené samobytné slovo; všetko ostatné mimo toho je premenlivé a relatívne.

Napriek opakovanej fádnosti toposu (už spomínanej) nižiny literatúra bola a je schopná opäť objavovať jej pôvabnosť, ale aj jedinečnosť povahy človeka oslobodeného voľnosťou krajiny). A práve tento topos je azda najcharakteristickejším prvkom literárnej tvorby Slovákov v Rumunsku. Práve prostredníctvom – v určitom zmysle slova špeciálnej – témy (príbehu, epizód) sa takýto región včleňuje do historického celku, ktorý má širší ako len miestny dosah. Konkrétnu atmosféru takýchto próz graduje aj spomínanie agátov, rovných polí, obilných lánov, kukuričnísk, riek, lúk, vahadlových studní i sálašov. Jazykový materiál, ktorý sa spisovateľovi núka pri takomto zobrazovaní, autori nevyužívajú len na dekoratívne dotváranie svojich textov. Vyplýva to už „... *aj z podstaty kraja, z toho, že každý prírodný detail... má svoje priame napojenie na ľudský údel, na osudy ľudí...*“ (Andruška 2010, 167).

Uvažovať o priestore literárneho diela teda môže znamenať reflexiu o každom jeho prvku. Môže to byť priestor literárneho druhu, žánru, niektorej kompozičnej zložky, štýlu a jeho prvkov, ale najmä priestor ako tematický činiteľ. Priestor a jeho charakteristiky sa tak dostávajú do jazyka opisu literárneho diela, ba dokonca (v pozadí teórie Jurija Lotmana) aj do jazyka opisu kultúry s ambíciou výskumu jej typológie. Priestorová charakteristika je nevyhnutným a zároveň dostatočne formálnym komponentom každého obrazu sveta, teda aj každej interpretácie, ktorá patrí k ľudskej kultúre. Pri výklade jednotlivých modelov kultúry definuje Jurij Lotman hľadisko ako „... *orientovanosť modelu kultúry vzhľadom na niektorý typ priestoru. Najjednoduchšie rozhraničenie v priestore kultúry je rozlíšenie vonkajšieho a vnútorného priestoru, ktoré má neraz podobu cudzí a svoj*“ (Činčurová 2004, 25). A práve táto jedinečnosť a špecifickosť značne vytvára pestré listy na rozkošatenom strome literatúry ako takej.

Literatúra

- Andruška, Peter (2010): Južné motívy v súčasnej próze. In: *Kultúra a súčasnosť* 9. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 160–168.
- Čepan, Oskár (1992): *Literárne bagately*. Bratislava: ARCHA.
- Čepan, Oskár (2002): *Literárne dejiny a literárna veda*. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo SAV.
- Čepan, Oskár (2003): *Literárnoteoretické state*. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo SAV.
- Čepan, Oskár (1970): Niekoľko otázok na tému literatúra medzi centrom a perifériou. In: *Slovenské pohľady*, roč. 86, č. 6, 28–32.
- Činčurová, Xénia (2004): *Epické podoby priestoru*. Levoča: Modrý Peter.
- Ďurišin, Dionýz (1991): Novodobá národnostná literatúra ako jednotka medziliterárneho procesu. In: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá* 3. Bratislava: Veda – vydavateľstvo SAV, 30–37.
- Ďurišin, Dionýz (1993): Novodobá národnostná literatúra. In: *Osobitné medziliterárne spoločenstvá* 6. Bratislava: Ústav svetovej literatúry Slovenskej akadémie vied, 18–20.
- Horváth, Tomáš (2003): Čepanov literárnoteoretický projekt a jeho metodologické kontexty. In: Čepan, Oskár. *Literárnoteoretické state*. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo SAV, 204–234.
- Miko, František (1970): *Text a štýl*. Bratislava: Smena.
- Miko, František – Popovič, Anton (1978): *Tvorba a recepcia*. Bratislava: Tatran.
- Popovič, Anton (1971): Medzikultúrny faktor v preklade. In: *Poetika umeleckého prekladu*. Bratislava: Tatran, 106–115.
- Popovič, Anton a kol. (1983): *Originál – preklad. Interpretačná terminológia*. Bratislava: Tatran.
- Šklovskij, Viktor (1971): *Teória prózy*. Bratislava: Tatran.
- Šútovec, Milan (2002): Oskár Čepan v slovenskej vede. In: Čepan, Oskár. *Literárne dejiny a literárna veda*. Bratislava: VEDA – vydavateľstvo SAV, 186–189.
- Zelenka, Miloš (2008): Střední Evropa v souvislostech literární a symbolické geografie. In: *Střední Evropa v souvislostech literární a symbolické geografie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 3–58.

Súčasnosť leporela – prvého žánru pre predčitateľov

Vitézová, Eva

Folding Picture-Books Today – The First Genre for Pre-Readers

Abstract

In the study, we pay attention to the genre of folding picture-books, and follow their function, evolution and patterns of construction. We deal with older writers who were dedicated to this genre, but we pay particular attention to contemporary authors. The symbiosis of literary and artistic components is important in folding picture-books. The current folding picture-books offered to pre-readers are of varying quality, authors and literary critics should pay more attention to this genre.

Key words: folding picture-book, genre, child, text, illustration

Kľúčové slová: leporelo, žáner, dieťa, text, ilustrácia

Prvou knihou v rukách dieťaťa býva väčšinou leporelo a ako všetko videné prvý raz zanecháva stopy a dlho rezonuje. Leporelo je osvedčený typ publikácie pre najmenšie deti, väčšinou je z pevnejšieho papiera a slúži nielen na čítanie, ale je zároveň i hračkou. V prvom štádiu je vecou, predmetom, hračkou, neskôr estetickou inšpiráciou, stavebnicou, skladačkou. Z literárneho hľadiska sa pre leporelo hodia ako verše (používajú sa najčastejšie), tak stručná próza, text umelecký i náučný. Leporelo je v literárnom zmysle osobitý žáner, skladá sa z mozaiky drobných samostatných textov alebo motívov jednej témy, podnetných na rozvedenie do bohatej výtvarnej panorámy prostredníctvom fantázie výtvarného umelca. Najúčelnejšie plní svoju funkciu vtedy, keď sú texty písané pod obrázkov tak, ako sa píše texty melódií. Každá strana je tu vlastne samostatným výtvarným dielom. Ak chceme hovoriť o leporele ako o prvom (základnom) predčitateľskom žánri, musíme si najskôr uvedomiť jednu zvláštnosť tejto knihy – hračky. Leporelá totiž vôbec nemusia obsahovať text, môžu byť zostavené len z ilustrácií, aj keď autorom ich tematickej osnovy je často spisovateľ. V leporelách sa častejšie vyskytuje poézia, zriedkavejšie sa vyskytuje próza, najčastejšie rozprávky (najmä zvieracie) alebo krátke príbehy zo života detí. Na začiatku sa vyberali texty najmä z ľudovej slovesnosti, neskôr začínajú tvoriť texty aj známi autori. Obľúbenými sú publikácie o zvieratkách, dopravných prostriedkoch a rozprávkové leporelá. Niektoré knižné publikácie sú vhodné aj pri rozvíjaní matematickej gramotnosti dieťaťa, pri spoznávaní rozličných zamestnaní človeka alebo pomáhajú pri učení sa rozličných bežných činností, napríklad spoznávať čas na hodinkách. Výber vhodných tém pre leporelo je rozmanitý a bohatý. Pri výbere textu si tvorcovia leporel musia uvedomiť, že pre leporelo je celkom nevhodný súvislý text, ktorý sa umelo rozkúskuje na časti a rozloží na jednotlivé stránky. Lýdia Kysel'ová odporúča pri zostavovaní leporela nasledovné: „Leporelo

je v literárnom zmysle osobitný žáner, skladá sa z mozaiky drobných samostatných textov alebo motivov jednej témy, podnetných na rozvedenie do bohatej výtvarnej panorámy, prostredníctvom fantázie výtvarného umelca. Účelnejšie by bolo písať text pod obrázky tak, ako sa píše texty k melódii. Každá strana je tu vlastne samostatným výtvarným dielom“ (Kyselová 1985, 115). Najvhodnejšie texty pre leporelá sú samostatné krátke básne – riekanky alebo krátke prozaické útvary s reťazovou kompozíciou. Netreba podceňiť ani vzťah textu k ilustrácii, s ktorou by mal korešpondovať. Dieťa musí chápať súvis medzi textom a obrázkom. Náročnosť textu by nemala byť veľmi vysoká, lebo leporelo je určené pre deti približne do 4 rokov. Staršie deti už skôr siahnu po knihe, i keď kvalitné ilustrácie ich priťahujú aj v neskoršom veku. Základným tvorivým princípom umenia pre najmenších je fantazijný princíp detskej hry. Je dôležité, aby dieťa pri stretnutí s umeleckým slovom malo radosť z hry a z obrazotvornosti. Deti by tiež nemali byť vnímané ako pasívni príjemcovia textu, ale malo by im byť umožnené jeho aktívne osvojenie. Deťom sa najľahšie zapamätajú také texty, ktoré majú výrazný rytmus, jednoduchú kompozíciu a prehľadné členenie. Podľa Poliaka „...v predškolskom veku majú medzi deťmi najväčší úspech také básnické útvary, ktoré sú hrou rytmu, zvukov a predstáv, teda riekanky, vyčítanky, prekáračky, detské hry so sprievodom hovoreného alebo spievaného slova“ (Poliak 1983, 50).

Leporelo je zvláštne tým, že je preň väčšinou dôležitejšia výtvarná než textová zložka, ktorá ani v tejto knižnej forme nemusí byť prítomná. V prvom období detského veku sa dieťaťa stretáva s rôznymi obrázkami, ktoré nemusia byť súčasťou knihy, ale môžu byť súčasťou inej hračky, oblečenia a podobne. Aj knihu spočiatku vníma ako hračku. Neskôr si dieťa začína uvedomovať, že jednotlivé obrázky majú výpovednú hodnotu, zobrazujú predmety, s ktorými sa dieťa stretáva aj v bežnom živote. Ilustrácie zobrazujú aj deje, prírodné javy, ľudskú činnosť, dokonca môžu zobrazovať aj rôzne emócie, ktoré postavy prežívajú. Dieťa si postupne uvedomuje, že jednotlivé obrázky na seba často nadväzujú, sprostredkujú dej. Pri vnímaní ilustrácie dieťa rozvíja aktívnu myšlienkovú činnosť a spracováva skutočnosť, ktorú vidí. Uvedomuje si, že zobrazená téma súvisí s jeho reálnym životom, pomáha mu objavovať rôznorodosť sveta, ktorý ho obklopuje. Zároveň mu pomáha rozvíjať jeho vlastnú fantáziu a istým spôsobom ho oboznamuje s rôznymi výtvarnými technikami maľby a kresby. Autorom leporela nie je iba spisovateľ, ale rovnako dôležitú úlohu má aj výtvarník, ktorý by nemal byť obmedzovaný pri svojej sebarealizácii. Ilustrácia a text by mali navzájom súvisieť, vzájomne sa dopĺňať a rozvíjať. Výtvarník by mal zobraziť obsah textu, ale zároveň ho môže obohatiť aj ďalšími podnetmi, ktoré nie sú v texte implicitne vyjadrené, zvlášť vítané sú humorné prvky, ak to charakter textu umožňuje. Ilustrácie by mali mimeticky zobrazovať skutočnosť, čo by však nemalo byť prekážkou pre výtvarníka, ktorý môže využiť primeranú mieru estetickej štylizovanosti. Často nadobúda formu personifikácie alebo antropomorfizácie, ktorá je veľmi blízka deťom predškolského veku. Kvalitná ilustrácia nielen skonkrétnuje realitu s ohľadom na mentalitu a skúsenosti dieťaťa, ale prináša aj prvky zábavnosti. Malú šancu na úspech majú ilustrácie, ktoré sú príliš abstraktné, poskytujú málo záchytných bodov pre konkrétne detské myslenie a pre detskú obrazotvornosť.

Literárni a výtvarní kritici tak v minulosti ako aj v súčasnosti často upozorňujú na nedostatočnú kvalitu výtvarnej tvorby v leporelovej knižnej forme. Medzi najvýraz-

nejšie nedostatky sa považuje nesúladsť textovej a výtvarnej zložky, nielen v obsahu, ale aj v atmosfére diela. Ak je text veselý a žartovný, aj ilustrácie by mali byť zobrazené vo takých farebných tónoch, aby vyvolali pocit veselej, príjemnej atmosféry. Ilustráciám sa vyčíta aj prílišná jednoduchosť výrazu, chudobnosť detailov či príliš abstraktný spôsob zobrazenia, ktorému dieťa nemusí rozumieť. Ďalšie nedostatky, najmä v súčasnej literárnej tvorbe, vidí Zuzana Stanislavová v celkovo znižujúcej sa estetickú kvalite leporel, ktoré sú často príliš komerčne zamerané, preferujú najmä zábavnosť bez nejakého hlbšieho významu. To platí tak o texte ako aj o ilustráciách. Tie, podľa Stanislavovej, obsahujú veľké, farebne agresívne plochy alebo naopak, sladko sentimentálne ornamentálne detaily kresby, pričom personifikácia, ktorá je v nich obsiahnutá často nadobúda komiksovo expresívny charakter (Stanislavová 2007, 29). Z uvedeného vyplýva, že leporelová tvorba na našich trhoch je ovplyvnená rôznymi módnymi trendmi, čo je často na úkor jej kvality a bolo by potrebné venovať viac pozornosti tomu, čo sa najmenším príjemcom knižného, výtvarného a literárneho diela predkladá. Kvalitné leporelo stimuluje v dieťati záujem o svet, ktorý ho obklopuje, a keďže si dieťa veľmi skoro dokáže „čítať“ samo, formujú sa v ňom najzákladnejšie predpoklady jeho budúcich čitateľských kompetencií. Vďaka veľkému typu písma a ľahkej manipulácii nachádza svoje uplatnenie aj v službe krátkozrakým či mentálne postihnutým čitateľom, ktorí majú nedostatočne vyvinutú jemnú motoriku (Stanislavová 2007). Podľa toho, aké funkcie leporelá plnia, Stanislavová rozlišuje niekoľko typov. Jedným z nich sú didakticko-inštruktívne leporelá – obsahujú text, inštrukciu, ktorá pomáha pri navodení komunikačnej situácie, poskytuje vhodný podnet na dialóg s dieťaťom; pomocou tohto typu leporela dieťa poznáva, pomenúva prvky tematizovanej látky a dáva ich do vzájomných súvislostí, k čomu prispievajú aj bohaté ilustrácie, ktoré dieťaťu poskytujú ďalšie podnety k rozhovoru či tvorbe príbehu. Ďalším typom sú náučné leporelá s textom – obsahujú informáciu vecnej či estetickú povahy a sprostredkujú primárne poznanie predmetného či ľudského sveta, zväčša majú podobu prozaického textu, v minulosti sa vyskytovali zriedkavo, ale v súčasnosti sa objavujú veľmi často v súvislosti s posunom dolnej vekovej hranice čitateľov náučnej literatúry do predškolského veku. Ostatným typom je leporelo obsahujúce estetickú informáciu. Tieto leporelá sú najviac zastúpené, obsahujú najmä riekankové veršovanky, často sa tematicky opakujú, zvlášť obľúbené sú leporelá, v ktorých vystupujú zvieratká.

Prvé leporelá sa u nás objavili už v medzivojnovom období (1918 – 1939) v tvorbe Sidónie Sakalovej, ktorá písala slovenské texty k obrázkom z nemeckých leporel. Počas 2. svetovej vojny, v rokoch 1943 – 1944, písal Michal Šteinhibel leporelá o zvieratkách ako *Čo zažili kvietky*, *Letné dobrodružstvo*, *Od rána až do večera* (Maňovčík a kol. 2008). Koncom štyridsiatych rokov dvadsiateho storočia píše Darina Harmanová leporelá s tematikou zvierat a detských príbehov (*Čo rozpráva jar*, *O stratenej hviezdike*, *Zázračný telefón*). Vtedajšia literárna kritika vyčítala jej tvorbe pre deti prílišnú sentimentálnosť a didaktickosť (Stanislavová a kol. 2010). Prelom v tvorbe pre deti znamenal nový prístup Ľudmily Podjavorinskej a Márie Rázusovej-Martákovéj. Vo svojej tvorbe Ľudmila Podjavorinská upustila od didaktickej koncepcie a rozvíjala epickú poéziu, ktorú Mária Rázusová-Martáková prehĺbila subjektívnym lyrickým vyjadrovaním sa. Martákovéj leporelá (*Zatúlané húsa*, *Zverinček*) sú literárnou kritikou považované za mimoriadne kvalitné, ba priam

vzorové ukážky tejto tvorby pre najmenších (Kopál a kol. 1987). Martáková kvalitne prekladala aj lepoprelá zo zahraničnej tvorby (*Môj macík, Drevený zámoček, Rukavička*). V tomto období začína tvoriť aj Krista Bendová (*Ako Jožko Pletko poplietol skoro všetko, Ako Jožko Pletko upratať chcel všetko, Rozpovie ti táto knižka, koho zjedla Mikimyška*) a Zlata Dónčová (*Naša Vierka, Kúpil ježko dom, Prišiel vrabec, sadol na pec*). V roku 1951 sa vydavateľstvo Mladé letá začína osobitne venovať lepoporelovej tvorbe. Na rôznych literárnych stretnutiach sú autori pozvaní osobitne sa venovať aj tejto zložke detskej literatúry. V didaktickej koncepcii pokračuje Ján Anđel (*Naše hračky, Čerešničky, Veselé dni*), ktorý si niektoré lepoprelá aj sám ilustroval. Lepoprelá začínajú tvoriť aj Jozef Telgársky (*Horička, hora*), Rudolf Dobiáš (*Vravia vranám vrabce*), Štefan Cpin (*Veršičky*), Elena Čepčeková (*Utopený mesiačik, Čo môžeme – pomôžeme, Cvičíme so zvieratkami*), Maša Haľamová (náučné lepoporelo *Hodinky*) a Mária Hašťová (*Dva stolčeky*). Veľký úspech zožal Dušan Roll, ktorého lepoprelá boli preložené aj do iných jazykov (*Letíme vesmírom, Na tom našom dvore, Skúpy macko*). V roku 1950 napísal svoje prvé lepoporelo *O prvú cenu* Pavol Štefánik a svoju dlhoročnú bohatú tvorbu pre najmenších zakončil v roku 2002 sériou lepoprel o zvieratkách. V roku 1958 napísala prvé lepoporelo s prozaickým textom *Jurkove obrázky* Eleonóra Gašparová. V šesťdesiatych rokoch nastupuje nová vlna tvorby pre deti, ktorú predstavovali Lubomír Feldek, Miroslav Válek, Ján Stacho (*Čokoládová rozprávka*) a Viliam Turčány (*Ako liška Lišiačka nezajala zajačka*). Feldek vo svojej tvorbe (*Hra pre tvoje modré oči, Telefón*) vstupuje do dialógu s dieťaťom, vo Váľkovej tvorbe (*Kúzla pod stolom*) dochádza k splynutiu dospelého a detského aspektu (Stanislavová a kol. 2010). Niektoré Váľkove lepoprelá sú špecifické tým, že najskôr vznikli obrázky a až potom k nim autor napísal text. Veľmi dobrou ukážkou sú lepoprelá *Kde žijú vtáčky, Pozrime sa do prírody, kto osoží a kto škodí* (Šmatlák, 1976). Na tvorbu týchto dvoch autorov neskôr nadviazal Daniel Hevier. V šesťdesiatych rokoch začínajú tvoriť lepoprelá aj František Lipka (*Farebné rozprávky*), Vladimír Reisel (*Zázračná muzika*), Ján Šimonovič (*Mamička*), Anton Miroslav Huska (*Hopulienky, hop, hop, hop, Hajajú, hajajú*), Tomáš Janovic (*O cestovaní nosa Dlhonosa z paneláku na Island*), Peter Kováčik (*Presýpacie hodiny*), Miloš Krno (*Čo videl pán horár v lese*), Ján Turan (*Ako sa Murko ženil, Zvieratka v ZOO, Psiček a mačička na rybačke*). Zaujímavé témy si vybral Vladimír Ferko – jaskyniarstvo (*Na dne sveta*), kozmonautika (*Medzi hviezdčkami*) a mládežnícky život (*Modrý kaleidoskop*). V sedemdesiatych rokoch minulého storočia sa aj napriek celkovému literárnemu útlmu lepoprelá tvoria a to aj novou generáciou autorov, medzi ktorých patrila Božena Trilecová (*Detský kalendár, Čo kto robí, keď ja spinkám, kto čo robí, keď je deň*), Jana Šimulčíková (*Široká cesta, úzky chodníček, Malí športovci*), Ján Navrátil (*Medový súdok*), Vojtech Kondrot (*Aký vtáčik sa ti páči?*), Peter Glocko (*Prší, prší dážď, O klobúku, ktorý nechcel čarovať*), Rudolf Čizmárik (*Na salaši, V Tatrách, Zahádam ti hádku*) a Rudo Brtáň (*Na salaši, V Tatrách*). V ďalšom desaťročí sa pridávajú k lepoporelovej tvorbe Kveta Dašková (*Deti v kožuškoch, Zvieratá na dvore*), Marta Baloghová (*Kto pomáha mojej mame, Ako rastieme*), Milan Rúfus (*Mechúrik Koščúrik s kamarátmi, Koza odratá a jež, Koniček môj, nes ma, nes*), Mária Števková (*Čo uvidel vrabček, Rýmovačky, Už sme tu*), Ondrej Nagaj (*Kde spí hnedé vajičko, Kamaráti na dvore, Kamaráti z lesa*), Kamil Peteraj (*Malá myš a veľký slon, Celý rok sa hráme*), Dag-

mar Wagnerová-Škamlová (*Staviam, staviam dom, Všetko letí, čo má krídla*), Marianna Grznárová a Zdena Vojtková (*O netopierovi, ktorý nechcel spávať*). V súčasnej dobe sú produktívnymi autormi napr. Lubica Kepštová (*Dobrá deň, sniežko, Veselé mačiatka, Komínový panáčik*), Václav Šuplata (*Veverička nezbednička*), Štefan Balák (*Benyho prvé Vianoce, Obyvatelia mora, Maco Laco*), Mária Baslíková (*Išlo vajce na vandrovku*), Štefan Moravčík (*Vianoce s Mišom, Nezbedníci, Zvierací raj*), Ján Berky-Luborecký, ktorý čerpá najmä z rómskeho folklóru (*Tri ohnivé kone*) a Jozef Repka, ktorý sa podujal na náročnú tvorbu leporel s historickým motívom z obdobia veľkomoravskej ríše (*Gorazdov posol, Zbraň pre Svätopluka*).

Z pozorovaní výpožičných aktivít v súčasných knižniciach vyplýva, že rodičia radi požičiavajú svojim deťom knihy, ktoré ich samých sprevádzali v detstve, a aj dnešné deti si k nim vedia nájsť cestu. Najobľúbenejšími sú leporelá Márie Rázusovej-Martákovkej *Svrček a mravce* a *Môj macík* od Z. Alexandrovovej, ktoré z ruského originálu preložila už spomínaná M. Rázusová-Martáková. Ďalšie obľúbené dielko je *Pampúšik* od ruského autora M. A. Bulatova. Aktuálna tvorba poskytuje skutočne rozmanité možnosti výberu. Ponúkajú sa leporelá osekané do najrozličnejších tvarov, leporelá pospájané netradičným spôsobom, napríklad špirálou, leporelá vo forme detskej kabelky, ktoré si dieťa môže ľahšie nosiť so sebou. Veľkosť je rôznorodá, od drobných knižiek až po leporelá veľkého formátu, ktoré sú skoro väčšie, než ich malí čitatelia. Súčasťou mnohých leporel sú aj puzzle, maňušky, magnetky, ktoré si deti môžu umiestniť priamo na stránky leporela, rozličné pískacie a zvukové efekty. Mimoriadne širokú ponuku predstavuje náučná literatúra, ktorá je obľúbená aj v útlom veku. Jej súčasťou sú často magnetky, priesvitné fólie, rôzne 3D efekty, detské ďalekohľady, zväčšovacie sklička, malé presýpacie hodinky, detské mapy a podobne. Aj témy leporel sú veľmi rozmanité. V náučnej literatúre prevládajú témy ako je vesmír, príroda a ľudské telo. Vďačnými leporelami sú aj tie, ktoré pomáhajú deťom učiť sa počítať alebo spoznávať písmená, farby či geometrické tvary. Mnohé z týchto leporel sú skutočne kvalitnými publikáciami, no je aj veľa takých, ktoré majú zjavné nedostatky alebo sa nazývajú leporelom len kvôli pevnému materiálu, z ktorého sú vyrobené, ale svojím účelom sú skôr knihou – hračkou, než skutočným leporelom.

Aj v súčasnej vydavateľskej praxi majú nenahraditeľné miesto leporelá zachytávajúce bohatstvo ľudovej slovesnosti. Ľudovou slovesnosťou sa inšpiruje napr. kniha *Pec nám spadla* z vydavateľstva MATYS, ktorá obsahuje ľudové riekanky. V tiráži nie je uvedený autor a dokonca ani rok vydania, no je očividné, že ide o novú publikáciu. Kniha obsahuje riekanky venujúce sa rôznym témam, prevládajú najmä zimné a vianočné motívy. Text je vhodne doplnený ilustráciami Adolfa Dudeka, ktorý hravo a humorne stvárnil ľudové námety modernejším spôsobom. K tomu prispieva aj úprava textov, ktoré zohľadňujú iné kultúrne a spoločenské podmienky, v ktorých žijú dnešné deti, a pre ktoré je ťažšie porozumieť originálnym textom. Rušivým dojmom pôsobí titulná strana, na ktorej je ilustrácia, ktorá tematicky vôbec nezapadá do kontextu celej knihy. Najčastejšie sa v leporelách využívajú rečňovanky, no nájdeme aj iné žánre ľudovej slovesnosti. V knihe *Najkrajšie slovenské hádanky* nájdeme klasické slovenské hádanky. Leporelo bolo vydané v roku 2007 vo vydavateľstve Fragment. Text upravil Juraj Hamar a ilustrácie sú dielom českej výtvarníčky Ladislavy Pechovej. Kniha má väčší formát A4, otvára sa ako klasická

kniha. Na každej strane je umiestnených niekoľko hádaniek. Pri každej je aj obrázok súvisiaci s témou hádanky. Texty sú jednoduché, autor ich ponechal zväčša v pôvodnej forme, iba ich upravil tak, aby boli zrozumiteľné aj dnešným deťom. Ilustrácie Ladislavy Pechovej vhodne dopĺňajú texty hádaniek. Sú to jednoduché farebné kresby, niektoré realistické, iné sú ponímané s humorom, využíva aj personifikáciu. Pre tento žáner by bolo vhodnejšie, keby boli hádanky rozmiestnené po jednej na každej, hoci i formátovo menšej stránke. Tak by lepšie vynikla nielen hádanka, ale aj ilustrácia, ktorá s ňou súvisí. Ak je na jednej strane viac samostatných textov a ilustrácií, pôsobí to trochu chaoticky. Napriek tomu je táto knižka veľmi kvalitnou ukážkou leporelovej tvorby. K hodnote knihy prispieva aj úplná tiráž, ktorá obsahuje všetky potrebné informácie (čo pri leporelách nie je vždy samozrejmosť).

Pri výbere kníh z aktuálnej tvorby je zaujímavou kniha Štefana Žáryho *Ako zima koncertuje*, a to najmä pre jej pôsobivé ilustrácie. Túto knihu vydalo vydavateľstvo IKAR v roku 2003 a ilustroval ju Vladimír Machaj. Nejde však o nové vydanie, lebo táto kniha bola pôvodne vydaná v roku 1980 vo vydavateľstve Mladé letá. Vydavateľstvo IKAR zvolilo tú istú formu spracovania, knihy sú zhodné v textovej i výtvarnej rovine, rovnako bola použitá aj tradičnú obdĺžnikovitá forma. Veľkým plusom nového vydania sú sytejšie a výraznejšie farby ako v staršom vydaní. Ilustrácie pôsobia realisticky, no nájdeme tu aj personifikácie. Vynikajúco zvolená maliarska technika s množstvom ornamentálnych a detailných motívov prírody dodáva ilustráciám zvláštnu čaru rozprávkového sveta, ktoré priam vŕhajú čitateľa do deja. Krátke rečňovanky z dielne Štefana Žáryho pôsobia hravo a sviežo. Vynikajúco spája motívy zvukov zimnej prírody so zvukmi hudobných nástrojov. Obyčajná prechádzka detí sa mení na objavovanie tajuplných a rozmanitých zvukov vtáčikov, vetra, vízgjajúceho snehu, zvončekov ovečiek, ktoré sa vo fantázii detí menia na akýsi hudobný koncert. Autor sa veľmi vynaliezavo hrá so slovami, používa viacvýznamové pomenovania, prípadne slová s rovnakým slovným základom a spája ich do nových, prekvapivých spojení. Toto leporelo je vynikajúcou symbiózou výtvarného i básnického umenia.

Obľúbenú zvieraciu tému rozvíja leporelo *Na poli, na lúke, pri vode*. Bolo vydané v roku 2003 vydavateľstvom Tranoscus. Autorom veršikov je Ján Benčík a ilustrátorkou Alena Drusková. Leporelo má obdĺžnikovitý tvar, otvára sa klasickým spôsobom. Je vyrobené z veľmi kvalitnej lepenky. Na každej strane sú znázornené druhy zvieratiek, s ktorými sa môže dieťa stretnúť vo voľnej prírode na našom území. Zvieratká sú zobrazené realisticky s dôrazom na prirodzené prostredie, v ktorom žijú. Nájdeme tu zástupcov cicavcov, vtákov, rýb, plazov i hmyzu. Každá stránka je obohatená štvorveršovou strofou so združeným rýmom, ktorá výstižne opisuje typické znaky konkrétneho zvieratka. Veršiky sú obohatené prvkami humoru, prirôvaniami, zdobeninami, ale aj hovorovými výrazmi blízkymi detskému spôsobu vyjadrovania sa. Autor sa formou básničiek prihovára čitateľovi a pozýva ho k vlastnému uvažovaniu i pozorovaniu prírody. Kládne otázky, na ktoré dáva odpoveď, no zároveň hravou formou vyzýva detského čitateľa k vlastnému skúmaniu prírody. Text spĺňa požiadavky leporelovej tvorby, lebo každá strana obsahuje samostatný úryvok, ktorý je schopný stáť aj osamote. Jednotlivé básničky na seba nenadväzujú, ale spája ich spoločná téma. K hodnote knihy prispieva aj úplná tiráž, ktorá obsahuje všetky potrebné informácie. Toto leporelo predstavuje veľmi kvalitnú symbiózu vý-

tvárneho i literárneho umenia. Tému zvieratiek spracováva aj ďalšie leporelo z domácej tvorby *Zvieratká v lese*. Bolo vydané v roku 2006 vo vydavateľstve Knižné centrum. Tiráž neobsahuje údaje o autorovi textu, ilustrátorom je Ján Vrabec. Leporelo je obdĺžnikovitého tvaru s klasickým otváraním strán. Každá strana predstavuje samostatný celok, zobrazuje rôzne situácie zo sveta zvierat. Niektoré sú realistické a oboznamujú čitateľa zo skutočným svetom prírody. Pomenúvajú jednotlivé druhy zvierat a načrtávajú ich spôsob správania. Niektoré časti prostredníctvom antropomorfizácie prisudzujú zvieratkám ľudské vlastnosti, ale aj ľudské konanie. Jednotlivé príbehy majú výchovný charakter. Niektoré vyjadrujú priame poučenie, iné ho podávajú skrytou formou. Text spĺňa všetky požadované kritériá. V štvorveršiach so striedavým rýmom nájdeme zdrobneniny, personifikácie a hovorové výrazy. Ide o jednoduchú, ale kvalitnú tvorbu, ktorá sa sústreďuje na odovzdanie výchovného posolstva čitateľovi. Jednoduchý text vhodne dopĺňajú ilustrácie. Obsahujú veľa humorných a hravých detailov, ktoré vhodne rozvíjajú a obohacujú jednoduchý text. Celkový dojem z tohto leporela kazia príliš krikľavé farby a neprimeraný kontrast, čo pôsobí gýčovito a na niektorých miestach až agresívne. Ku kvalite leporela by prispeli jemnejšie odtiene farieb a citlivejší kontrast, ako aj úplná tiráž.

Z rozprávkového žánru je zaujímavé leporelo *Psík Ňufík* z vydavateľstva MATYS. Toto leporelo je prebrané z poľskej tvorby, no text knihy pochádza od slovenskej autorky Sibily Mislovičovej. V Poľsku bolo vydané v roku 2003, u nás vyšlo v roku 2005. Autorom ilustrácií je Grazyna Motylewska. V tiráži však nie je uvedený pôvodný autor. Leporelo má tradičný knižný tvar s jemným vlnovitým orezaním. Súčasťou knihy je aj zvukové zariadenie, ktoré po stlačení vydáva zvuk štekajúceho psa. Na každej strane je jedno štvorveršie, báseň sa však nehodí na tento typ detskej publikácie, pretože jej jednotlivé fragmenty nedokážu stáť osamote. Príbeh je pomerne jednoduchý, vhodný pre deti mladšieho predškolského veku. Úroveň veršov je veľmi priemerná, neprijemne pôsobí najmä častý veršový presah. Ani ilustrácie neprekračujú priemernú kvalitu, veľkým plusom je však veľké množstvo detailov, ktorými výtvarník rozvinul inak nie príliš záživný text. Obrázky sú vhodné pre menšie deti, nechýba tu ani antropomorfizácia zvierat. Celkovo je leporelo skôr priemernej kvality a nezačraňuje to ani zvukové zariadenie, ktoré má len čisto zábavnú funkciu.

Vydareným leporelom je dielko *Bobřík v škôlke* od českej autorky Ladislavy Pechovej, ktorá ho nielen napísala, ale aj ilustrovala. Vyšlo v roku 2011 vo vydavateľstve FRAGMENT. Do slovenského jazyka ho preložila Iveta Výrašteková Dalmádyová v roku 2011. Ide o leporelo menšieho formátu s harmonikovým typom rozkladania strán. Autorka humorným spôsobom zobrazuje prvý deň malého bobříka v škôlke. Do tejto rozprávkovej postavičky premietla obavy dieťaťa predškolského veku, ktoré musí opustiť bezpečie domova a objavovať predtým neznáme prostredie materskej škôlky. Tu však nájde milé pani učiteľky a veľa kamarátov, s ktorými sa môže hrať. Téma leporela je veľmi blízka deťom, lebo zachytáva ich vlastné prežívanie radosti, ale aj obáv spojených so vstupom do škôlky. Autorka zvolila krátke, iba dvojveršové strofy na každej strane leporela. Napriek tomu niekoľkými slovami dokázala vynikajúco vyjadriť dej i prežívanie postáv. Veršičky dokážu stáť aj izolovane a sú vynikajúco dopĺňané ilustráciami. Autorka je zároveň aj ilustrátorkou, obrázky vynikajúco dopĺňajú a rozvíjajú text a zároveň ponúkajú množstvo detailov a motívov. Vyhla sa

gýčovému sentimentalizmu, ale jednoduchou kresliarskou metódou realisticky zobrazila prostredie domova i škôlky. Využila personifikáciu, keď namiesto detí v leporele vystupujú zvieratká – bobry. Toto dielko je vynikajúcou ukážkou symbiózy výtvarného a literárneho umenia, ku ktorému prispieva aj vynikajúca kvalita materiálu, z ktorého je knižka vyrobená, ako aj veľmi dobre vypracovaná tiráž.

Ďalším rozprávkovým leporelom je knižka *Maco Laco* z vydavateľstva PB – press Bratislava s textami slovenského spisovateľa Štefana Baláka. Ide taktiež o prebraté leporelo, pravdepodobne z talianskej produkcie. Tiráž neuvádza žiadne bližšie údaje, iba rok vydania 1994. Nedozvedáme sa meno autora ilustrácií. Ide o prerozprávanie klasickej rozprávky *Zlatovláska a tri medvede*, ktorú autor presunul do súčasnej doby. Text nie je veľmi vhodný pre leporelo, keďže každá strana netvorí samostatný celok. Text sa často nezhoduje s ilustráciami. Na každej strane je jedno až tri štvorveršia, niektoré strany neobsahujú žiadny text, čo pôsobí dosť chaoticky. Báseň je pomerne dobrou umeleckou prácou, ale neprináša nič výnimočné ani nápadité. Autor tiež použil príliš veľa zdobnenín, takže báseň pôsobí neprijemne sladkasto. Ilustrácie predstavujú veľmi dobrú umeleckú prácu, postavičky zvierat, ale aj slnko sú personifikované. Vyčítať sa im dá prílišná pestrofarebnosť, ktorá pôsobí sentimentálne sladko.

Veľmi peknou publikáciou je leporelo *Veselí zajkovia* z vydavateľstva JUNIOR. Ide o leporelo prevzaté zo zahraničnej tvorby, texty napísala Lubica Kepštová, autorom ilustrácií je Pierre Couronne. V tiráži nie je uvedená krajina pôvodu ani rok vydania. Ilustrácie sú veľmi kvalitnou ukážkou výtvarného umenia. Sú poňaté veľmi realisticky, zobrazujú bežný život zajačikov. Niektoré zvieratká sú však personifikované. Ich mimika a gestá sú ľudské (smejúca sa žaba, zajko s kyticou kvetov v labkách). Obrázky obsahujú veľa detailov, vyhýbajú sa gýčovému sentimentalizmu. Poskytujú veľa možností pre rozvíjanie komunikácie s dieťaťom. Sú tu znázornené aj iné zvieratká, ktoré sa vyskytujú na lúke či pri jazierku. Obrázky vynikajúco dopĺňajú veršiky Ľubice Kepštovej. Nejde o preklad pôvodného textu, ale autorkina vlastná tvorba. V krátkych štvorveršových strofách zachytila nielen dej, ale aj emocionálne prežívanie zajka Hryzka. Text je veľmi vhodný pre typ knihy leporelo. Každá strana je samostatným celkom, vzájomne sú však reťazovito poprepájané. Text úzko súvisí s ilustráciami, vyskytuje sa v ňom veľa zdobnenín, nájdeme tu i humorné prvky. Verše sú spájané združeným rýmom. Príbehy majú aj výchovný charakter, keď v správaní zajka môžeme postrehnúť aj skrytý návod na vhodné správanie sa. Zajko, ktorý sa umýva, aby bol svieži, tvrdý pád spôsobený zajkovou nepozornosťou a iné motívy môžu vnímať deti zo svojho vlastného života a zaujať k nim vlastný postoj. Celkovo ide o veľmi kvalitné leporelo s vynikajúcou zvládnutou literárnou a výtvarnou prácou. Jediným nedostatkom je neúplná tiráž.

Leporelo *Zatúlané šteniatko* z vydavateľstva Matys bolo vydané v roku 2000. Autor textov je Pavol Štefánik, autorom ilustrácií je Radvány Zsuzsa. Toto dielko je vyrobené z kvalitnej lepenky, má klasickú obdĺžnikovitú formu a harmonikový spôsob otvárania strán. Na každej strane sú umiestnené dve až tri štvorveršia. Jednotlivé časti na seba nadväzujú a nedokážu stáť samostatne, čo robí text nevhodným pre tento druh publikácie. Jednoduchú dejovú osnovu dokázal autor obohatiť opisom emocionálneho prežívania šteniatka. To sa vo svete stretáva s výsmechom, strachom, nevšímavosťou druhých, a tak sa radšej vracia domov. Texty Pavla Štefánika

predstavujú kvalitnú básnickú prácu, no chýbajú tu prvky humoru či slovné hračky. Zastúpenie umeleckých výrazových prostriedkov je tiež dosť skromné. Niektoré vety pôsobia ťažkopádne a hodia sa skôr pre tvorbu určenú starším deťom. Celý príbeh pôsobí skôr smutným dojmom. K tomu prispieva aj pochmúrne prevedenie ilustrácií. Obrázky pomerne verne zachytávajú obsah textovej časti, v niektorých prípadoch však výtvarník zobrazil iné emócie postáv, než sú obsiahnuté v texte. Hoci je toto leporelo pomerne slušnou výtvarnou a literárnou prácou, vhodnejšia by bola skôr klasická knižná forma.

Z detskej náučnej literatúry nám ako pars pro toto posluží leporelo s názvom *Detský lexikón*. Ide o publikáciu, ktorú vydalo vydavateľstvo Mladé letá v roku 1996. Je prebraté z anglického originálu, no tiráž nehovorí ani o pôvodnom autorovi, ani o autorovi ilustrácií, uvádza iba pôvodný rok vydania 1987. Slovenskou editorkou je Mária Smoláriková. Leporelo je zhotovené z tvrdej lepenky a má klasický knižný tvar. Každá dvojstrana obsahuje obrázok z rôzneho prostredia, a to z domova (V kúpeľni, V kuchyni, V záhrade) a z prostredia mimo domova (V nemocnici, Na ceste, Železnica, V prístave). Leporelo neobsahuje text, ale k jednotlivým predmetom je priradený ich názov. Ilustrácie z domáceho prostredia zobrazujú deťom blízke a známe prostredia, ale aj deje, ktoré poznajú z vlastného života (pečenie koláča, upratovanie, hry v záhrade). Ilustrácie poskytujú množstvo detailov a sú vhodnou pomôckou pri učení sa pomenovať predmety obklopujúce dieťa, a zároveň poskytujú veľa podnetov ku komunikácii medzi dieťaťom a dospelým. Oveľa náročnejšie pôsobia ilustrácie z prostredia mimo domova. Hoci realisticky znázorňujú rôzne prostredia, ktoré sú pre deti atraktívne, sú oveľa chudobnejšie na dej a neposkytujú dieťaťu dosť podnetov k rozhovoru. Navyše sú tu znázorňované obrázky s takými odbornými termínmi, že aj dospelí by mali problém vysvetliť dieťaťu, na čo tieto predmety slúžia. V knihe sú obsiahnuté dva typy ilustrácií. Tie z domáceho prostredia by boli vhodné pre najmenšie deti vo veku 2 – 3 rokov. Ďalšie ilustrácie sú však oveľa náročnejšie a boli by vhodnejšie pre deti staršieho predškolského veku. Zostavovatelia leporela by urobili lepšie, keby rozvinuli viac tém z domáceho prostredia. Leporelo by sa tak stalo vhodným nástrojom pre rozprúdenie komunikácie či pomenovaní základných predmetov s ktorými sa dieťa stretáva. Vhodnými témami by bola napríklad detská izba či detské ihrisko.

Ponuka aktuálnych leporel je veľmi široká. Jednotlivé vydavateľstvá sa k leporelovej produkcii stavajú rozličným spôsobom, čo sa prejavuje aj na rozdielnej kvalite tvorby pre najmenších. Nachádzame tu leporelá z obdobia pred rokom 1989, ktoré sa nanovo vydávajú v pôvodnej verzii alebo s celkom novými ilustráciami súčasných výtvarníkov (*Môj Macík*, *Hodinky*, *Zima koncertuje*). Ďalšou skupinou sú leporelá, ktoré sú úplne alebo čiastočne preberané zo zahraničnej, najmä z anglickej, talianskej, poľskej a českej tvorby pre najmenších. Pomerne málo sú však zastúpené leporelá, ktoré by pochádzali z domácej dielne a vznikli v spolupráci slovenských spisovateľov a ilustrátorov. Je významné, že mnohé vydavateľstvá riešia leporelovú produkciu preberaním zahraničných ilustrácií, ktoré sú následne otextované slovenskými autormi. Náučná literatúra dostáva oveľa väčší priestor než v minulosti a často je obohatená rôznymi vizuálnymi či auditívnymi doplnkami.

Kvalita literárnej zložky súčasných leporel je veľmi rozmanitá. Nájdeme kvalitné prozaické či poetické ukážky textov, no nie všetky sú vhodné pre tento typ knihy.

Niektoré texty majú nízku umeleckú kvalitu, sú poznačené prílišnou sentimentalitou, nadmerným používaním zdobenín a veršovým presahom. Dej je často chudobný a absentuje tvorivá hra autora so slovami, či snaha aktívne zapojiť detského čitateľa. Na druhej strane nájdeme vynikajúcu prácu Ľubice Kepštovej, Jána Benčíka, českej autorky Ladislavy Pechovej a mnohých iných autorov, ktorí svojou tvorbou zvyšujú literárnu kvalitu leporelovej tvorby. Podobne aj vo výtvarnej zložke leporela sa vyskytujú krásne umelecké práce slovenských výtvarníkov ako sú Vladimír Machaj, Jana Kiselová-Siteková či Alena Drusková. Oproti nim stoja nekvalitné ilustrácie, zväčša preberané zo zahraničnej tvorby. V nich sa stretávame s prílišnou „sladkosťou“ výrazu, alebo naopak, s agresívne pôsobiacimi farebnými variáciami. Mnohí ilustrátori v snahe čo najviac sa priblížiť detskému svetu, prichádzajú k opačnému extrému – k prílišnej detinskosti. Tá sa prejavuje v sladkastých farebných tónoch, neprimeranom množstve detailov či v prílišnom využívaní personifikácie. To spôsobuje, že deti často dostávajú presýtený výtvarný produkt, v ktorom sa len ťažko dokážu orientovať a navyše im neposkytuje priestor pre vlastný rozvoj fantázie. Veľký rozdiel je aj v kvalite materiálu a tlače leporelovej produkcie. Tu sa ukazuje oveľa vyššia kvalita domácich tlačiarň oproti lacnejšej, no oveľa menej kvalitnej výrobe zahraničných, najmä ázijských tlačiarenských firiem. Veľkým nedostatkom takmer všetkých súčasných leporel je aj neúplná tiráž, ktorá často neobsahuje ani základné knižné údaje. V súčasnosti máme teda široký sortiment knižných publikácií pre najmenších. Ich kvalita je však rozličná a mnohé z nich nedokážu plniť funkcie, ktoré sa od tejto prvej detskej knižky očakávajú. Pre budúcu leporelovú tvorbu je veľkou výzvou upustenie od nekvalitných a gýčových produktov, ktoré by mala nahradiť kvalitná literárna tvorba, založená na spolupráci talentovaných spisovateľov a výtvarníkov. Je to zároveň aj výzva pre literárnu vedu a kritiku, aby opäť upriamila svoj pohľad na literárnu tvorbu pre najmenších. Leporelo má veľký význam pre ďalší čitateľský vývin dieťaťa, a preto by sa mala venovať náležitá pozornosť prinavrátaniu umeleckej kvalite jeho spracovania.

Literatúra

- Kopál, Ján – Tučná, Eva – Preložníková, Eva (1987): *Literatúra pre deti a mládež*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Kyseľová, Lýdia (1985): *Nadpočetné hodiny života*. Bratislava: Mladé letá.
- Poliak, Ján (1983): *V službách detskej literatúry*. Bratislava: Mladé letá.
- Sliacky, Ondrej (2007): *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež do roku 1960*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Sliacky, Ondrej a kol. (2005): *Slovník slovenských spisovateľov pre deti a mládež*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Stanislavová, Zuzana a kol. (2010): *Dejiny slovenskej literatúry pre deti a mládež po roku 1960*. Bratislava: Literárne informačné centrum.
- Stanislavová, Zuzana (2007): Leporelo (Vstupenka do literatúry). In *Bibiana*. ISSN 1335-7263, roč. 15, č. 4, 26–31.
- Šmatlák, Stanislav (1976): *Básnik a dieťa*. Bratislava: Mladé letá.

Karol Ketzer: „Šarišská“ novela Janka Jesenského

Halász Ivan

Karol Ketzer: Janko Jesenský's Story from the Šariš Region Abstract

The paper focuses on the story of "Karol Ketzer" by the Slovak realist writer Janko Jesenský from the Šariš region. This region is part of Eastern Slovakia, which was integrated into the framework of Slovak literature only later. The original space of Slovak literature in the nineteenth century was the north-west, north and central part of modern Slovakia, which was during this time the part of the Kingdom of Hungary. The majority of romantic and realist writers came from this region, and the description of this region was popular among these writers. East-Slovakia was more multi-ethnic, multi-confessional and it had many social problems (emigration, alcoholism etc.), too. The Šariš region had a specific dialect and a complicated national character this time. Janko Jesenský described the mentality of the regional gentry and mainly the problem of gamblers.

Key words:

East-Slovakia, gambler, gentlemen, literature, regionalism, Šariš

Kľúčové slová:

džentričstvo, hazardný hráč, literatúra, regionalizmus, Šariš, východné Slovensko

Napriek tomu, že viacerí slovenskí spisovatelia 19. storočia strávili niekoľko študentských rokov na prestížnom prešovskom evanjelickom Kolégiu, tzv. „slovenský východ“ nebol ešte vtedy tematicky úplne zintegrován do slovenskej literatúry. Pomerne málo súdobých slovenských spisovateľov pochádzalo z tohto regiónu, ktorého mestá a kultúrne tradície sa preto objavovali v literárnych dielach len ojedinele. Viaceré diela slovenskej literatúry sa v prvej polovici 19. storočia zrodili ešte vo východoslovenských nárečiach. Antialkoholickú divadelnú hru Jána Andraščíka *Šenk palenčeni* z roku 1844 dokonca v roku 1846 do práve sa zrodenej spisovnej slovenčiny preložil samotný Michal Miloslav Hodža. To znamená, že spomínaný dialekt nebol asi úplne zrozumiteľný pre zbytok Slovenska. Z tohto dôvodu slovenská literárna veda hovorí v 19. storočí dokonca o „druhom prúde v slovenskom literárnom vývine“ a vyzdvihuje, že východoslovenské kultúrne snahy neboli výraznejšie koordinované s dianím v hlavných centrách slovenského národného obrozenia. Pokusy o literárnu tvorbu v inom ako kodifikovanom jazyku sa tu objavovali aj neskôr – vlastne až do rozpadu Uhorska (Passia 2014, 36–37).

Slovenský romantizmus a realizmus boli teda pred prvou svetovou vojnou autorsky aj tematicky zakorenené predovšetkým na západe, severe a v strede Slovenska. Odtiaľ pochádzala väčšina autorov a tento priestor preto aj logicky zobrazovala vo svojich dielach. Oblasti na východ od Tatier a Spiša boli v tomto období literárne spracované podstatne menej. Na prelome 19. a 20. storočia tu

dokonca pod vedením prešovských promaďarských až maďarónskych kruhov za tichej podpory župnej elity a uhorskej vlády došlo dokonca k neúspešnému pokusu o vytvorenie osobitnej východoslovenskej, tzv. „slovjacej“ národnej identity odlišnej od tej, ktorá sa postupne formovala v priestore západného a stredného Slovenska. Táto identita mala byť postavená na šarišskom dialekte ako aj na multietnickom národnostnom zložení a tolerantnejších konfesijných tradíciách severovýchodu vtedajšieho Uhorska a východu súčasného Slovenska.

Centrom tohto pokusu bol už spomínaný Prešov, ktorý síce zďaleka nehral vo vtedajšom slovenskom národnom živote takú úlohu, akú mohol objektívne hrať, ale jeho rola v budovaní modernej slovenskej národnej identity a literatúry bola podstatne výraznejšia než úloha predprevrátových Košíc, ktorých identita bola vtedy viac-menej už maďarská, resp. maďarsko-nemecká. Etnický a konfesijný charakter Prešova bol komplikovanejší, čo súviselo aj s celkovým charakterom Šariša, ktorému bol centrom.

V 19. storočí išlo už o prevažne slovenskú stolicu, ktorá však na prelome storočí disponovala aj so značnou maďarskou menšinou, ktorej početnosť dokonca pod vplyvom asimilácie a maďarizácie v období rakúsko-uhorského dualizmu začala rásť. Podľa štatistických údajov z roku 1900 tu Maďari tvorili 6,1 % populácie, avšak v roku 1910 ich už bolo 10,4 %. V tom istom roku Nemci tvorili 5,4 %-a šarišského obyvateľstva a Rusíni až 22 %-a. Slovenská väčšina mala v župe 58,3 %-a, čo nebolo síce málo, ale po Spiši to bol najnižší pomer Slovákov v rámci väčšinovo slovenských žúp toho obdobia. Ich pozície (podobne ako pozície Rusínov) však oslabovalo intenzívne vysťahovalectvo do severnej Ameriky, ktoré vyvrcholilo práve v posledných desaťročiach Rakúsko-Uhorska. V rokoch 1880 až 1910 Šariš opustilo 50 390 Slovákov – viac Slovákov v tomto období emigrovalo len zo Zemplína (Szarka 1995, 246–247).

Maďarská menšina bola najviac zastúpená s troch mestách regiónu a osobitne medzi statkárskou vrstvou. Relatívnu väčšinu tvorila len v Prešove, kde jej počet pred rokom 1918 kolísal medzi 33-48 %-ami obyvateľstva. Avšak 72,1 % šarišských Maďarov hovorilo aj po slovensky, pričom len 14,2 %-a Slovákov ovládalo maďarčinu. Tento fakt mnoho hovorí o pozícii vtedajšieho štátneho jazyka v regióne a v meste (Ablonczy 2011, 22).

Kultúrnu a mentálnu identitu Prešova v období dualizmu teda ovplyvňovalo viacero faktorov a spoločenských vrstiev. Jednak išlo o šarišskú šľachticko-statkársku vrstvu, ktorá mala v rukách politickú moc a vlastne udávala kultúrno-spoločenský tón. V meste mali značný vplyv aj prevažne nemeckí „burgeri“ alebo „purgeri“ (mešťania), ako aj postupne rastúca intelektuálna stredná vrstva, do ktorej patrili advokáti, kňazi, pedagógovia a iní príslušníci vzdelaných vrstiev. Zabudnúť netreba ani na početných remeselníkov, potom na rodiacu sa robotnícku vrstvu, ako aj na služobníctvo. Celý tento konglomerát spoločenských skupín s rozličnou etnickou, konfesijnou a kultúrnou identitou vytváral atmosféru mesta.

Veľmi dôležitú úlohu pri jej formovaní zohrávalo Prešovské kolégium Potiského dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. Tento názov sa inak používal oficiálne od roku 1892, ale založené bolo už v roku 1667 z iniciatívy evanjelickej šľachty. Najprv išlo o vyššiu strednú školu, ale v dôsledku reforiem po roku 1850 sa na jeho pôde postupne sformovalo viacero dôležitých ustanovizní – hlavné gymnázium, Teolo-

gická akadémia, Právnická akadémia a v roku 1873 bol otvorený aj Učiteľský ústav. V Prešove teda malo možnosť študovať mnoho neskorších dôležitých osobností rozličných národností, medzi nimi aj viacerí významní slovenskí činitelia (Vasíľová 2008, 11–14.) Niekoľko študentských rokov tu strávil napríklad Pavol Országh Hviezdoslav, Koloman Banšell, Ján Maliarik, Ján Lajčiak, Ján Čajak najml., Juraj Janoška ml., Dušan Fajnor, Peter Kompíš a mnohí iní.

V Prešove v 90. rokoch 19. storočia študoval na tamojšej evanjelickej právnickej akadémii aj Janko Jesenský (1874–1945), významný predstaviteľ slovenského literárneho realizmu a moderny. Doktorát z práva si potom urobil už na univerzite v sedmohradskom meste Kluž v roku 1901. Jeho prešovský pobyt pre neho nepredstavoval prvé stretnutie s východoslovenským prostredím, lebo predtým už študoval na gymnáziu v Kežmarku. Inak Jesenský nebol prvý absolvent prešovskej akadémie, ktorý sa neskôr stal integrálnou súčasťou slovenskej literatúry (Mikula a kol. 2005, 257).

Príchod Jesenského do Prešova pravdepodobne nebol náhodný, lebo pochádzal síce zo severozápadného Turca, ktorý bol vtedy centrom slovenského národného života, avšak zo starej evanjelickej zemianskej rodiny. V tomto prostredí bol Prešov so svojimi vzdelávacími inštitúciami tradične populárny. Obe spomínané identity hrali v Jesenského živote vedome alebo podvedome dôležitú úlohu. Brat spisovateľa Janka Jesenského Fedor Jesenský starému zemianskemu pôvodu ich rodiny nepripisoval veľký význam, a nespomínal ho ako dôležitý formujúci faktor ani v prípade svojho súrodenca, ale predsa ho len spomenul vo svojich spomienkach na spoločné detstvo súrodencov Jesenských. *„Spomína sa v súvislosti s charakterom tvorby Janka Jesenského jeho zemiansky pôvod, akoby to bolo bývalo rozhodujúce. Neverím, že by na zmysľovanie brata Jana vedomie zemianskeho pôvodu bolo malo skutočne taký vplyv. Isteže sme o svojom zemianskom pôvode vedeli, ale nikdy sa to u nás v dome nezdržovalo, naopak, akákoľvek pýcha tohto druhu by nám bývala len na posmech. Otec bol vyslovene demokratického zmysľovania. Nijako sa pre svoj zemiansky pôvod nevypínal a od iných mešťanov-nezemanov neoddeľoval... Z otca mi rozhodne nezostal v pamäti dojem hrdého zemana, ale predovšetkým dojem veľmi dobrého človeka.“*

Fedor Jesenský pri opise svojej rodiny skôr zdôraznil jej kultúrne zázemie, veľkú knižnicu, blízkosť k ostatným obyvateľom Turčianskeho Sv. Martina, ďalej otcovu slovenskú dobrovoľnícku minulosť a jeho cestu do Ruska. Otca sociálne charakterizoval ako poloúradníka a pologazdu. Inak po určitý čas bol otec bratov Jesenských slúžnym a taktiež – na svoju veľkú škodu – aj kandidátom na poslanca za slovenských národniarov, ktorí ho však po neúspechu nechali skrachovať. Tento fakt sa hlboko zapísal do myslenia Janka Jesenského, ale od slovenského národného hnutia ho neodvrátil (Jesenský, F. 2011, 528, 534).

Inak videl situáciu slovenský literárny vedec, kritik a esejista Alexander Maťuška. Vo svojej eseji o Jankovi Jesenskom napísal totiž nasledovné: *„Odkiaľ je však najšpecifickejšie špecifikum Janka Jesenského, to, čo robí jeho odlišnosť primárnou a spontánnou, nie úmyselnou a programovou? Je to – ako dávno bystro vystihol Votruba jeho pôvod, jeho „zemiansky naturel.“ V jeho zemianstve treba hľadať nie síce hotové morálne a intelektuálne stanovisko Jesen-*

ského k realitám slovenského života, ale aspoň neodvoditeľný základ toho stanoviska, rozvíjaného v dotyku s novými skutočnosťami, ktorých hlavným znakom je prevrstvovanie spoločenskej skladby: ústup práve tej triedy, ku ktorej Jesenský patrí a nástup demokratickej a demokratizujúcej sa malej a strednej buržoázie, ku ktorej prejde, nestotožniac sa s ňou; a v jeho zemiastve treba celkom iste hľadať nenapodobiteľnosť Janka Jesenského v geste a prízvuku, to bytostné v ňom, mocou čoho poznamenáva sebou všetko, čoho sa dotkne... Jesenským vstúpil do našej literatúry niekto, kto si okrem iných výhod – najmä vzdelanostného náskoku – donášal i vyšší životný štýl; ten sa prejavuje nielen v jeho najvlastnejšej literárnej praxi, ten mu napríklad v spomienkovej knihe „Cestou k slobode“ dovoľuje byť osobný bez osobníckárstva a noblesný, i keď ním šijú čerti, ironizovať – u nás vec nebývalá – seba samého, povedať s ideologickým spolu aj fyziologické a prezradiť na seba i pudenda, i to čo ostatní skrývajú a zatajujú... Jesenský je človek a básnik s vlastnou hlavou, s vlastným srdcom a vlastnými očami. Nemyslí ako ostatní; neverí tak bezvýhradne ako väčšina a necíti priamo a nelomene: sám si mieša do svojej viery jed pochybností a jeho čítanie má záhyby a zákruty...“ (Matuška 1953, 93–94).

Napriek tejto charakteristike v Jesenského literárnom diele je pomerne málo diel venovaných vyložene problematike zemanstva, a to hlavne v porovnaní so životom a dielom Svetozára Hurbana Vajanského, Pavla Országha Hviezdoslava alebo dokonca aj Martina Kukučina. Slovenská čitateľská verejnosť si Jesenského viac-menej spája hlavne s jeho malomestskými motívmi (*Malomestské rozprávky*), s brilantným, hoci i trochu ironickým opisom prvorepublikovaj československej byrokracie v dvojdielnom románe *Demokrati* alebo s opisom života slovenských vojnových a zajatcov a potom legionárov v Rusku počas prvej svetovej ako aj ruskej občianskej vojny. Známe sú aj jeho aktualizujúce, čiastočne i politizujúce antifasistické a antiľudacké prejavy. Znalci jeho diela sú si vedomí jeho, v rámci slovenskej literatúry určite novátorského prístupu k zobrazovaniu vzťahov mužov a žien, ktorému nechýbal realizmus, elegancia, ale ani mierna irónia a sarkazmus.

Celý život a dielo Janka Jesenského je takpovediac prešpikovaný jeho prirodzenou inteligenciou a eleganciou, určitou ľahkosťou až nadľahčenosťou, prítomné sú v ňom urbánne a humanistické prvky. Vo svojom období patril pravdepodobne medzi najmenej „ľudových“ slovenských spisovateľov. Vždy je u neho prítomný aj humor, ktorý je niekedy ostrý, ale stlmuje ho občasná sebaíronia. I tento prístup nebol obvyklý vo vtedajšej slovenskej literatúre.

Asi najvýznamnejším dielom, ktoré Jesenský venoval zemianskej tematike, je jeho novela *Karol Ketzer*, ktorá predstavuje súčasť zbierky próz *Zo starých časov* (rok vydania 1932). V tomto diele si autor znovu úspešne vyskúšal komicko-groteskný spôsob literárneho zobrazovania časových tém (Sedlák a kol. 2009. 508). Novela *Karol Ketzer* venovaná v slovenskom literárnom kontexte netradičnému spracovaniu zemianskej problematiky môže vyvolať v rozhladenom čitateľovi zaujímavé asociácie.

Situácia a postupný úpadok statkárskeho zemanstva totiž nie je jedinou témou tohto diela. Dokonca možno povedať, že ide o jednu z najsilnejších slovenských „kartárskych“ poviedok alebo noviel, teda o dielo venované zobrazeniu hráčskej (gamblerskej) vášne. Jesenského novela prirodzene nedosahuje výšiny románu

Hráč od Fjodora Michajloviča Dostojevského, avšak to ani nebolo jej cieľom. *Karol Ketzer* má totiž ešte jednu dimenziu, ktorá je v slovenskom prostredí pomerne novátorská – ide totiž o „šarišskú novelu“ venovanú regiónu, ktorý dovtedy slovenská literatúra pomerne zanedbávala. Autor sa tu pritom nesnaží o nejaký realistický opis Šariša a jeho problémov, ale skôr sa snaží tak trochu v mikszáthovskom duchu priblížiť čitateľovi jedinečný, zvláštny a preto skoro neopakovateľný naturel jeho vtedajších obyvateľov a kolorit celého kraja.

Zaujímavé je, že Jesenský si pre zobrazenia zemianskej problematiky nevybral jemu dôverne známe liptovsko-turčianske prostredie, odkiaľ pochádzala aj jeho rodina, kde vyrastal a kde mohol určite nájsť dostatok prototypov pre svojich zemianskych hrdinov. Napriek tomu, alebo možno i práve preto si pre svoju novelu vybral úplne iný kraj, v ktorom v podstate prežil len dva-tri roky svojho života. Tento výber však určite nebol náhodným. Šariš bol totiž v tej dobe určite veľmi špecifickým regiónom, ktorý očaril viacerých autorov. Jedným z nich bol aj veľkán maďarského literárneho realizmu a bard uhorského Severu (teda tzv. Hornej zeme alebo Horniakov) Kálmán Mikszáth.

Mikszáth v roku 1897 publikoval svoj krátky román *Gavallérok* (v slovenskom preklade Karola Wlachovského vyšiel naposledy v roku 2008 pod názvom *Fešáci*), ktorý je venovaný práve zemanom – džentrikom šarišskej župy. Maďarský literárny historik Csaba Kiss Gy., ktorý napísal doslov k práve spomínanému prekladu píše o panských obyvateľoch vtedajšieho Šariša nasledovne: „*Na začiatku novely Fešáci (Gavallérok, 1897) narazíme na tieto vety: „... v Šariši aj malí páni sú veľkí, a naopak, aj veľkí páni sú malí. Šariš je župou dobrého tónu a ilúzií.“ Príbeh vlastne vysvetľuje túto sentenciu. Títo slovensko-maďarskí alebo uhorsko-slovenskí (ale celkom presne šarišskí!) zemanovia žijú vo dvoch svetoch. Razom sú malí aj veľkí páni. Keďže z veľkostatkov im zavše nevýšila ani škvarka, vôbec nie sú veľkí páni, ale v mentalite a v správaní sú skutočnými páňmi, a čo je navyše ešte dôležitejšie, pokladajú sa za veľkých páňov“* (Kiss Gy. 2008, 282).

Takáto charakteristika šarišského regiónu a jeho zemianskych obyvateľov pravdepodobne mohla zohrať úlohu pri územnom umiestnení novely *Karol Ketzer*. Možno sa podobné postavy vyskytovali aj v Turci alebo na Liptove, ale súdobá verejná mienka ovplyvnená Mikszáthom si ich predstavovala skôr v Šariši. Postava Karola Ketzera, statkára zo starej zemianskej rodiny, vo viacerých aspektoch vyhovuje obrazu, aký o šarišských gavaliéroch, resp. fešákoch vytvoril Kálmán Miszáth.

Ketzer je mimoriadne hrdý na svojich významných predkov, dokumenty o slávnej histórii rodiny chráni ako najväčšie poklady a to aj za cenu finančných a personálnych obetí. Vo svojom chátrajúcom kaštieli má francúzskeho kuchára Jeana, pravda jedlo mu už nosia jeho slovenskí služobníci. Stravuje sa vždy vo svojej jednoducho zariadenej dvorane, zbytky kosti, pritom hádže za chrbát do malej izbičky, odkiaľ ich potom vynášajú sluhovia. Jeho najväčšou životnou vášňou sú však hazardné hry – konkrétne karty, ktorým je ochotný podriaďiť a obetovať všetko. Svoje prehry vyrovnáva poctivo, hoci nejde o malé sumy, ktoré ruínujú rodinné hospodárstvo. Jeho manželka sa snaží zachrániť aspoň jeden statok, preto svojho muža-kartára zaprisahala, aby dedinu Bogdanovce nikdy nevložil do hry. Svoju prisahu statkár dlho aj dodržiaval. Podobne sa nechcel dotknúť tej sumy a darčiekov, ktoré chcel potajomky odkázať

svojim najbližším sluhom – považoval to totiž nielen za otázku cti a prejav vďačnosti, ale aj za vcelku dobrý vtíp zároveň.

Ketzeru charakterizuje tvrdohlavosť a zaťatosť paralelne s hravosťou a dokonca so svojským – takpovediac beťárskym až čiernym – humorom. Ten je skutočným korením jeho života, podobne ako karty. Najradšej holduje svojej vášni len so seberovnými (t. j. s podobnými statkármi, akým bol aj on), postupne však akceptuje aj mešťanov, ktorých si však priveľmi neváži. V záujme svojej zábavy je ochotný aj klamať. Po svojom škandále na prešovskej kalvárii neváhal ako svojho kumpána nepravdivo označiť stredoškolského pedagóga a „luterána“ Königa – vo väzení sa totiž nechcel nudiť a k tomu potreboval partnera do kariet. Do väzenia ho poslal prešovský administrátor Prešovskej stolice preto, lebo keď sa pre mešťkanie v noci nedostal do svojho obľúbeného hostinca, odišiel s cigánskou primáškou kapelou na Kalváriu, kde nechal zahráť šarišské ľudové pesničky jednotlivým svätým (presnejšie povedané ich sochám) priamo do ucha.

Z poviedky nie je úplne jasné, aký mal autor vzťah k postave, ktorú vytvoril. Ketzer mal mnoho negatívnych vlastností (panovačnosť, spupnosť, kartársku náruživosť, kreatívny vzťah k pravde, povýšeneckosť k ľuďom okolo neho a podobne), ale zároveň nebol malicherný, za vykonanú prácu sa vedel aj odmeniť a jeho zvláštny humor mnohým imponoval. S Ketzerom totiž nikdy nebola nuda. Značná časť spomínaných vlastností súvisela s jeho sociálnym a regionálnym pôvodom, ale ostatné boli tradičné ľudské vlastnosti.

Z poviedky je zrejmé, že Jesenský ako bývalý prešovský študent dôverne poznal Prešov. Hostinec „Čierny orol,“ Kalvária, učebne Kolégia, obec Ploské sú reálne miesta, kde sa skutočne mohli odohrávať podobné príbehy. Zaujímavé je skôr niečo iné. Autor sa v novele, ktorá sa podľa jeho slov odohrávala v období Bachovho absolutizmu, úplne vyhol národnostnej otázke. Nerieši ani etnickú identitu svojho hlavného hrdinu. Tu nepomôže ani analýza jeho priezviska, hoci v podmienkach starého Uhorska by takáto analýza aj tak nebola užitočná. V novele sa nehovorí nič o tom, v akom jazyku komunikujú jej hlavné postavy v rozličných situáciách.

Dielo je napísané prirodzene spisovnou slovenčinou, Jesenský tu nepoužíva východoslovenské nárečové prvky pri zobrazení jednotlivých dialógov. Šariština alebo jazyk jej podobný sa objavuje len pri pesničkách, či už v kaviarni, alebo pri svojskej „serenáde“ na Kalvárii. Okrem Francúza Jeana majú Ketzerovi sluhovia slovenské mená – Jano, Furdík atď. Etnicky najhomogénnejšie pôsobí skupina k pánom sa „emancipujúcich“ kartárskych „kibicov“ z prostredia prešovského mešťanstva. Všetci „purgeri“ majú totiž nemecké priezviská (hostinský Grasgrün, cukrár Stamm alebo súkenník Engländer, kupec s koňmi König). Nevedno však či išlo o mešťanov nemeckého alebo už židovského pôvodu. Profesor König mal tiež nemecké priezvisko – u neho je ale jasné, že ide o evanjelika.

Nejasná je identita zemanov-statkárov, ktorí tvorili Ketzerovu kartársku partiu. Jej piliere tvorili Štefan de Uz, statkár z Uzoviec, inak stúpenec „neodvislosti Uhorskej krajiny,“ čo deklaroval i svojim oblečením (atila s úzkymi nohaviciami a šnúrami), potom Žigmund Kapy z Kapušian, inak politicky „Rakušiak“ (v nemeckých úzkych nohavičiach a topánkach) a nakoniec Šimon Magurský, v ktorého prípade bol podľa šiat „zreteľný poľský vplyv.“ (Jesenský 2011, 442–443.) Dedinku mal totiž až pri Bardejove. Stoličný administrátor, ktorý poslal Ketzera na niekoľko dní do väzenia

(predtým si však tiež s ním ešte zahral jednu partiu) mal úplne slovenské meno – Ján Hlaváč.

Títo páni trávajú pomerne veľa času spolu so spomínanými, postupne akceptovanými, ale inak stále ešte podceňovanými kartárskymi mešťanmi. Jazyk ich komunikácie však nie je známy. V kaviarni cigánski muzikanti hrajú na želanie predovšetkým šarišské pesničky. Vo vzájomnej komunikácii pánov sa občas objaví aj latinčina. Akoby tu autor chcel aspoň v náznakoch zdokumentovať zložitý spoločenský, politický a etnický charakter vtedajšej pomaly sa transformujúcej spoločnosti. Hoci tento charakter vôbec nie je jednoliaty, viac-menej tvorí homogénny, resp. skôr integrovaný „prešovsko-šarišský“ kolorit. Tento svet má svoje preferencie a pravidlá, ktoré majú svoje negatíva i pozitíva. Dobre to dokumentuje „po šarišsky“ huncútsky záver novely.

Počas poslednej kartárskej partii svojho života Ketzer totiž napriek prisaha, ktorú dal manželke, vložil do hry aj svoj posledný majetok v Bogdanovciach. Počas hry však dostal mozgovú porážku, ktorá prekvapila všetkých zúčastnených. Túto partiu Ketzer znovu prehral. To skonštatoval jej výherca cukrár Stamm, ktorý sa rozlútoval nad smutným osudom svojho vznešeného a svojského kumpána. Na stole pritom zostalo spolu dvadsaťosem tisíc zlatých a majetok v Bogdanovciach. Všetkci pozostali „kartári“ sa však v rámci svojej bežárskej/kartárskej cti ticho zhodli v tom, že – napriek Ketzerovej jasnej prehre – jeho majetok a celú hotovosť venujú vdove po svojom druhovi. Vyjadrili to slovami: „*Živý prehral, mŕtvý vyhral.*“

Literatúra

- Ablonczy, Balázs (2011): *Nyombiztosítás. Letűnt magyarok*. Pozsony: Kalligram.
- Jesenský, Fedor (2011): *Z rodičovského domu*. In: *Janko Jesenský: Verše a próza*. Bratislava: Kalligram – USL SAV.
- Jesenský, Janko (2011): *Karol Ketzer*. In: *Janko Jesenský: Verše a próza*. Bratislava: Kalligram – USL SAV.
- Kiss Gy. Csaba (2008): *Niž nie je také, ako sa zdá*. In: Mikszáth, Kálmán: *Fešáci. Horniaci a Horniaci II*. Bratislava: Albert Marenčin PT.
- Matuška, Alexander (1953): *Vavríny nevädnuce*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Mikula, Valér a kol.(2005): *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava: Kalligram – ÚSL SAV.
- Passia, Radoslav (2014): *Na hranici (Slovenská literatúra a východokarpatský hraničný areál)*. Levoča: Modrý Peter.
- Sedlák, Imrich a kol. (2009): *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava-Martin: Matica slovenská – Literárne informačné centrum.
- Szarka László (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Pozsony: Kalligram.

Dichotómia romantizmu Jókai a Štúrovci

Merva Attila

Dichotomy of Romanticism

Jókai and the Štúrs

Abstract

The paper deals with national progress during the period of Hungarian romanticism. This sensitive case is approached from a literary context, more precisely through the point of view of a writer Mór Jókai, to the representatives of the Slovak national movement - the Štúrs. The paper tries to show a certain dichotomy during the assessment of actions made by the Štúrs and the reactions of common Slovaks living in the monarchy, through the analysis of Jókai's novels *Szomorú napok* (Sad Days) and *Akik kétszer hainak meg* (Yesterday and Today in Slovak translation). During the analysis, we try to work with the case of antagonism on both sides that still exists up to the present day, and look for possible solutions for these sensitive, literary-historical (and partially over-political) events.

Key words:

romanticism, Jókai, Štúr, Lajos Beniczky, antagonism, national evolution

Kľúčové slová:

romantizmus, Jókai, Štúr, Beniczky Lajos, antagonizmus, národnostný vývoj

„Národnú mytológiu majú všetky národy, aj keď u niektorých sa z času na čas objaví potreba kritickej sebareflexie, demýtizácie. Ibaže demýtizátorov je zvyčajne oveľa menej, ako mýtovtorcov“ (Chmel 2010, 63).

Vyššie uvedená myšlienka Rudolfa Chmela metaforicky zachytáva súčasný stav slovenskej a maďarskej komparatistiky. Na oboch stranách nájdeme nedotknuteľné ikony v literárnej histórii, o ktorých zdá sa, nedokážeme viesť dostatočne uvážené odborné diskusie. Prečo to tak je? Zrejme kvôli skalopevným postaveniam v národných kánonoch, ale predovšetkým kvôli exponovaní sa v politickom diani spomínaných autorov. Pramene týchto nezhôd môžeme hľadať už v prvej tretine 19. storočia, v takzvanom období reforiem v Uhorsku, počas ktorých prebiehal národno-emancipačný boj všetkých národností vtedajšom, predovšetkým feudalistickom štátnom zriadení. Neskôr sa tento rozkol rozšíril, resp. kulminoval v meruôsmom roku, kde sa počas krátkeho obdobia udiali významné spoločenské zmeny, ktoré dodnes determinujú zmýšľanie o národnej identite a o sformovaní sa moderných národov v tomto regióne. Práve v tomto období sa objavuje markantný vplyv literárneho romantizmu, a taktiež osobná angažovanosť významných predstaviteľov literárneho života v politických dianiach jednoznačne určuje charakter vtedajších diel. V našom štúdiu sme sa rozhodli bližšie preskúmať vyššie spomínaný rozkol z kontextu popredného predstaviteľa maďarskej literatúry, publicistiky a taktiež politického života 19. storočia: Móra Jókaiho.

Reflexie mladého publicistu Jókaiho na aktivity Štúrovcov

„Dnes Slováci existujú ako národ politický a kultúrny, bezpochyby aj pre stúpen-
cov toho názoru, že len taká entita, ktorá má vlastný štát, má právo nazývať sa
národom. Odkedy však Slováci existujú ako národ? Slovenská historiografia si-
tuuje proces formovania moderného slovenského národa do obdobia od konca
18. storočia: prvé národné programy vznikli v 30. a 40. rokoch 19. storočia, prvé
celonárodné inštitúcie v 60. rokoch, pričom ten proces bol narušený najmä po
roku 1875“ (Ferenčuhová 2007, 172). Ako sme aj vyššie spomenuli, práve v ob-
dobí reforiem v Uhorsku sa začínajú formovať určité politické rámce k dlhodo-
bému procesu sebaurčenia národov (národností) v strednej Európe. V určitom
zmysle to môžeme chápať aj ako „súťaž“ o politické, spoločenské posilnenie iden-
tity jednotlivých národností vtedajšieho Uhorska (Halász 2011, 14). Slováci, Ma-
ďari, Česi, Chorváti, Srbi, Rumuni, dá sa povedať, že malými odchýlkami všetky
tieto stredoeurópske nácie v tomto období začali formulovať svoj národný-národ-
nostný program. Áno, bolo to veľmi dynamické obdobie, nakoľko sa feudálne
väzby začali postupne uvoľňovať na celom kontinente, a tieto prúdy sa skôr, či
neskôr dostali aj do Uhorska. Ako inak, klasickou cestou: z Paríža cez Viedeň,
avšak zo slovenského kontextu hľadiac, aj z evanjelických univerzitných miest
Nemecka. „Od začiatku 19. storočia sa slovenský nacionalizmus dovtedy osvie-
tenského zamerania inšpiruje nemeckou klasickou filozofiou a integruje do seba
filozofické myslenie Kanta, Fichteho, Herdera a Hegela, čo sa na Slovensko do-
stáva priamou cestou, a to prostredníctvom evanjelických vzdelancov, ktorí často
absolvovali štúdium na univerzitách v Gottingene, Halle alebo Jene. Najmä dve
koncepce romantického typu ovplyvnili slovenský nacionalizmus a mali aj širší
dosah na ostatné slovanské národy – koncepcia Jána Kollára a neskôr Ľudovíta
Štúra. Obidvaja proti uhorskému politickému národu postavili slovanský národ
zložený z kmeňov, proti maďarskej dobyvačnej minulosti postavili slávnú budú-
nosť Slovanov, proti politickej moci silu ducha národa a kmeňa (pre Kollára česko-
slovenského, pre Štúra slovenského)“ (Ferenčuhová 2007, 178). Pokračujúc
v tomto myšlienkovom pochode, môžeme skonštatovať, že vtedajší slovenskí
vzdelanci a literáti si podriadili svoju tvorbu v prospech národno-emancipačného
boja, v duchu vtedajších prúdov romantizmu. A presne od tohto obdobia môžeme
datovať ten markantný názorový, politický aj kultúrny rozkol slovenského a ma-
ďarského literárneho života. Tento stav s premennou sinusoidou trvá dodnes.

Pritom maďarský aj slovenský literárny romantizmus mal spoločnú kolisku.
Posilnenie literárnych a jazykovedných fundamentov i vzťahy s ľudovou tvorbou,
vypracovať rámce prozaických rozmerov, slúžiacich k posilneniu národných iden-
tít čitateľov. (Chmel 1980, 37). V tomto procese kráčali vedľa seba slovenské
aj maďarské snahy, a bolo jasné, že v týchto medziach je len otázkou času, kedy
sa ich záujmy stretnú. Pokiaľ berieme fakty, ktorými sú kodifikácia spisovných
jazykov, rozvoj prozaickej a publicistickej tvorby na oboch stranách, tak zistíme,
že v tomto kontexte ešte nenachádzame žiadne významné prípady neskoršieho
antagonizmu. Vynára sa otázka, prečo? V tomto rannom období romantizmu
v Uhorsku sa zatiaľ brali modernizačné snahy za spoločné ciele celkovo. Kým
sa však maďarský národ už v tomto období mohol opierať o inštitúcie (vznik Aka-

démie vied, reformné krídlo uhorského snemu, silu práve formujúcej sa politickej tlače atď.), emancipačné snahy slovenského národa sa netešili z takej širokej podpory inštitúcií, resp. táto podpora mala len regionálny charakter. „Vzhľadom na chýbajúci verejnoprávny status slovenskej etnie je jeho štýl romantický a pôvod a zdôvodnenie mimoinštitucionálne a idealistické. Utvára sa mimo rámca etablovaných inštitúcií a jeho účelom je skok zo sveta ideálu do sveta skutočnosti a praxe, jedným slovom: dosiahnutie inštitucionalizácie slovenského národa, zabezpečenie politického statusu spoločenstvu slovensky hovoriacich obyvateľov Uhorska. Pritom vychádzalo z herderovského konceptu národa ako akéhosi prirodzeného jazykového spoločenstva, ktoré sa vnímalo na spôsob jedinečnej osobnosti“ (Pichler 2007, 103). Bol to práve Ľudovít Štúr, ktorý spolu s Hurbanom a Hodžom vytvorili prvý rukolapný inštitucionálny rámec, predovšetkým kodifikáciou spisovného slovenského jazyka a zakladaním politického – literárneho časopisu, resp. permanentným exponovaním svojho politického programu. Samozrejme, v štyridsiatych rokoch 19. storočia sa tieto snahy dostali do ostrého sporu s vtedajšou politickou a intelektuálnou vrstvou Uhorska. „Maďarský teritoriálny nacionalizmus a slovenský jazykový a kultúrny nacionalizmus od tridsiatych rokov 19. storočia nevysielali na rovnakej vlne, v revolúcii sa nemohli stretnúť, keďže išlo najprv o záujmy partikulárne a až potom o nezávislosť a slobodu univerzálnu, a keďže Slováci od Maďarov ochranu ťažko mohli očakávať, upli sa na Rakúsko a chiméru federalizácie“ (Chmel 2009, 39). Pri tomto bode, resp. pri kontexte protihabsburskej revolúcie sa dostávame až k Mórovi Jókaimu, ktorý ako mladý publicista a etablojúci sa spisovateľ reaguje na kroky Slovenskej národnej rady v meruôsmom roku. Jeho kritika je smerovaná predovšetkým k členom SNR, ich protištátnej a velezradnej činnosti, ktorá bola vojensky koordinovaná z Viedne, materiálnou podporou južných Slovanov (Demmel 2011, 270).

Mór Jókai patrí bezpochyby medzi najznámejších, najčítanejších maďarských autorov, a čo sa týka 19. storočia, bol jedným zo zakladateľov modernej formy publicistiky vo vtedajšom Uhorsku. V podstate boli so Štúrom súčasníci, do konca v tom istom čase ako Štúr navštevoval Jókai evanjelické lýceum v Prešporku, kvôli zdokonaľovaniu sa v nemeckom jazyku. Hoci vo svojej ranej tvorbe píše celkom realisticky o slovenských študentoch v lýceu, avšak v niektorých prameňoch pochybujú o tom, že by sa bol poznal s niektorými z nich (Fábri 1991, 86–87). V roku 1845 sa Jókai rozhodol, že sa presťahuje do Pešti a po počiatočnom úspechu svojho prvého románu v tlači (*Pesti Divatlap*) sa stáva súčasťou tunajších literárnych kruhov, spolku z Pilvaxu (Pilvax-kör). Kaviareň Pilvax bola v tých rokoch významným miestom, dá sa povedať, že slúžila ako základňa pre vtedajšiu intelektuálnu a politickú mládež. Samotný Jókai síce v roku 1846 ako advokátsky koncipient (pôsobil aj u advokáta slovenského pôvodu: Alexandra Wrchovského) zloží justičné skúšky, ale na právnickú dráhu nikdy nenastúpi. Jeho poviedky a krátke glosy dostávajú priaznivé ohlasy, a ešte v tom istom roku nastúpi k časopisu *Életképek* (Kaleidoskopy) ako divadelný kritik. Pritom býva so svojim starším priateľom a mentorom Petőfím a s jeho manželkou a horlivo sa zapája do rebélií proti vtedajším vydavateľom literárnych periodík. Nakoniec tie „rebélie“ skončia pozitívnym výsledkom pre autorov a Jókai sa znova zamestná u *Életképek*, teraz už ako redaktor. Avšak jar národov v roku 1848 pri-

niesol závažné zmeny v jeho živote. Na základe udalostí v Paríži a Taliansku začali viať závan revolúcie vo Viedni a v Uhorsku. Dňa 15. marca sa zišla aj peštianska mládež pri budove Národného múzea, kde sa revolučné nálady eskalovali: zaspievali Petőfiho *Národnú pieseň* (Nemzeti dal), obsadili tlačiarne a dali bez cenzúry vytláčiť požiadavky národa v 12-tych bodoch, ktorú prečítali pre zhromaždených ľudí a revolučné udalosti odrazu nabrali na obrátkach. Popri Sándorovi Petőfim sa stáva hrdinom týchto dní aj mladý Jókai, ktorý aj ako publicista je prítomný pri všetkých významných udalostiach revolúcie. Ako redaktor politických novín *Pesti Napló* (Peštianský denník) a po úteku vtedajšej vlády do Debrecína, *Esti Lapok* (Večerné listy) často reagoval aj na snahy a akcie Štúrovcov. Veľmi zaujímavá je jeho dichotómia, najmä čo sa týka Slovákov: kým obyčajný ľud, ktorý zväčša bojoval na strane maďarskej povstaleckej armády velebil a vyjadroval sa o nich doslova v superlatívoch, predstaviteľov SNR označoval za velezradcov, štváčov a nepriateľov Uhorska (Jókai 1980, 93). Na stranách *Esti Lapok* napríklad tiež písal o vynaliezavosti slovenského obyvateľstva Tisovca počas zimných bojov v roku 1849, ktorí vyhnali z obce Hurbanove oddiely hlásajúc, že oni síce hovoria po slovensky, ale srdce majú uhorské (Jókai 1980, 88). Viaceré krátke glosy nájdeme z tohto obdobia, skoro všetky sa publikovali v *Esti Lapok*, v ktorých ostrým sarkazmom opisuje prehry Hurbanových oddielov, ktorých samotný slovenský ľud hnal preč zo svojich obcí a miest, predovšetkým na území dnešného východného Slovenska: opisuje v nich triezvosť ľudu voči štváčskej politike slovenského triumvirátu, tj. SNR (Jókai 1980, 113, 144–145, 152–153, 157, 216). Vyššie uvedená dichotómia, resp. ambivalencia v kontexte slovenského ľudu je rukolapná už od začiatku jeho spisovateľskej, novinárskej dráhy a de facto ho sprevádzala po celý jeho život. Determinantom tej ambivalencie môžeme označiť vzťah slovenského obyvateľstva k určitým udalostiam a kľúčovým postavám meruôsmych rokov. Zdá sa, že na mladého publicistu Jókaiho značne vplývali paradigmy vtedajšej uhorskej politickej moci, ktorá sa snažila o vytvorenie nedeliteľného, jednotného „politického“ národa. Avšak, musíme uznať, že jeho reakcie na slovenské snahy v tlači sa datujú až na rok 1848, vlastne sú to reakcie predovšetkým na vojenské a svojim spôsobom protištátné reakcie Štúrovcov. Počas našich výskumov sme sa v Jókaiho tvorbe nikde nestretli negatívnymi postojmi voči slovenskému národu, ani voči iným národnostiam vo vtedajšom Uhorsku, jeho reflexie sa týkali výlučne iba politických predstaviteľov, ktorí konali proti revolučným snahám a vlastne sa pridali na stranu reakcie (Fried 1974, 84–85). Z jeho kontextu pozerajúc, tie reflexie nie sú ničím výnimočné, tak isto, ako aj snahy Štúrovcov, ktorí sa tiež usilovali o začlenenie svojho ľudu do radu medzi moderných európskych národov, so všetkými atribútmi, čo k tomu patria (Demmel 2011, 274).

Štúr(ovci) v románe *Smutné dni* (Szomorú napok)

Román *Szomorú napok* (Smutné dni) začal Jókai písať a následne publikovať v roku 1848 ešte v umeleckom časopise *Életképek*, ale po šiestich kapitolách prestal. Až v roku 1856 začal úplne odznova, teraz už v časopise *Pesti Napló*. V kritickom vydaní románu sa v doslove píše, že vraj nechcel písať práve kvôli po-

stoju Slovákov z východu, ktorí v takom hojnom počte bojovali za maďarskú vec, z iných prameňov sme sa dozvedeli, že práve vtedy mal ťažkosti v osobnom živote (sobáš, hádka s matkou a s rodinou i s priateľom Petőfim) a ešte k tomu aj bojová situácia v krajine, a on jednoducho v tej atmosfére nedokázal tvoriť. (Jókai 1963, 256, alebo Szajbély 2010, 85). Už aj pri zrode románu je teda určitý názorový rozkol. Samotný román je jediným jeho dielom, kde sa určití slovenskí predstavitelia dostávajú do negatívneho svetla. Napísal ho na základe kroniky z roku 1831, keď sa na Zemplíne odohrala sedliacka vzbura kvôli vypuknutiu cholery. Vtedy, prostý ľud napadol svojich zemanov z nevedomosti a zo strachu, že ich chcú otráviť. Muselo zasahovať aj vojsko. Tento príbeh sformoval Jókai, ale do role iniciátora vzbury obsadil Tamása (Tomáša) Bodzu, v jeho pomenovaní panslavistického miestneho učiteľa, ktorého jednoznačne sformoval z obrazu Štúra. Prečo práve zo Štúra? Vlastne, keď sa na to pozrieme dnešným okom, zistíme, že táto postava je určitou kolážou Štúra, Hurbana aj Kollára. Tomáš Bodza sniva o všeslovanskej vzájomnosti pod vedením ruského cára, verí dokonca, že všetky zemepisné názvy Európy majú slovanský pôvod atď. (Jókai 1963, 49). Pri opise zistíme, že Bodza chodil do školy do Prešporka, kde sa naučil nenávidieť všetko, čo je maďarské. „V Prešporku, kde priemysel je nemecký, panstvo je maďarské a chudoba je slovanská. Priemysel ťahá k panstvu, a chudoba nenávidí obe“ (Jókai 1963, 126, preklad autora). Samozrejme, Jókai dosť skresľuje, aj keď on sám dva roky študoval na evanjelickom lýceu v Prešporku a určite poznal niektorých slovenských študentov. Z kontextu románu však je evidentné, že negatívna postava štartuje z dosť nevýhodnej sociálnej pozície, a tým pádom k národnostnému napätiu sa pridáva aj napätie zo sociálnych nepomerov, ktoré vlastne zavŕši ten celkový antagonizmus (Fábri 1991, 87). Samotný román vychádza z kroniky Jánoša Balás-házyho, avšak v tejto kronike zo začiatku štyridsiatych rokov sa nespomínajú žiadne národnostné (tobôž nie panslavistické) nálady slovenského obyvateľstva Zemplína. Bola to feudálna vzbura, nesúca na sebe všetky znaky triedneho boja. V doslove kritického vydania sa tiež skonštatuje, že spomínanú zápletku s panslavizmom si mladý Jókai iba vymyslel, pravdepodobne zo strachu, ktorý v práve tých rokoch panoval na strane uhorskej politickej elity a bol celkovo irelevantný (Jókai 1963, 262–263). Veď, samotní Štúrovci v meruôsmom roku (ešte) vychádzali z konceptu austroslavizmu, a opierali sa predovšetkým o podporu Viedne a nie cárskeho Ruska, ktoré zo svojej zmluvnej pozície medzi panovníckymi domami Habsburgov a Romanovov ani nemala záujem agitovať v Uhorsku. Samozrejme, neskôr sa táto koncepcia – hlavne u Štúra – celkom zmenila (Chmel 2009, 35–36). Vrátiac sa k samotnému románu, ktorý bol iba druhým v rade Jókaiho románov musíme skonštatovať, že na mladého autora silno vplývali vtedajšie prúdy francúzskeho literárneho romantizmu, predovšetkým Eugen Sue a Victor Hugo. Román *Smutné dni* sa odohráva doslova v Hugovských kulisách: naturalistické opisy bojových scén, pochmúrne miesta, prítomnosť ľudskej trosky, eskalácia emócií z hľadiska veľkých cieľov, výmena rolí mužov a žien (manželka kata, resp. grófká Kamienská) a tak isto pochmúrne uzavretie príbehu z množstvom obetí, medzi nimi aj samotný aktér eskalácie udalostí: Tomáš Bodza. Samotné slovensky hovoriace obyvateľstvo je vykreslené iba ako obeť panslavistických štváčov, ktorí ich naviedli na zlú cestu. Dielo je naozaj zvláštnou zmesou fikcií

a kroniky, vplyvov francúzskeho romantizmu (Sue, Hugo) a domáceho národnostného antagonizmu. Spomínaná ambivalencia je sprievodným javom Jókaiho ranej tvorby a z kontextu slovenských postáv sa s ňou môžeme stretnúť aj v jeho neskorších románoch, avšak už bez mystických kulís francúzskeho romantizmu.

Štúrovci v románe *Akik kétszer hálnak meg* (v českom preklade: *Včera a dnes*)

Jókai bol jedným zo spisovateľov, publicistov a neskôr aj z politikov Uhorska v 19. storočí, ktorí termín liberalizmu brali skutočne vážne. Samozrejme, svojim spôsobom to hraničilo aj idealizmom, ale na tú dobu patrili medzi ľudí so zmyslom pre spoločenský pokrok. K tomu patril aj dobrý úmysel pre všetky národnosti v Uhorsku, pre ich kultúrny, jazykový a vzdelanostný vývoj. Ako jeden z jeho hlavných monografistov, István Sötér poznamenal: „zmyslom jeho tvorby bola neoblomná dôvera v dobrou, veril, že aj v histórii sa uplatní princíp dobra a pravdy. Jeho vlastenectvo bolo bez zlosti a nevráživosti, bez nenávisť iných etník“ (Sötér 1979, 537, preklad autora). Nesmieme zabudnúť, že 19. storočie bolo storočím rodiacich sa moderných národov Európy, čiže v tomto období sa vytvárali rôzne silné stereotypy, ktoré viac-menej prežívajú dodnes, najmä čo sa týka názorov na druhé etniká. Moderné formy nacionalizmov vychádzajú aj z rétorických foriem, ktoré pramenia práve v nami skúmanom období, hoci na vymedzenie niečoho cudzieho tie termíny existujú minimálne od staroveku (Koselleck 1997, 8–11). Jókaiho rétorika voči Slovákom v tomto zmysle bola vždy tolerantná a po roku 1862 priam až priateľská. Čo tomu predchádzalo? Predovšetkým jeho priateľský vzťah s Lajosom (Ludwigom) Beniczky, charizmatickým človekom, vojakom, politikom slovenského pôvodu, ktorý bol poverencom baníckych miest slobodnej uhorskej vlády počas revolučných udalostí, a ktorý bol za to trestaný tvrdým, osemročným žalárom v Kufsteine.

Ludwig Beniczky bol rodákom z Dolnej Mičinej, z vtedajšej zvolenskej župy. Rodina Beniczkých patrila medzi zemiansku vrstvu, ktorá mala dlhý rodokmeň na vtedajšom Hornom Uhorsku. Rodina síce bola členom uhorskej šľachty, ale ich primárnou rečou bola slovenčina, sekundárnou nemčina. Mladý Ludwig študoval najprv v Banskej Bystrici, neskôr na banskej akadémii v Štiavnici, následne študoval právo v Pešti. Pravdepodobne až vtedy sa naučil po maďarsky, nakoľko v jeho pamätiach sa spomína, že aj v meruôsmom roku ešte nevedel správne písať ani hovoriť (Beniczky 1924, 9). Vo veľmi mladom veku sa stáva druhým županom zvolenskej stolice, a v období reforiem sa pridáva k liberálnej šľachte, ktorá sa usiluje o modernizáciu Uhorska. Spolu s hlavným županom, Antonom Radvánszkym patrili k popredným liberálom v celej župe. Síce sa kvôli zlej finančnej situácii dostával do úzadia, keď sa v roku 1847 prehnal hladomor, pomáhal všetkými možnými prostriedkami (Beniczky 1924, 14). Po vypuknutí revolúcie ho Kossuth zavola a následne ho poverí, aby dohliadal na banské mestá, navyše ho neskôr vymenuje aj za majora domobrany. Beniczky, ktorý predtým chvíľu slúžil u jazdeckta sa ujme úlohy, a vystrojí vlastný oddiel z miestnych slovenských dobrovoľníkov, s ktorými vyvádza doslova husárske kúsky počas zimných bojov na Hornom Uhorsku. Preto ho vymenujú za podplukovníka revolučnej armády a veliteľa banských miest. Práve

tu sa dostáva do konfliktu s Hurbanovými oddielmi, voči ktorým úspešne zasahuje pri Šturci, pri Budatíne, na Liptove, v Prešove a pri Lučenci. Práve on ako poverenec uhorskej vlády sformuluje a vydáva zatýkací rozkaz na členov SNR. Je to mimoriadne zvláštna dichotómia aj pre modernú historiografiu, na ktorú poukazuje aj Ivan Halász vo svojej práci, tj. Slováci v hojnom počte bojovali v revolučnej uhorskej armáde, ako honvédi, kým Hurbanove oddiely boli iba marginálnou skupinou dobrovoľníkov, veľa z nich pochádzalo z Čiech a z Moravy (Halász 2011, 54–61). V našom kontexte je to o to zaujímavejšie, že sám Beniczky sa hlásil k slovenskému etniku, avšak národnostný vývoj Slovákov si predstavoval v modernom, liberálnom rámci slobodného Uhorska (Beniczky 1924, 6–7). Samozrejme, dnes vieme, že všetky vtedajšie koncepty boli vo svojej podstate utópiou, len poukazujeme na určité súvislosti s vývojom viacerých identít (slovenská, nemecká národnosť verus uhorská identita), ktoré charakterizovali vtedajšie nálady obyvateľstva. Nehovoriac o tom, že významní predstavitelia uhorskej povstaleckej armády pochádzali práve z týchto regiónov: z Turca, zo Spiša, z Liptova, zo Zvolena a stáročia tu žili spolu s tunajším slovenským a nemeckým obyvateľstvom, čiže poznali ich jazyk, zvyky, tradície. V takom kontexte Hurbanove oddiely nemohli postupovať takým tempom, akým si želali, kým uhorské vojská sa tešili pomerne väčšej obľube u obyvateľstva (Halász 2011, 59).

Beniczky bol jedným z tých veliteľov a jeho slovenské jednotky sa neskôr začlenili do armády Artúra Görgeyho. Po cárskej intervencii do Uhorska táto armáda zloží zbrane pri Világosi pred cárskym vojskom, avšak okrem generála Görgeyho vydajú všetkých členov Rakúšanom. Aj samotný Beniczky sa dostane do kazamat Aradu, Komárna, neskôr do Kufsteinu. Tu začína písať svoje pamäte v nemeckom a v maďarskom jazyku. Po ôsmich rokoch ho pustia na slobodu, usadí sa v Pešti, kde sa pridá k sympatizantom liberálnej strany a tu sa začína jeho priateľstvo s Jókaim, u ktorého sa podľa policajného hlásenia každú sobotu schádzajú politici okolo Kolomana Tiszu a Pála Almássyho (Beniczky 1924, 708). Jókai doslova obdivuje Beniczkého, hlavne jeho vojenské a organizačné manévry, triezve zmýšľanie a humanizmus. Vznikne medzi nimi silné priateľské puto, avšak Beniczkého v roku 1864 znovu zatvoria kvôli podozreniu z príprav politického sprisahania v Uhorsku. Pustia ho až v roku 1867, keď sa začína organizovať spolok bývalých honvédov a angažuje sa v miestnej politike v Pešti. O rok sa stane obeťou dodnes nevyjasnenej vraždy, jeho zohavené telo nájdu v Dunaji. Jókaiho v tej dobe najviac inklinoval k Beniczkému, poznal jeho životnú dráhu, obdivoval jeho mimoriadne schopnosti, ktoré od tej doby implementoval do viacerých postáv vo svojich románoch (Nagy 1968, 138).

Dej románu *Akik kétszer halnak meg* (v českom preklade: *Včera a dnes*) sa odohráva na Považí, kam v rokoch 1879–80 Jókai často cestoval a očarila ho krása prírody a srdečnosť tunajších obyvateľov. Vlastne v rokoch 1880–90 sa viackrát vracia na územie dnešného Slovenska, napíše viac románov, ktorých dej sa odohráva v týchto regiónoch (Spiš, Liptov, Považie, Horehronie, Košice). Samozrejme účelom týchto ciest bolo aj hlbšie spoznávanie tejto lokality, nakoľko v rokoch 1884–92 bol poslancom za mesto Košice (Szénássy 1982, 62). Vo svojich cestopisoch opisoval túto malebnú krajinu a usilovnosť slovenského obyvateľstva, ktorých považoval za najvernejších zo všetkých národností v Uhorsku.

Vyzdvihuje ich vynaliezavosť, pribojnosť a pokoru. Celý text cestopisu implementoval do románu *Včera a dnes*, ako úvodnú kapitolu, kde opisuje krásy regiónu Považia (Jókai 2010, 7). Postava justičného úradníka, vlastne niečo ako zástupca polície je sformovaná z Ludwiga Beniczkého. Avšak pán Ferenc Illavay je človekom, ktorý sa nikdy vojensky neangažoval v povstaleckom boji, snažil sa ochrániť svojich ľudí z okolia, predovšetkým Slovákov. Jediným jeho hrdinským činom bolo vyhnanie zločineckej skupiny, prezlečených za Hurbanových slovenských dobrovoľníkov. Illavay však zistí, že títo ľudia vlastne nie sú ani Slováci, ani bojovníci, je to len obyčajná zlodejská skupina, ktorá sa zmocní cenností starého grófa Temetvényiho. Starý gróf je síce uhorským magnátom, ale je na strane Rakúskej reakcie (ako veľa zvučných mien uhorskej aristokracie, pozn. autora) a stiahol sa s dcérou do starého kaštieľa na Považí (do Tematína, po maďarsky: Temetvény, pozn. autora). Gróf si vyžiadal ochranu cisárskych vojsk, ale prišli zločinci, prezlečení za slovenských vojakov. Justičný sluha Illavay je však chytrý a zorganizuje oddiel z tunajších ľudí, pomocou ktorých sa im podarí vyhnúť zločincov z kaštieľa. Ubezpečí grófa, že jeho miestni slovenskí sluhovia sú mu verní a nemusí sa o ich lojalitu báť (Jókai 2010, 75). Čo sa týka kontextu Štúrovcov, zaujímavou postavou románu je šéf zločineckej skupiny Orol Krivánsky alias Žiborák, ktorý sa po prvý krát objaví v románe ako veliteľ slovenských dobrovoľníkov-vlastencov. Jókai ho dokonca postavil aj ako člena panslavistickej organizácie slovenskej svornosti. Počas nášho výskumu sa podarilo nájsť spojitosť medzi pamätami Beniczkého, a opisom tunajších udalostí. Beniczky, ako poverený kapitán a správca banických miest dával úradný zámok na majetok Ostrolúckych. Táto uhorská, pôvodom slovenská aristokratická familia bola tiež na strane Rakúska, nehovoriac o tom, že od vzniku podporovali všetky snahy SNR. Na základe najnovších poznatkov práve po vydaní zatýkacieho rozkazu na Štúra, Hurbana a Hodžu, práve Gustáv Ostrolúcky ukrýval Hurbana a Štúra v podhradskom kaštieli. Neskôr sa Hurbanove oddiely aj nakvartirovali k nemu do kaštieľa a on ich s radosťou vítal. Po revolúcii do konca aj finančne podporoval prestavbu kostola v Hlbokej (Demmel 2011, 124–131, resp. Beniczky 1924, 162). Ako sme sa mohli presvedčiť, určitá spojitosť s udalosťami existuje, o čom svedčí aj opis príbehu slovenských dobrovoľníkov ako hostí v grófskom kaštieli. Samozrejme, z tohto rámca si Jókai vykonštruoval vlastný príbeh, kde si do úlohy hrdinu postavil Illavayho, človeka s mimoriadnymi organizačnými schopnosťami, ktorý má nadovšetko rád miestny slovenský ľud a ochraňuje ho. Jeho postava sa priamo spája s Beniczky, o tom nepochybujú ani autori monografií (Nagy 1968, 138). Do úlohy negatívneho hrdinu opäť postavil politického predstaviteľa triumvirátu, v tomto prípade vojenského predstaviteľa SNR: Hurbana. Jeho negatívny vzťah k predstaviteľom SNR sa nikdy nezmenil. Avšak tá spomínaná ambivalencia sa ešte viac prehĺbila: doslova velebil obyčajný slovenský ľud (hlavne tých, ktorí bojovali za uhorskú vec) a do konca jeho života sa objavujú iba v pozitívnom zobrazení, ale predstaviteľom slovenského triumvirátu nikdy neodpustil ich zradu.

Konklúzia

Akú konklúziu by mohol napísať človek, ktorý skúma slovensko-maďarské literárne vzťahy, najmä v období dlhého 19-teho storočia? Azda nič konštantné, nakoľko Jókaiovská filológia je síce nesmierne bohatá, ale areálne vzťahy autora sa dodnes podrobne nepreskúmali. Autor týchto riadkov sa na základe svojho výskumu pokúsil o hlbšiu syntézu, z kontextu zobrazenia Slovákov v dielach Jókaiho, ale ten kontext by bol osožný preskúmať predovšetkým zo slovenskej literárnovednej strany. Ako by sme sa k tomu mohli spoločne priblížiť? Domnievame sa, že obojstrannou snahou o lepšie spoznanie našich spoločných literárnych dejín, snahou, aby sme odbúrali skoro dvestoročné ukotvené stereotypy, ktoré brzdia určitý druh spolupráce. Napríklad Jókaiho osoba z aspektu Slovákov môže byť zaujímavá nielen z antagonizmov, propagovaných na stránkach Národných novín. Keď berieme do úvahy, že Jókai bol jediný z poslancov uhorského snemu, ktorý sa angažoval vo veci Viliama Paulínyho-Tótha, aby Matica Slovenská dostávala rovnakú finančnú podporu ako ostatné kultúrne spolky vo vtedajšom Uhorsku (Jókai 1930, 131–136), už máme aspoň jeden styčný bod, ale určite ich je oveľa viac. Berme len do úvahy, že tak, ako Štúr pre Slovákov, aj Jókai je vlastne národnou ikonou pre Maďarov, hoci obaja žili a tvorili v jednej dobe na území rovnakého štátu. Obaja boli spisovateľmi a významnými publicistami, prečo neskúsime porovnať ich tvorbu z kontextu romantizmu na oboch stranách? Určitý antagonizmus, ktorý bol po roku 1867 živý aj zo strany Vajanského a Škultétyho tiež neprospeval k urovneniu si vzťahov, tak isto ako spomínaná dichotómia u Jókaiho (Chmel 1973, 383). Je to na nás, aby sme odkryli tieto otázky a začali spolu diskutovať o možných cestách spoločného výskumu o dichotómii spoločného literárneho romantizmu.

Literatúra

- Beniczky, Lajos (1924): *Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédeztudós vizsgálatai és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és tót mozgalomról*, red. Steier Lajos, Budapest: Magyar Történelmi Társulat.
- Chmel, Rudolf (1973): *Literárne vzťahy slovensko maďarské: Dokumenty z 19. a zo začiatku 20. storočia*, Martin: Osveta.
- Chmel, Rudolf (1980): *Két irodalom kapcsolatai*, Bratislava: Madách.
- Chmel, Rudolf (2009): *Romantizmus v globalizme: Malé národy – veľké mýty*, Bratislava: Kalligram.
- Chmel, Rudolf (2010): *Slovenský komplex*, Bratislava: Kalligram.
- Demmel, József (2011): *A szlovák nemzet születése: Ludovít Stúr és a szlovák társadalom a 19. századi Magyarországon*, Bratislava: Kalligram.
- Fábri, Anna (1991): *JÓKAI-MAGYARORSZÁG: A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben*, Budapest: Skiz.
- Ferenčuhová, Bohumila (2007): *Zmieri sa Slovensko so svojim nacionalizmom?*, In. Red. SZIGETI László: *Slovenská otázka dnes: Výber z textov časopisu OS 1997–2006*, Bratislava: Kalligram.
- Fried, István (1974): *Jókai Mór szlovák tárgyú regényeinek forrásaihoz*, In. Irodalomtörténeti Közlemények, ročník 78., č. 1., Budapest: Akadémiai Kiadó, 84–87.
- Halász, Ivan (2011): *Uhorsko a podoby slovenskej identity v dlhom 19. storočí*, Bratislava: Kalligram.

- Jókai, Mór (1930): *Jókai Mór politikai beszédei I.(1861-1878)*, Budapest: Franklin.
- Jókai, Mór (1963): *Szomorú napok*, red. SZEKERES László, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai, Mór (1980): *Cikkek és beszédek III.: (1849. február 9 – 1849. július 6)*, red. Lengyel Dénes, NAGY Miklós, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jókai, Mór (2010): *Akik kétszer halnak meg I.*, Budapest: Kossuth Kiadó.
- Koselleck, Reinhart (1997): *Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti – politikai szemantikája*, maďarský preklad a doslov: Márton SZABÓ, Budapest: József Eötvös Műhely.
- Nagy, Miklós (1968): *Jókai: regényíró útja 1868-ig*, Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Pichler, Tibor (2007): *Národovci alebo občania: Inštitucionalizácia ako problém*, In. Red. Szigeti László: *Slovenská otázka dnes: Výber z textov časopisu OS 1997-2006*, Bratislava: Kalligram.
- Sőtér, István (1979): *Félkör: Tanulmányok a XIX. századról*, Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Szajbély, Mihály (2010): *Jókai Mór (1825 – 1904)*, Bratislava: Kalligram.
- Szénássy, Zoltán (1982): *Jókai nyomában*, Bratislava: Madách.

Halasove básne v preklade Antona Straku

Ondrejcsák Eszter

Halas's Poems in the Translation of A. Straka

Abstract

The paper intends to point out the translating activity of Anton Straka, the cultural attaché of the Czechoslovak Republic in Hungary during the interwar period, particularly in relation to František Halas's piece of work called *Staré ženy*/Old Women. The piece of work had been translated several times but in the given period of time it was Straka's translation titled *Anyókák* that turned out to be outstanding. The work or its translation was published by the Publishing House of Eugen Prager in Bratislava in cooperation with the magazine *Szép Szó*. Anton Straka did the translation with the help of a well-known poet Attila József as well as Boris Palotai. Thanks to the cooperation with Attila József the poem *Anyókák*/Old Women was first published in the magazine *Szép Szó*. The whole translation process has been preserved in the records found in the Petőfi Literary Museum in Budapest.

Key words: Anton Straka, Attila József, Boris Palotai, František Halas, Old Women

Kľúčové slová: Anton Straka, Attila József, Boris Palotai, František Halas, Staré ženy

Andrásovi Schumiczkému a Györgyovi Twickelovi s vďakou

Z pomedzí poetických prekladov Antona Straku, kultúrneho ataše 1. Československej republiky v medzivojnovom Maďarsku za najvýznamnejšie považujeme preklad básne od Františka Halasa: *Staré ženy* (*Anyókák*).

Na rozdiel od jeho iných, menších prekladov (*Píseň, Děvčátko, Na rece, Rozmar* atď.), vyššie spomínaný preklad sa líši najmä so svojou prepracovanosťou. Ale, môžeme túto kvalitu pripisovať iba Strakovi, alebo ako aj pri *Antológii českých a slovenských básnikov*, aj pri tomto preklade asistovali iní maďarský básnici?

Strakove prekladové koncepty charakterizuje hlavne prozodická presnosť a štylistická prepracovanosť. De facto bez výnimky sa snažil pretlmočiť pôvodné obsahové aj formálne znenie básní. Keď bolo potrebné, vypožičal si od básnikov aj metrický vzorec ich básní, alebo on sám ich napísal na margá, do poznámok svojich rukopisov. Dá sa povedať, že sa zachovalo pomerne veľa takých prekladových konceptov, hlavne z nevydanej antológie, ktorá sa mala volať: *Nová maďarská poésie*, a mala vyjsť v českom jazyku. Už aj pri zostavení *Antológie českých a slovenských básnikov*, ktorá bola vydaná v roku 1936 v maďarskom jazyku, maďarskí básnici dokázali pracovať zo Strakových prekladových konceptov, z takzvaných hrubých prekladov. Bolo to možné predovšetkým z dôvodu, že Anton Straka síce bol slovenskej národnosti, ale okrem svojho materinského jazyka dokonale ovládal aj maďarský aj český jazyk, navyše bol mimoriadne precíznym človekom. Osem ročníkov študoval na gymnázií u premonštrátov v Košiciach

(1903–1911) ešte za čias Rakúsko-Uhorskej monarchie, následne nastúpil na dráhu učiteľa náboženstva.

Svoje sugestívne litánie¹ s názvom: *Staré ženy* vydával František Halas ako samostatnú zbierku v roku 1935 u vydavateľstva Františka Borového. Ako vo viacerých jeho básňach, aj v tejto je tvoria ústredný motív *matka* a *smrť*. Z jeho riadkov je cítiť súcit voči opusteným, chudobným a starým ľuďom. O vzniku básne sám autor prezrádzal dôležité fakty, ktoré vo svojom článku v maďarskom jazyku napísal György Szántó: „*Staré ženy*... je to asi moja najznámejšia zbierka. Mohla by sa volať aj *Stará žena*, lebo sa riadkami je vidieť tvár mojej, minulý rok zosnulej starej mamy.“ O pár riadkov nižšie: „Raz v nedeľu popoludní som čítal opis, ktorý bol plný brilantných metafor o jednom básnikovi. S úsmevom som začal písať metafory na jedinú tematiku – starú ženu. Vzniklo ich neúrekom. Časť z nich som vyškrtol, následne som ich zoradil do piatich stĺpcov – ruky, tvár, vlasy, oči, lono – a za dve hodiny to už bolo hotové. Neprikladal som tejto básni nijakú väčšiu váhu. Publikoval som ju v Kvarte² a už som sa o ňu nestaral. Neskôr prišli z vydavateľstva od Borového, či mám niečo. Napadli ma *Staré ženy* a ponúkol som im to, aby z toho spravili akúsi bibliofiliu. Dodnes nerozumiem jej úspechu. Báľ som sa, že v nej vidia sentimentálnosť. Avšak *Staré ženy* nevznikli s náhodnou príčinou. Smútok tých dlhých, osamelých nedeľných popoludní a tie staré ženy v oknách, to všetko sa vo mne dlho formovalo. Vždy, keď vidím žobrat' ženu v ich veku, myslím si: kde má svoje deti? Vždy som si istý, že mala deti. Navyše, celé detstvo som strávil u ženy v rokoch.³ Ja viem, že čo je to stará žena. (Szántó 1976, 847)

Na otázku Szántóa v článku Věra Straková prezradila, že to bola vlastne ona, ktorá po prvý krát zbadala Halasovu báseň v Lidových novinách v roku 1934 alebo 1935 (už si presne nepamätala) a natoľko sa jej zapáčila, že chcela, aby to spoznali aj členovia spolku z „piatkových večerí“⁴. Vlastne z tejto iniciatívy to aj jej manžel prekladal. (Szántó 1976, 847–848) Chvilku po zverejnení spomínaného prekladu vyšla v časopise Korunk jedna výborná recenzia od vtedajšieho šéfredaktora, Gábora Gaála, kde recenzent uznáva poetickú tvorbu Halasa a chváli výborný preklad Antona Straku: „Aby som to vyjadril správne, obsahom Halasovej básne je tá nedotknuteľnosť, ktorá robí báseň básňou a tá je prítomná s takou intenzitou, že aj ten fluidum sa preklápa do objektivity, t.j. vzniká takzvané osudové zobrazenie. Zo začiatku zahmlený obraz; pár riadkov; ale potom prichádzajú čoraz viac kontextovo prehĺbené obrázky tých istých, prešľapujúcich sa starých babiek bez útechy, čoraz s bolestnejšími tónmi a čoraz viac vyzdvihujú chrabrosť ich konštantného osudu, do konca v tých pretrhaných strofách, bez interpunkcií: nádych nálady ktorá osloví čitateľa už od prvých riadkov sa stále viac prehlbuje, stále viac

¹ František Halas, 539. Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/dejiny/hcl/dcl4/33.pdf>

² Publikovali ju v roku 1934 v spomínanom časopise, názov básne: *Staré ženy*, Jiří Brabec: *A co básník: Poznámky k dílu Františka Halase*. 505. <http://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/2/brabec.pdf>

³ F. Halas stratil veľmi skoro svoju matku, vychovávala ho stará mama.

⁴ Členovia „piatkových večerí“: Attila József, Lőrinc Szabó, Gyula Illyés, Lajos Kassák, György Szántó, József Nádass, György Sárközi atď., ktorí sa schádzali v salóne u Straku na Americkej ceste v Budapešti, alebo sa stretávali v rôznych kaviarňach vždy v piatok večer.

príťahuje, ako riasy v hĺbkach, jeho stupňovanie je majstrovské, na konci to už ani nie je nálada, lebo sa objektivizovala, ale zážitok, ktorý sa implementoval do nás, spolu s našimi doterajšími vnemami, je to skôr lyricko-sociálny obraz, z beznádeje ktorej sa dajú preukázať aj spoločensko-dejinné kontexty, ako aj večné znaky lyriky. To, že sa báseň tak ožije, môžeme okrem autorovej bravúrnosti ďakovať aj prekladateľovej bravúrnosti, ktorá je o to krajšia, že Anton Straka ju pretlmočila z materinského jazyka autora.“ (Gaál 1938, 564)

György Szántó vo svojom článku: *Halas, Straka és a magyarok* píše, že Halasova báseň v tom čase zažívala viacero domácich vydání a taktiež viacero prekladov. Strakov maďarský preklad bol v danom roku až tretí v poradí. Ako prvý vyšiel nemecký preklad (*Die alten Frauen*, preklad: Paul Eisner, 1936), nasledoval potom francúzsky (*Les Vieilles femmes*, preklad: Hanuš Jelínek, Jean Pasquier, 1936). (Szántó, 1976, 845) Szántó v tomto prípade si nespomenul správne na poradie vydání (pozn. autora).

Sám Strakov maďarský preklad (*Anyókák*) predbehol preklad Dezsőa Vozáriho, ktorý v máji v roku 1936 publikoval svoju verziu prekladu s názvom: *Öreg asszonyok* v časopise *Magyar Újság*. Vieme, že Strakovu pozornosť neobišla ani táto verzia prekladu, nakoľko 16. mája písal v liste Lőrincovi Szabóovi: „Zoznámil som sa s Vozárom, ktorý tiež veľa prekladá od slovenských básnikov [...]. Vozáry nedávno publikoval Halasovu báseň: *Staré ženy*. Preklad som porovnal s originálom a zdal sa mi dosť povrchný.“⁵ Z obsahu tohto listu sa nám môže zdať, že Straka krátko po tomto zverejnil svoj preklad kvôli neadekvátnosti Vozáriho prekladu, avšak pravda je taká, že on začal pracovať na preklade ešte v roku 1935, čo nám dokazuje aj list Boris Palotai[ovej] a tak isto aj „dedikácia Zilahymu“.

Boris Palotai, rodinná priateľka Strakových sa zaoberala s prekladom vo svojom liste, ktorý napísala 13. 1. 1936 z Košíc: „Preložila som *Staré ženy* a práve teraz mi vraví Erzsi⁶, že to už nie je aktuálne. Nevadí, za to Vám to pošlem, nakoľko práca s týmto dielom mi robila radosť a strávila som veľa príjemných chvíľ s básňou *Staré ženy*. Váš preklad je naozaj tak pekný a poetický, že ma celkom očaroval, a boli v ňom celkom dlhé úseky, ktoré som vôbec neprepisala. Zopár výrazov ste však neuhádli s úplnou presnosťou, dúfam, že sa nenahneváte, keď s mojimi skromnými schopnosťami Vám vypomôžem. V prvej časti som napísala „szédülések pitvarai“ (pitvory závrate) namiesto „szédülések előszobácskái“ (predsienky závrate), nakoľko slovo predsienky nie je dosť poetické. Navyše pitvor značí aj srdcovú komoru, teda je príbuzný s pojmom závrate a navyše to znamená aj predsieň srdca. Ďalej, slovné spojenie *erek ágyásai* = je bezvýznamné aj ako slovo, aj ako pojem. Namiesto toho som napísala „erek melegágya“ (parenisko žil). Slovné spojenie *Megrongált jogarok* (poškodené žezlá) som nahradila slovom „árbóc“ (stožiar), nakoľko podľa slovníka Rank žezla znamená: „jogar, árbóc“ a predošlé riadky sú o plachte, čo znamená, že obraz sa môže pokračovať iba stožiarom a nie žezlom. Taktiež malú relevanciu má riadok, že „senki nem nedvesíti olvadásukban ajakát“ (nikto v ich odmäku si neovlažuje pery). V tomto prípade termín „olvadás“ (odmák) je prijateľný len metaforicky

⁵ List Antona Straku adresovaný Lőrincovi Szabóovi zo 16. 5. 1936, Dedičstvo Antona Straku (ďalej iba DAS) MTA KIK.

⁶ Spisovateľka, sestra Boris Palotai[ovej].

a môže znamenať rozklad alebo svetlo, resp. zrútenie... ja som vlastne preložil celú zbierku, a keď som to spravila len pre vlastnú zábavku, aj tak to stálo za ten čas a námahu.⁴⁷

Z priloženého prekladu sa zachovali 2 strany strojopisu s úryvkami básne:

1.

Anyókák.

Anyókák szemei	Styx vitorlái
kisírtak s riadtak	imádság hasonmása,
szorongók s gyöngédek	<i>megrongált árbocok*</i>
enyészet felé fordult szemek	göbök fészke
mogyorók mag nélkül	elhagyatottság rezgőfüve
tálak áldozat nélkül,	erek melegágya,
szédülések pitvarai	elnémult szószólok
régmúlt zene foszlánya	elbocsájtott szárnysegédek
betömött források	tönkrement tékozlók
beborult égboltok	álmotfogó sulyok
virradatlan éjszakák,	
beomlott ajtók	Anyókák kezei
elapadt keresztelő medencék	pár zizegő levél
vizek tükör nélkül	megettértek a hiábavaló virradatvárásban
	megettértek a szenvedésben,
	megettértek a fohászban
Anyókák szemei	anyókák kezei
nektek a világ semmi,	úgy elfelejtettétek
nektek a szépség semmi,	a férfiak nyakát
nektek a rátság semmi	gyermekes haját
anyókák szemei	anyókák kezei
az órát nem követik	csak annyira erősek
napok múlására nem fordulnak vissza	hogyan bírják a keszkenőt mely a
anyókák szemei.	könnyet issza
	hogyan bírják a szentképet a
Anyókák kezei	koporsóban
sárgábbak a koporsó alatti agyagnál	hogyan bírják a feszületet majd
nyitottak s üresek,	ha szemhéjukat lezárják
kérges és elhasznált kezek	anyókák kezei.

žezla = nemcsak jogart jelent hanem árbocot is a Rank szótár szerint s miután itt az előző képben vitorla van csak árboc lehet a kép folytatása

⁷ List Boris Palotai[ovej] Antonovi Strakovi zo dňa: 13. 1. 1936, DAS.

2.

Anyókák haja
 szégyenlős kis fonatok
 szürkén illatozók
 anyókák haja
 kihunyó fejek ritka füstje
 áttört sisakok
 ünnepségek megmaradt hamúja
 zászlók rojtja
 olvaszthatatlan ezüst
 fejhúzott szemfedők
 halál hozománya
 fésűk gyásza
 foszlott csipkék
 múlandóság fehér szemérme

Anyókák haja
 már nem pattogzik a simogatásnál
 senki nem rejti beléjük arcát
 senki nem mártja fényükbe ajakát
 senki meztelenségét nem fűdi
 senki vágyát nem ébresztgeti
 anyókák haja
 szél fel nem borzolja
 szerelem szét nem zilálja
 csak vékony vonó lenne belőlük
 a temetési melódiához
 anyókák haja.

V zbirke rukopisov Petőfiho literárneho múzea v Budapešti (ďalej len PIM), s označením prameňa: JA.626⁸ môžeme pozorovať, že z opráv Boris Palotai[ovej] Straka prijal až dve. So zeleným atramentom sú preškrtnuté pôvodné slová: előszobácskái, ágyasai a vedľa toho sú napísané so Strakovým rukopisom: pitvarai, melegágya. Slovo jogarok (žezlá) tam ostalo nezmenené a riadok: „senki nem nedvesíti meg olvadásukban ajakát“ sa tam nachádza vo forme: „senki nem nedvesíti meg olvadásukban az ajkát“. Tieto slová a ich písomná podoba sú uvedené v októbrovom čísle 1937 časopisu Szép Szó (Pekné slovo) a v následnom knižnom vydaní v edícii Práger-Szép Szó tak, ako sme ich vyššie zobrazili. Citovaný riadok však básnik Attila József, ako redaktor zmenil na: „olvadásukban sem sem nedvesíti meg ajkát“ a redakcia to publikovala v tejto podobe.

Na strojopise z Budapešti z roku 1936 Anton Straka svoje korekcie označoval so zelenou farbou, básnik Attila József so zlatou farbou a s ceruzkou, a pri jednom

⁸ *Opravy Attilu Józsefa a Antona Straku na preklade básne Františka Halasa: Staré ženy*, 1936, PIM Kézirattár, 1968. évi kézirattári szörvány.

riadku (ktorú prekryva ťažká opona minulosti) predpokladáme, že to opravoval s čiernou farbou.⁹ Keď to porovnáme so strojpisom od Boris Palotai a s publikovanými prameňmi, ktoré tiež poukazujú na rozdiely pri viacerých miestach, vidíme, že ako sa premieňa podarený preklad v pulzujúcu sa báseň. Môžeme skonštatovať, že pri zrode umeleckého prekladu Attila József¹ hrá podobnú rolu, ako Anton Straka, pretože kým Strakova práca sa odrážala v doslovnej vernosti, štylizácia básnika Attilu Józsefa zase utvárala poetickosť, čiže vďaka týmto dvom procesom sa dielo stalo de facto najviac účinným Strakovým umeleckým prekladom.

Pozrime si pár úryvkov z prvého, z opraveného a z oboch publikovaných prekladov:

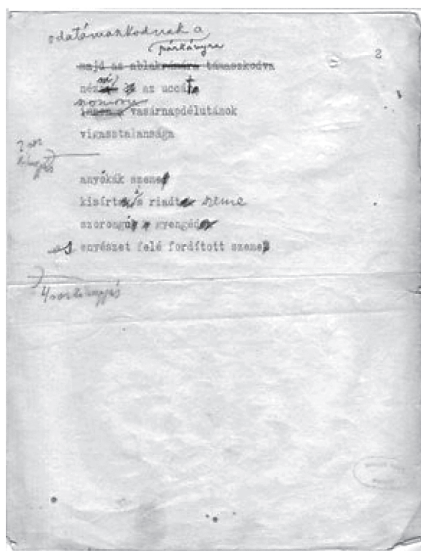
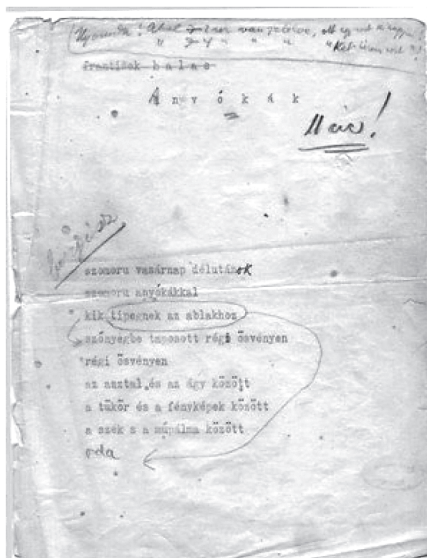
1.

szomoru vasárnap délután
szomoru anyókákkal
kik tipegnek az ablakhoz
szőnyegbe taposott régi ösvényen
régí ösvényen
az asztal és az ágy között
a tükör és a fényképek között
a szék s a múpálma között

2.

majd az ablakrámára támaszkodva
néznek le az uccára
innen a vasárnapdélutánok
vigasztalansága

(*knižnica Lőrinc Szabóa*)

szomorú vasárnap délutánok
 szomorú anyókákkal
 kik szőnyegbe taposott rég
 ösvényen
 régi ösvényen
 az asztal és az ágy között
 a tükör és a fényképek közöt
 a szék s a műpálma között
 odatipegnek az ablakhoz
 odatámaszkodnak a párkányra
 nézik az uccát
 szomorú vasárnap délutánok
 vigasztalansága

(*časopis Szép Szó, s. 236.*)

szomorú vasárnapdélutánok
 szomorú anyókákkal
 kik szőnyegbe taposott régi ösvényen
 régi ösvényen
 az asztal és az ágy között
 a tükör és a fényképek között
 a szék s a műpálma között
 odatipegnek az ablakhoz
 odatámaszkodnak a párkányra
 nézik az uccát
 szomorú vasárnapdélutánok
 vigasztalansága

(*edícia Prager–Szép Szó, s. 5–6.*)

8.

anyókák kezei
 pár zizegő levél
 megtértek a hiábavaló virradat – várásban
 megtértek a szenvedésben
 megtértek az imában

anyókák kezei
 úgy elfelejtették
 a férfiak nyakát
 a gyermekek haját

9.

anyókák kezei
 csak annyi erővel
 hogy tartsátok a keszkenőt a könny letörléséhez
 hogy tartsátok a szentképet a koporsóban
 hogy tartsátok a feszületet majd ha lefognak a szemhéjakat
 anyókák kezei

10.

anyókák a kuckójukban
 görnyedve s a világtól elfelejtve
 anyókák kiknek gyermekei elmentek elhaltak
 anyókák kik nem várnak az ajtócsikorgásra
 sírásuk csak a szem gyengesége

(*knižnica Lőrincza Szabóa*)

anyókák keze
elfelejtették
a férfiak nyakát
a gyermekek haját
anyókák keze
csak olyan erős vagytok
hogy csak zsebkendőt tartotok
letörülni a könnyet
hogy csak szentképet fogtok a
koporsóban
hogy csak a feszületet tartjátok ha
majd lefogták a szem héját
anyókák keze

anyókák keze
elfelejtették
a férfiak nyakát
a gyermekek haját
anyókák keze
csak olyan erősek vagytok
hogy csak zsebkendőt tartotok
letörülni a könnyet
hogy csak szentképet fogtok a koporsóban
hogy csak a feszületet tartjátok ha
majd lefogták a szem héját
anyókák keze

anyókák a kuckójukban
görnyedten és a világtól elfele-
detten

anyókák a kuckójukban
görnyedten és a világtól elfeledetten
anyókák kiket elhagytak kiktől
elhaltak gyermekeik

anyókák kiket elhagytak kiktől
elhaltak gyermekeik

anyókák kik nem várnak az ajtó nyikorgására
sírásuk is csak gyengesége a szemnek

anyókák kik nem várnak az ajtó nyikorgására
sírásuk is csak gyengesége a szemnek

(časopis Szép Szó, s. 236–237.)

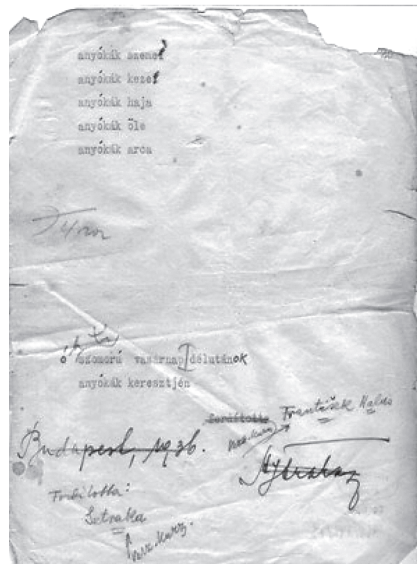
edícia Prager–Szép Szó, s. 12–14.)

25.

anyókák szemei
anyókák kezei
anyókák haja
anyókák öle
anyókák arca

szomorú vasárnap délután
anyókák keresztjén

(knížnica Lőrincza Szabóa)

(PIM, JA.626)

anyókák szeme	anyókák szeme
anyókák keze	anyókák keze
anyókák haja	anyókák haja
anyókák öle	anyókák öle
anyókák arca	anyókák arca

szomorú vasárnapdélutánok	óh ti szomorú vasárnapdélutánok
anyókák keresztjén	anyókák keresztjén

(časopis Szép Szó, s. 236–237.)

(edícia Prager–Szép Szó, s. 29.)

Na prvej strane prameňa z PIM, v hornom rohu sa nachádzajú poznámky písané ceruzkou od Pála Ignotusa o vynechaní riadkov pre tlačiarne. Pod ním nájdeme so Strakovým strojopisom meno autora a názov diela: *františek halas* a *anyókák (Staré ženy)*. Toto preškrtili s ceruzkou a prvé písmeno názvu prepísali na veľké A, resp. na poslednú stranu napísali s ceruzkou pre tlačiareň: *František Halas – verz. kurz.* a *Fordította: Sztraka verz. kurz.* Vo verzii, ktorú publikovali v tlači to vyzeralo následne: *FRANTIŠEK HALAS* a *Fordította: STRAKA*. V knižnej edícii figurovala zmena: *františek halas* a *anyókák*, *magyarra fordította: anton straka*. Na rukopise z PIM ešte môžeme nájsť na poslednej strane pod básňou Strakov podpis so zelenou farbou.

Podobne ako prvá verzia prameňa v knižnici Lőrincza Szabóa, aj tento prameň sa skladá z 25 samostatných rukopisov. Dielo publikované v októbrovom čísle Szép Szó, na stranách 236–238 je však štruktúrne odlišné od toho, čo bolo publikované u Eugena Prágera. Štruktúru jednotlivých riadkov zmenili aj zlomy strán, ale niekde chýbajú aj medzery medzi riadkami, čo môže byť aj dôsledkom nepozornosti. Napríklad:

anyókák arca
 régi érintések elfakult árnya
 elveszett csókok árnya
 megadás tája mely szétmállott
 a könnyek savától
 anyókák arca
 anyókák szeme
 anyókák keze
 anyókák haja
 anyókák öle
 anyókák arca ¹¹

Dôvodom spomínanej nepozornosti mohol byť aj fakt, že na pôvodných strojopisoch jednotlivé verše vyšli aj na 2 listy a redaktori nemohli vedieť, že medzi riadkami je určitá pauza. Zdá sa, že nedisponovali s českým originálom textu, takže nemali s čím porovnávať prekladový strojopis. Oveľa väčšieho nedostatku sa však

¹¹ Ďakujem Kataline Varga za poskytnutý rukopis.

dopustili redaktori, keď celý verš zo 17. strany zaradili po strane 10, namiesto 11-tej a tak sa stalo, že po 16-tej nasleduje 18. Okrem toho medzi slovné spojenia: *nincs emlék nincsen álom* vsunuli aj čiarku. Na prameni z PIM tieto chyby nena-chádzame, všetko je uvedené v správnom poradí.

Tieto chyby opravili zrejme na Strakovu žiadosť pre knižnú edíciu, prekladateľ však zle našiel niektoré slová na stroji. Napríklad hneď pri prvom riadku slovo: *vasárnapedélutánok* (originál: *odpoledne nedēlni*). Redaktori časopisu Szép Szó to síce upravili na *vasárnap délutánok* (pri prameni z PIM to vyznačené nie je), ale do knihy sa to opäť dostalo v nesprávnej forme. Toto isté slovo je aj posledným slovom diela, ktoré na prameni z PIM je uvedené ako *vasárnap délután-ok*, ale v oboch publikáciách zase: *vasárnapedélutánok*. Musíme však pripomenúť, že pri strojopise niekde nie je uvedená interpunkcia kvôli typu klávesnice. V tomto prípade redaktori počítali s týmto problémom a písmená publikovali správne (napr. *vigasztalansága* opravili správne na *vígasztalansága*).

Na prameni z PIM si môžeme všimnúť, že korekcie nevznikli v rovnakom čase. Na strojopise sa najprv objavili Strakove opravy (okrem poznámok od Palotai aj tieto slová: *szószólók, tönkrement, szét nem zilálja*)¹², potom nasledovali korekcie od Attilu Józsefa najprv so zlatou farbou, neskôr s ceruzkou. Tento proces môžeme spozorovať aj na predposlednom riadku diela, pri slovách: *óh ti*, kde písmeno ó je značené so zlatou farbou a ostatné s ceruzkou. Vo verzii v Szép Szó toto slovné spojenie (*óh ti*) chýba. Na základe týchto poznatkov môžeme skonštatovať, že poznámky sa robili najskôr pre časopis, a až neskôr pre knižnú edíciu.

Zodpovedným vydavateľom knižnej verzie bol József Nádass. Na titulnej strane sa nachádzala kresba stareny od Olgy Székely Kovács. Rok vydania nie je uvedený. Rezső Szalatnai datuje rok vydania na 1937. V *dejinách českej literatúry* od Gábora Gaála je uvedený rok 1938. György Szántó vo svojom článku tiež spomína prvé vydanie knihy, ktorú okrem Halasa dedikovali aj členovia redakcie Szép Szó¹³, počas svojej cesty po ČSR, 20. 10. 1937, čo je aj uvedené v dedičstve Antona Straku. Na základe týchto faktov (článok a listy Szép Szó v Strakovom dedičstve) môžeme datovať vydanie knihy na október 1937.

V súvislosti s prekladom *Starých žien* sám vydavateľ Nádass zdieľal Szántóvi pred svojou smrťou fakty, že prečo báseň neprekladal sám Lőrinc Szabó, ako aj ostatné od Halasa pre Antológiu českých a slovenských básnikov z roku 1936. Podľa Nádassa: „Štruktúra a vyjadrovací aparát básne robili ťažkosti Strakovi. Zvykli sme si, že jeho prekladové koncepty sú náročné a na vysokej úrovni. Tak isto to bolo aj pri preklade *Starých žien*. Lőrinc Szabó videl tento preklad a neopovážal sa na jeho prepis, vraviac, že lepšie od toho aj tak nik nespraví. Strakovi priatelia, básnici až po vydaní zbierky si vyčítali, že predsa len pár riadkov mohli poopraviť...“¹⁴

V knižnici Lőrinc Szabóa, v zbierke *Tvář* môžeme nájsť prvý exemplár prekladu *Starých žien*, vložený medzi strany 14-15, na ktorom ešte Straka nevykonal žiadne opravy. Na poslednej strane strojopisu stojí venovanie: „Prekladal a *Lajosovi Zilahymu s úctou venuje Straka, 2. januára 1936 v Budapešti.*“ Z tohto vyplýva, že Straka chcel svoj preklad najskôr umiestniť do časopisu Magyarországi (Maďarsko),

¹² Tieto prebral od Palotai[ovej]

¹³ Zsigmond Reményik, József Nádass, Ferenc Fejtő, Pál Ignóty.

¹⁴ Szántó: cit. dielo: 848.

ktorého šéfredaktorom bol v tom čase Zilahy a pri ňom robil pomocné redaktorské práce Lőrinc Szabó. V tomto časopise však báseň nepublikovali, ale neskôr z knižnej podoby Straka aj tak zaslal pre svojho priateľa Szabóa jeden exemplár. Ten tam dodnes leží, na polici „slovanskej literatúry“, vedľa zbierok Otokara Březiny, Emila B. Lukáča, Viléma Závady a ďalších. V ňom sa nachádza malá kartička so strojopisom: „*So srdečnou spomienkou a s ozajstným priateľstvom venuje: Anton Straka, Praha XIX., Velflíkova 4.*

porným bodom k poznaniu, že ako sa dostal preklad do konečnej podoby môže slúžiť Strakova korešpondencia s redakciou Szép Szó. 24.5.1936 píše Straka z Prahy Attilovi Józsefovi, že: „Dr. Totis¹⁵ vravel, že Vy (Szép Szó) by ste možno vydali Halasove *Staré ženy*, ktoré som Ti ukázal v Pešti. Finálna verzia textu je u Aladára Márkusa¹⁶ v Pešti, napíšem mu, aby Ťa skontaktoval ohľadom tejto veci.“¹⁷ 28. decembra toho istého roku píše Nádass Strakovi: „Halasova báseň pre Szép Szó je u Attilu Józsefa a už poznám jeho názor: snaží sa to publikovať, ale kvôli dĺžke básne sa musí čakať na vhodnú chvíľu.“¹⁸ 18. augusta 1937 tiež píše Strakovi: „Attila je na tom psychicky veľmi zle, práve je v sanatóriu. Dôsledkom toho nemôžeme od neho dostať Tvoj preklad. Zatiaľ nie je isté, či to bude trvať 10 dní, alebo 2 týždne, kým budeme môcť hovoriť s ním o týchto veciach a spýtať sa, že kde je ten rukopis atď. Takže v októbrovom čísle by sa to mohlo publikovať len v tom prípade, keby si nám urgentne zaslal kópiu rukopisu. My by sme potrebné opravy tu spravili a ja by som Ti to doniesol ukázať do Prahy, následne by sme to poslali do Budapešti na tlač. Vtedy by sme sa mohli porozprávať aj o možnosti zvláštneho výtlačku. – Mimochodom dúfam, že Attilov stav sa do polovice septembra zlepší a môže sa zúčastniť nášho októbrového výjazdu.“¹⁹

Ako však vieme, Attila József sa kvôli chorobe sa nemohol zúčastniť na literárnom výjazde po ČSR a 3. decembra 1937 zomrel v Balatonszárszó. 22. 12. 1937²⁰ písal Ferenc Fejtó Strakovi poďakovanie za kondolenčný list, ktorý Staraka zaslal redakcii Szép Szó. József Nádass²¹ písal 25. 12. 1937 Strakovi, sľubujúc, že o pár dní mu pošle pár výtlačkov zbierky *Anyókák*.

¹⁵ Dr. Béla Totis, lekár, gynekológ (pozn. Sándora Patyiho)

¹⁶ Aladár Márkus, redaktor časopisu.

¹⁷ Kiad. Patyi Sándor: *József Attila leveleiből*, ItK, 1955/2. 225–226

¹⁸ List *Józsefa Nádassa Antonovi Strakovi*, 28. 12. 1936, DAS

¹⁹ List *Józsefa Nádassa Antonovi Strakovi*, 17. 8. 1937, DAS

²⁰ List *Ferenca Fejtoa Antonovi Strakovi*, 22. 12. 1937, DAS

²¹ List *Józsefa Nádassa Antonovi Strakovi*, 25. 12. 1937, DAS

Príloha (1)

Strakove menšie prekladové koncepty Halasových básní ²²***Dal (Píseň)***

Úgy amint elaludnak a kezeid
hűl ki a csillag a pirkadatban
úgy amint lezárod vonzó szemeid
madár lehajtja a szárnyait

Úgy mint a korán elválasztott gyermek
lassan haldoklik rejtélyes szomorúsággal
úgy a te szorongástól fáradt homlokod
fogy a halántékon kékes árnyal

Úgy mint az azur fájdalom nélkül
meggyűlik az első csillaggal
úgy a te megkapó gyengéd boldogságod
veszíti vérét az én hallgatásomon

Kislány a patakon (Děvčátka na řece)

Minden figyelmességgel nézzétek azt a legkisebbet
zavartan leveti ingecskéjét
piciny mellének harmatcseppje fölött pírban
elgondolkodik

Ne riasszátok fel eme kis csupasz szemérmét
hallanátok a vér szorongó lüktetését
a gyermek vére mindentől megijed

Belép a mélyedésbe befödve az ártatlanság
szárnyaival
a víz zavarban fodrozódik s nyeli az ő képét
s ő kezeckéjének piciny ütésével szivárványt csinál

Gyenge hangja énekel állandóan széttörik
az öröm nefelejtsei kuporognak a parton
s a mocsárvirág aranyat dobál neki

²² Príloha Strakovo listu, adresovaného Lőrincovi Szabóovi z 24. 2. 1933. Originál prameňa sa nachádza v knižnici Lőrinca Szabóa (Budapest, Volkmann u. 8.). Básne sa nachádzajú v zbierke Františka Halasa s názvom: *Tvář*, vydanéj v roku 1931. V pravom hornom rohu strojopisu sa nachádza text: „/Versek az „Arc” című államdíjnyertes gyűjteményből./” Celý obsah listu som publikovala v časopise Prágai Tükör, v čísle 6 z roku 2014, na strane 18. – pozn. Ondrejcsák Eszter.

Szeszély (Rozmar)

Hosszu derekad dalol a földig
a föld eme dalt könnyedén visszaveri
madár dalolja a faágak között

Kíváncsi kezeid fölfelé nyujtóznak
Éva remegésével mielőtt megismert
s a megismerés fájának ágai beárnyékolnak téged

Játékos tested hallom a kacaját
mikor egyszer kivirultak rajtad az ibolyák
érintésem nyomán

Príloha (2)

Listy ku vzťahu Františka Halasa a Lőrinc Szabóa²³

I. List Palliera pre Ministerstvo zahraničných vecí v Prahe

V Budapešti, 15. januára 1933

Pre pražské Ministerstvo zahraničných vecí.²⁴

Prekladateľ básní Františka Halasa, predstaviteľ významnej mladej generácie básnikov a prekladateľov, Lőrinc Szabó poprosil nášho tlačového referenta Straku, aby pretlmočil jeho srdečný pozdrav Halasovi. Szabó v jeho liste píše, že si vysoko váži básnika Halasa a s veľkou radosťou prekladá jeho básne. Obzvlášť sa mu páčila báseň s názvom: *Anyá* (Matka). Veľvyslanectvo Vás prosí, aby ste to odkázali Halasovi a aby ste pozdrav odovzdali spolu s básňami, ktoré Szabó od Halasa preložil. A tiež Vás prosíme, aby ste priložili aj slovenský preklad básne *Homlokodtól fölfelé* od Lőrinc Szabóa, v preklade Emila B. Lukáča, aby aj Halas mohol spoznať aspoň jednu báseň od svojho maďarského prekladateľa.

Veľvyslanectvo odporúča, aby aj František Halas poslal Szabóovi list, v ktorom sa mu poďakuje za preklad aj za pozdravy, resp. bolo by vhodné, keby v mene všetkých českých básnikov, diela ktorých sú zaradené do Antológie vyjadril želanie, že by radi spoznali predstaviteľov novej generácie maďarských básnikov. Adresa Lőrinc Szabóa je: Szabó Lőrinc, Budapest I., Németsülgyi út 6. Adresy prekladateľov

²³ Čo sa týka tých dvoch listov a jedného úryvku, obdržal som iba ich prepis od Eszter Ondrejcsák, čiže origináli som nemal možnosť odkontrolovať a v nich identifikovať určité nepresnosti. Tam, kde pôvodnom texte bola rekonštrukcia otázná, tam som použil znaky ...?. Obsahové prekrytie tých listov však naznačuje, že možnosť nejakého omylu je minimálna. Byrokratický štýl českých a slovenských rukopisov som nemal v úmysle nejak preštylizovať. Maďarské slová v texte som prispôbil súčasnej pravopisnej norme – poznámka prekladateľa do maďarského jazyka. Originály listov sa nachádzajú v archíve Ministerstva zahraničných vecí ČR v Prahe, pod názvom *Osvéta knihy Antologie z českosl. poesie maďarská* a pod číslom: 441.

²⁴ Strojopis s autografickým podpisom-pozn. prekladateľa. .

českých básnikov, diela ktorých boli zaradené do Antológie sú: Illyés Gyula, Budapest I. Eszéke u. 18. – Komlós Aladár, professzor, Budapest VII. Abonyi utca 9. Leánygimnázium. – József Attila, Budapest VI. Székely Bertalan utca 27. – Horváth Béla, Budapest VI. Gyöngyösi utca 26/148.

Lőrinc Szabó je v hlavnom zamestnaní ako redaktor časopisu AZ EST (Večer). Hlavne on prekladal Halasove básne, ale zistili sme, že prekladatelia si často vymieňali texty medzi sebou, takže až teraz získavame celkový obraz o tom, že kto koho vlastne prekladal. Takže bolo by vhodné – keď príde čas a vyjde aj tá Antológia – aby naši českí básnici pozdravili svojich maďarských prekladateľov a vyjadrili im vďaku za ich prácu.

Z ostatných maďarských prekladateľov je Illyés úradníkom poisťovne FÖNIX, v súčasnosti je jedným z najlepších mladých básnikov. S uznaním sa vyjadroval o Čarekovi, ktorého básne prekladal. Horváth je redaktorom klerikálneho Nemzeti Újság (Národné noviny), je prekladateľom Claudela a vlastne a jeho štýl kopíruje vzory Claudela. Je vedúcim redaktorom literárnej revue s názvom Fáklya (Fakľa), prekladal básne od Březiny, Durycha a Závady. Vyjadril svoju túžbu, že by bol šťastný, keby mohol navštíviť Prahu a keby mohol nadviazať kontakty s mladou generáciou českých katolíkov. V prípade by mohol v Prahe aj prednášať o súčasnom stave katolicizmu, katolíckej mládeže a literatúre v Maďarsku. Attila József je významným predstaviteľom proletárskej poézie. Prekladal básne od Wolkra aj od Bezruča. Venoval sa aj organizovaniu cesty Bakulových²⁵ detí do Budapešti. Práve on zostavoval program a prekladal texty piesní, ktoré tieto deti spievali. Je úprimným zástancom československo-maďarskej literárnej spolupráce a tak isto sa veľmi teší na pražský výjazd, kde by rád spoznal predstaviteľov našej proletárskej literatúry. Aladár Komlós je učiteľom na gymnáziu. Donedávna bol občanom ČSR, má väzby k mestu Lučenec, často tam trávi aj svoju dovolenku. Je výborným kritikom, estétom, do konca je lepším novelistom, než básnikom. Komlós je úprimným pacifistom, zástancom zmierenia. Publikuje hlavne v časopise Nyugat (Západ).

Bolo by dobré, keby spomínaní mladí maďarskí literáti sa mohli dostať na jar do Prahy a mohli by nadviazať kontakty s našimi literárnymi kruhmi > ...? <, diela ktorých sa budú publikovať v Antológii a mohli by si bezprostredne vybudovať medzi sebou vzťahy.

O daniach okolo Antológie, resp. okolo literárno-umeleckej kooperácie Vás bude Veľvyslanectvo naďalej informovať.

Veľvyslanec Pallier

²⁵ František Bakule (1877–1957) liečebný pedagóg z ČR, venoval sa hlavne k výchove telesne postihnutých detí, v tomto prípade stojí za poznámku umelecká výchova detí, vo svojom ústave zriadil aj detský spevácky zbor. – pozn. prekladateľa..

II. Úryvok z Pallierovho listu pre pražské Ministerstvo zahraničných vecí²⁶

10. marca 1933

Pre pražské Ministerstvo zahraničných vecí

[...] Lőrinc Szabó dostal od Halasa list aj zbierku *Tvář* s venovaním. Veľmi príjemne ho to prekvapilo. E. B. Lukáč príde 24. marca do Budapešti z Bratislavy. Bude mať prednášku pre kolóniu a navštívi piatkový večerný kruh literátov, ktorý organizuje kultúrny atašé Straka [...]

Pallier

III. Kuškov list Františkovi Halasovi (Rukopis)

Pre pána Františka Halasa

Praha

Vydavateľstvo a kníhkupectvo Orbis.

> Nadviazaním na naše – minimálne dva – telefonáty z 24. dňa v tomto mesiaci > Vám v prílohe posielam maďarské preklady Vašich troch básní, ktoré prekladal Lőrinc Szabó a tiež slovenský preklad jeho básne: *Homlokodtől fölfelé*, aby ste mohli spoznať aspoň jednu z básní Vášho maďarského prekladateľa.

Szabó poprosil tlačového atašé Československého veľvyslanectva v Budapešti, aby Vám pretimočil jeho srdečný pozdrav a odkaz, že si Vás vysoko váži a s veľkou radosťou prekladal Vaše básne, z ktorých sa mu mimoriadne páčila báseň: *Matka*.

Naše Veľvyslanectvo odporúča, aby ste v písomnej forme poďakovali Szabóovi za jeho pozdrav, resp. odkaz a bolo by dobré, pokiaľ budete môcť, keby ste mu poslali niektorú z Vašich zbierok aj s venovaním. V ňom by ste mohli vysloviť aj želanie, že spolu s ostatnými českými básnikmi aj Vy by ste sa rád zoznámil s mladou generáciou maďarských básnikov, ktorí sa plánovaného pražského výjazdu zúčastnia. Adresa Lőrinca Szabóa je: Szabó Lőrinc, Budapest I., Németsülgyi út 6.

24. januára 1933 > ...? <

Kuška

Preklad listov a úryvkov do maďarského jazyka: Jenő Gál

Literatúra

Gaál Gábor (1938): *Frantisek Halas: Anyókák. Preklad: Anton Straka*. Korunk, 1938/6.

Szántó, György (1976): *Halas, Straka és a magyarok*. Irodalmi Szemle, 1976/9.

---

²⁶ Strojopis s autografickým podpisom-pozn. prekladateľa.

Čo by bolo keby? Trenka, Csaba Gábor: Egyenlítői Magyar Afrika

Baka L. Patrik

What Would Have Happened if?

Abstract

The paper focuses on the theoretical questions of those alternate history novels which can be found within the spectrum of speculative fiction. Among the aims of this paper a primary role is given to the comprehensive approach of the genre, such as from philosophy to physics. In addition to the overview of the basic allohistorical texts of world literature (such as the works of Dick, Gibson, Robinson, etc.) it also deals with the significant achievements of inland alternate history novels (the volumes of András Gáspár and László Gáspár). In conclusion, the paper analyses the most important inland example, which is Csaba Gábor Trenka's opus: Egyenlítői Magyar Afrika.

Key words:

contrafactuality, alternate history, rewriting the past, points of divergence

Kľúčové slová:

kontrafaktuálny, alternatívna história, prepísanie minulosti, divergálne body

*„Príbehy sú tak či tak, ako zrkadlá. Používame ich na to,
aby sme si sám sebe vysvetlili, ako svet funguje, a ako nie.“
(Neil Gaiman)*

Predslov

Čo by bolo keby? Otázka s ktorou sa stretávame zo dňa na deň. Najčastejšie nás napadne možnosť inej alternatívy, keď sa stretneme s negatívnou situáciou napríklad, keď sa nám podarí naučiť problematickú tézu, kvôli ktorej sme predtým zlyhali na skúške.

Takéto alternatívy sa nájdu v nespočetnom množstve, a môžu byť ľahšieho a ťažšieho charakteru. Napríklad, keby som bol zapol svetlo včera večer, možno by som sa nebol potkol a nepadol, keby som nebol zabudol namontovať alarm, možno by ma neboli vykradli, keby som nebol vyšiel z domu o minútu skorej, možno by som nebol havaroval, a nikto by nezomrel...

A povedzme, keby generál Paulus nebol dodržal Führerov príkaz, a bol by vyrzil zo Stalingradu z obkľúčenia ruských vojsk, možno by táto práca bola napísaná v nemeckom jazyku, ak by vôbec bola napísaná. Ale predtým než by sme pokračovali v rozvíjaní tejto myšlienky, povedzme pár slov o vedeckom pozadí danej otázky.

Teória žánra

Teória paralelných vesmírov bola navrhnutá americkým fyzikom Hughom Everettom v roku 1956. Podľa teórie, paralelné vesmíry sa nachádzajú v susedstve s našim vesmírom, existujú vedľa neho. Každá taká udalosť, ktorá sa môže stať viacerými možnými spôsobmi – čiže každá udalosť – sa každým jedným spôsobom stane v niektorom z vesmírov (cf. Everett 1956). Alternatívy objavujúce sa v každej jednej minúte nášho života, produkujú týmto spôsobom čoraz viac a viac paralelných vesmírov, a tým vytvárajú multiverzum s nekonečným počtom vesmírov (cf. Gribbin 2010, 53, 336; H. Nagy 2012, 48–56). Základom tejto teórie je predstava, ktorá znie nasledovne: zakaždým, keď sa vesmír dostáva do kvantovo-mechanickej rozhodovacej situácie, a tým k tzv. divergentnému – menšia zmena, napr. či vyhrám alebo prehrám v pokri (cf. Rosenfeld 2007, 151) – alebo neuralgickému bodu – väčšia zmena, napr. ktorá strana sa stáva víťazom vojny (cf. H. Nagy 2009, 27) – sa ich počet zdvojnásobí.

Teóriu paralelných vesmírov by sme mohli skúmať z pohľadu viacerých prírodovedných disciplín, ale literatúra umožňuje najrýchlejší a najvoľnejší výskum zo všetkých vedných odvetví.

Jedným z dôvodov je, že literatúra je schopná zaoberať sa akýmkoľvek javom, ktorý sa vzťahuje na človeka, a druhým, že literatúra ako taká je v podstate fikciou; popritom nezabudnime ani na to, že fikcia sa nerovná omylu a klamstvu (cf. Keserű 2011, 7–8).

Everettova teória je v horizonte literatúry vypracovaná vo forme alternatívno-historických románov. Tento žáner už dávno nechodí v detských topánkach, a skupina autorov si vybrala množstvo historicky významných neuralgických bodov pomocou ktorých si vo svojich knihách mohli vytvárať úplne odlišné svety.¹

Pripomeňme si niekoľko príkladov.

Celosvetová a maďarská alternatívna história

Philip K. Dick v románe s názvom *Muž z vysokého zámku* (The Man in the High Castle) a László Gáspár v románe *Mi, I. Adolf* si vybrali klasický, skôr už pripomenutý zlom druhej svetovej vojny. Gáspár uvádza najprv korunovanie Hitlera za cisára, kým Dick uprednostňuje metonymickú stránku žánra alternatívnej histórie.

V spoločnom románe Williama Gibsona a Bruca Sterlinga s názvom *Mašina zázrakov* (The Difference Engine), si vyberajú technický zlom, lebo v ich prevedení Charles Babbage, anglický matematik, neostane len pri nápade počítača fungujúceho na paru, ale ho aj zrealizuje (cf. Singh 2007, 72–74; Gyuris 2005, 30). Ako zaujímavosť by som pripomenul, že v 21. storočí skonštruovali britskí vedci Babbageov stroj na základe dostupných plánov... a fungoval (cf. BBC News 2000).

András Gáspár v románe *Ezüst félhold Blues* si vyberá geologický zlom, vďaka ktorému prerazí prekážky stojace pred rozmachom Osmanskej ríše. Môžete sa rozhodnúť, či je smiešna alebo zamyslenia hodná predstava, že keby bol Napoleon

¹ S žánrom alternatívnej histórie sa zaoberá významná monografia vydaná na Univerzite J. Selyeho s názvom *Kontrafaktumok* (cf. Keserű – H. Nagy 2010), kniha redigovaná Andrewom Robertsom (cf. Roberts 2006), monografia profesora Rosenfelda (cf. Rosenfeld 2005), týkajúca sa kapitola knihy Orsolye Hegedúsovej s názvom *A mágia szövedéke* (cf. Hegedűs 2012, 134–166), a disertačná práca Giampaola Speda (cf. Spedo).

o pár centimetrov vyšší, mal by o toľko menej komplexov, že by mu namiesto cisárskeho titulu postačil aj konzulský (cf. Gáspár A. 2007, 302–303).

Spomedzi nich je snáď najimpozantnejším román *The Years of Rice and Salt* od Kima Stanleyho Robinsona, v ktorom autor prostredníctvom výskytu stredovekého moru odstráni Európana a jeho svetonázor z vývoja osudu ľudstva, a všetko premiestni na územie blízkeho a ďalekého východu, a do kultúry/na úroveň kultúry.

Po stručnom prehľade svetovej a maďarskej literatúry nasleduje analýza centrálného románu našej štúdie.

Csaba Gábor Trenka: *Egyenlítői Magyar Afrika*

V knihe Gábora Csabu Trenku s názvom *Egyenlítői Magyar Afrika* čítame o Maďarsku tak, ako nikdy predtým. V jeho alternatívnom svete tento tisícročný štát precestá cez hranice Európy. Trenkovo Maďarsko siaha až do Afriky.

O narácii diela teraz ešte by som povedal len toľko, že sa zakladá na biografii hlavného hrdinu, Gábora Lajtaiho.

Keby sme vytvorili mapu Európy podľa románu, videli by sme, že Maďarsko by hraničilo s Veľkonemeckou ríšou niekde tam, kde sa ešte v čase Rakúsko-Uhorskej Monarchie oddelili dva regionálne bloky dualistického štátu. Terminológia cis-a translajtánsko je pre každého iste známa. A vlastne, sme sa v tomto bode dostali k jednému problému našej analýzy, keďže stredobodom Zalitavska (Maďarsko) a Predlitavska (územie Rakúska) je rieka a vrchovina nazvaná tiež Litava (po maďarsky Lajta), ktorá označuje súčasne aj hranicu, aj prítok rieky Dunaj. Nie je to nič iné, ako priechod medzi dvoma štátmi, a – prostredníctvom nášho hrdinu – aj medzi dvomi alternatívnymi svetmi.

Nanajvýš zaujímavosťou je podoba medzi názvom Lajta (Litava) a výrazom Léthé (alebo Léta), ktorá je známa z gréckej mytológie, ako rieka zabudnutia.

Gábor Lajtai síce nosí v mene možnosť zabudnutia, ale v diele je paradoxne práve on stelesnením spomínania. Je nositeľom dobrých, ale poväčšine zlých, alebo odsudzujúcich spomienok.

„Ako keby som sa celý život plavil na kalnej, mystickej rieke – povedzme na Dunaji – na hmlistý druhý breh“ (cf. Trenka 2010, 86) hovorí Lajtai; reaguje tak na vlastnú rolu. Na margo citátu je dôležité pripomenúť, že Dunaj je pre nás síce stabilným prvkom širšieho okolia, ale pre spisovateľa biografie znamená len „mystickú rieku,“ ktorá je známa len zo strán kníh a románov.

Trenka dávkuje výstavbu sveta po častiach. Podľa románu *Egyenlítői Magyar Afrika*, sa Hitlerovi po vyhratej vojne podarí konsolidovať svoju moc, a tá Afrika, ktorá bola počas vojny vo veľkej miere kolóniou antinacistických štátov, naopak sa teraz stáva korisťou nemcov a ich spojencov. Podľa toho by Maďarsko dostalo regióny v rovníkovej oblasti starovekého kontinentu na juh od „Nemecko-Alžírka,“ na území dnešnej Nigérie a Kamerunu. Hlavné mesto by bolo veľakrát spomínané Hungarovill, s charakteristickými (Námestie Svätého Štefana, Európske námestie, Staré mesto) a pre nás menej charakteristickými (Hitlerova trieda, Szálasiho bulvár) názvami ulíc a mestských častí.

Začiatočný dátum príbehu, 1943, je Trenkovým neuralgickým bodom. Pádom „slovanskej, komunistickej hordy“ – ako to opisuje propaganda románu – a s pred-

pokladom obrovských strát, Hitler prestal s rozširovaním svojej ríše a uzavrel krehký mier so západom.

Führerov ústup vedenie strany odôvodnilo tým, že sa sústredil na teoretický vývin fašizmu, ale ako sa dozvedáme od starého otca Gábora Lajtaiho, vtedy „dostal prvú mozgovú porážku“ (cf. Trenka 2010, 53). Moc zdedil pre nás neznáma postava Eicker. K jeho menu sa viaže istá úľava, ale stále sa meniacia svetová politika pripomína studenú vojnu typickú pre náš svet. V diele vedľa nacistických okultických svojrázností prebieha aj tak charakteristická propagandistická činnosť, ktorá je taktiež typická aj pre Sovietsky zväz.

Od hrôzostrašných udalostí, ktoré sa diali v Maďarsku v roku 1956 je významnejším okamihom, ako sa nadovšetko milovaný vládca zatrasie hrôzou pri objavení „sovietskych táborov smrti“. Význam týchto udalostí chápeme len my, lebo z dejepisných kníh v románe *Egyenlítői Magyar Afrika* holokaust prirodzene vynechali. Je to najmasívnejšie formovanie dejín silou propagandy.

Ďalej rozpráva o rokovaní, ktorého výsledkom je limitovanie nemeckých atómových zbraní. Predsa sa mladí sediaci pri táboráku rozprávajú o studenej vojne, lebo existujúce atómové zbrane ešte stále stačia k tomu, aby zničili celú planétu. Ako vidíme, paralela medzi dielom a našim svetom sa stáva silnejšou (cf. Trenka 2010, 102).

Pozoruhodné sú aj narátorove svetovo-literárne reflexie. Počas románu v podstate vyrastieme s Lajtaim. A s ním sa rozširuje aj náš svetonázor. Viaceré odseky diela sú monológom muža vo svete diktatúry, plného nacionalizmom a rasizmom, s viacerými spáchanými hriechmi, ktorému sa predsa podarí nájsť v sebe ľudskosť. Pripomenutia hodné je aj objavenie sa témy diela v našom súčasnom a minulom svete.

Paralelnosť s realitou

Historik, Miklós Zeidler, v Maďarskom štátnom archíve našiel plány Endreho Pósu, ktoré boli adresované Ministerstvu zahraničných vecí. Medzi rokmi 1920–30 mal ambície vytvoriť kolónie v Afrike pre osem stredoeurópskych krajín, čím chcel vyriešiť problémy preľudnenia a zlých medzištátnych vzťahov. Najväčší rozdiel medzi verziou Trenku a Pósu ohľadom maďarských kolónii v Afrike je, že Trenka by umiestnil kolónie v západnej, kým Pósa vo východnej časti svetadiela. Listy naivného idealistického autora okrem „zabávania sa“ nepriniesli žiadny výsledok (cf. Zeidler 2014, 343–356).

Ako vidíme, rozšírenie maďarskej štátnosti aj za hranice oceánov a morí, nebolo len súčasťou autorskej fantázie. Ale aj to je isté, že najpevnejšie stelesnenie tohto idealistického maďarského sna nenájdeme inde, lež na stranách alternatívno-historického románu Gábora Csabu Trenku *Egyenlítői Magyar Afrika*.

Bibliografia

Babbage printer finally runs, BBC News, 13. apríl 2000 = <http://news.bbc.co.uk/2/hi/science/nature/710950.stm>

Dick, Philip K. (2007): *Muž z vysokého zámku*. Prekladal: Robert Tschorn. Praha: Argo.

Everett, Hugh III. [1956]: *The Many-Worlds Interpretation of Quantum Mechanics – The Theory of the Universal Wave Function* = <http://www.pbs.org/wgbh/nova/manyworlds/pdf/dissertation.pdf>

- Gáspár András (2007): *Ezüst félhold blues*, Budapest: Tuan.
- Gáspár László (2010): *Mi, I. Adolf*, Budapest: Fapadoskönyv.hu.
- Gibson, William – Sterling, Bruce (1990): *The Difference Engine*, London: Victor Gollancz.
- Gribbin, John (2010): *A multiverzum nyomában*, Prekladal: Both Előd. Budapest: Akkord Kiadó.
- Gyuris Norbert (2005): *Sci-fi, posztmodern, steampunk?* Prae, 2005/3.
- H. Nagy Péter (2009): *Imaginárium IX. SF: A képzelet mesterei*. Opus, 2009/2, 11–19.
- H. Nagy Péter (2012): *A sokvilág-elmélet filmes alkalmazásai*. Opus, 2012/6, 48–56.
- Hegedűs Orsolya (2012): *A mágia szövedéke. Bevezetés a magyar fantasy olvasásába I*. Du-najská Streda: Lilium Aurum.
- Keserű József – H. Nagy Péter red. (2011): *Kontrafaktumok*. Komárno: Selye János Egyetem.
- Roberts, Andrew red. (2006): *Mi lett volna, ha...? [fejezetek a meg nem történt világtörténelemből]*. Prekladal: Bart István. Budapest: Corvina.
- Robinson, Kim Stanley (2009): *A rizs és a só éve*. Prekladal: Uram Tamás. Budapest: Metropolis Könyvek.
- Rosenfeld, Gavriel (2005): *The World Hitler Never Made: Alternate History and the Memory of Nazism*. Cambridge: Cambridge University.
- Rosenfeld, Gavriel (2007): *Miért a kérdés, hogy „mi lett volna, ha?” Elmélgedések az alternatív történetírás szerepéről*. Prekladala: Livia Szélpál. Aetas, 2007/1.
- Singh, Simon (2007): *Kódkönyv. A rejtjelzés és a rejtjeljejtés története*. Prekladal: Szentgyörgyi József. Budapest: Park Könyvkiadó.
- Spedo, Giampaolo: *The Plot Against the Past: An Exploration of Alternate History in British and American Fiction*, disertačná práca
= http://paduaresearch.cab.unipd.it/1463/1/giampaolo_spedo_plotagainstthepast.pdf
- Trenka Csaba Gábor [2010]: *Egyenlítői Magyar Afrika*, Budapest: Agave Könyvek.
- Zeidler Miklós (2014): *Honvéd áll a Kilimandzsárón? Egy különös beadvány a Külügyminisztérium irattárában* = Manhercz Orsolya red.: *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*, Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 343–356.

Pramene k stredovekým dejinám Dunajskej Stredy (1435–1448)

Csiba Balázs

Sources of the Mediaeval History of Dunajská Streda (1435 1448)

Abstract

The edition of primary sources has got two main goals. The first one is to publish medieval sources regarding the history of Dunajská Streda and its inhabitants; sources which have not been utilized so far in historical research. The other intention is to draw attention to the so called notes about execution, which were written by the places of authentication (*loca credibilia*) on the dorsal pages of mandates, received from kings as well as secular and ecclesiastical dignities. These notes can replace the missing originals of the relations (*litterae relatoriae*) of the places of authentication, therefore they are considered as valuable sources.

Key words:

Dunajská Streda, Middle Ages, historical sources, notes about execution

Kľúčové slová:

Dunajská Streda, stredovek, historické pramene, poznámka o vybavení

V predloženej edícii publikujem 20 stredovekých prameňov, ktoré si som zvolil podľa nasledujúcich kritérií: 1) (takmer) všetky obsahujú údaje o Dunajskej Strede (maď. Dunaszerdahely) alebo o jej obyvateľoch; 2) neboli ešte edované; 3) vo svojej práci o niekdajšej Prešporskej stolici ich neuvádza ani J. Házi (2000) a nezužikuje ich ani najaktuálnejšia monografia Dunajskej Stredy. (Nagy 2012) Hlavným cieľom je teda predložiť také písomnosti, vďaka ktorým možno spresniť naše poznatky o minulosti tejto dôležitej žitnoostrovej obce. Samozrejme, publikované dokumenty majú široké využitie aj v bádani dejín Žitného ostrova. Publikované pramene pochádzajú z fondu Hodnoverné miesto Prešporská kapitula, uloženého v Slovenskom národnom archíve. Ide o pomerne bohatý archívny materiál (viac ako 2500 písomností), preto vyhľadávanie údajov v tomto fonde predstavuje časovo náročnú záležitosť. Výber obdobia (1435–1448), z ktorého edované pramene pochádzajú, má tiež svoje opodstatnenie, keďže pramene z tohto časového rozpätia ešte nedisponujú systematickými edíciami.

Svojim príspevkom sledujem aj ďalší cieľ, a to upozornenie na využiteľnosť tzv. poznámok o vybavení (na dorzálnych stranách mandátov) vo výskume. Ako je známe, kapituly a konventy v Uhorsku fungovali aj ako hodnoverné miesta (*loca credibilia*), ktoré nahrádzali činnosť verejných notárov, typických pre Západnú Európu. Týmto hodnoverným miestam často adresovali králi a iní vysokí svetskí hodnostári (palatín, krajiný sudca atď.), ba aj preláti (napr. ostrihomský arcibiskup) mandáty (nariadenia) na vykonanie určitého právneho aktu. Väčšina z nich sa týkala

majetkovoprávnych (vovedenie do vlastníctva majetku, pochodenie chotáru a vytýčenie hraníc, deľba majetku ap.) alebo súdnych (predvolanie na súd, príkaz na zloženie prísahy atď.) záležitostí. Uskutočnenie pokynov bolo úlohou tzv. kráľovského poverenca resp. človeka (*homo regius*)¹. Hodnoverné miesta mali zabezpečovať svedectvo (teda vyslať svojho človeka, zväčša kanonika) a následne spisomňovať daný akt, teda vyhotoviť odpoveď, tzv. reláciu (*litterae rescriptionales* alebo *relatoriae*). Už od polovice 14. storočia – vtedy ešte ojedinele – sa objavujú určité poznámky na dorzách mandátov. Sú to zápisy človeka hodnoverného miesta o vybavení. Väčšinou ide o záznam toho, kto bol príslušným kráľovským poverencom a koho určila kapitula alebo konvent pre svedectvo. V 15. storočí nachádzame tieto poznámky častejšie a už s podrobnejšími informáciami (kedy sa vykonal akt, akým výsledkom skončil ap.). Dokonca na prelome 15. a 16. storočia máme do činenia aj s tým, že sa na dorzá pisał koncept odpovede.

Pre historický výskum to znamená, že tieto poznámky dokázu – síce nie v každom prípade² – nahradiť dnes už stratený originál relácie, a tým pádom predstavujú dôležité pramene, hlavne ak ide o majetkové pomery. V mnohých prípadoch sa iba z dorzálnych poznámok dozvedáme, či nariadené vovedenie bolo úspešné alebo mu niekto protirečil. Oveľa cennejšie však bolo, keď kapitulský človek spísal aj mená susedov štatúovaného majetku, čo odosielateľa mandátov častokrát vyžadovali (*vicinorumque et commetaneorum ... nominibus ... nobis ... rescribatis*).

Edičné pravidlá

Písomnosti sú zoradené chronologicky. Po ich poradovom čísle nasleduje dátum dnešným spôsobom datovania. Ak nebol v prameni uvedený, ale bolo ho možné vydedukovať, príslušné časti dátumu som dal do hranatých zátvoriek. Ak sa dal určiť len približne (zväčša podľa *terminus post quem*), použil som okrúhle zátvorky. Ďalej nasleduje miesto vydania, ak je udané v prameni. V ďalšom riadku sa nachádza regist v slovenskom jazyku. V diplomatickom aparáte sa usilujem o stručnosť. V prípade originálov uvádzam miesto uloženia (archív, fond, signatúra), písaciu látku s rozmermi (šírka×výška v centimetroch), spôsob spečatenia a iné relevantné údaje (adresa, kancelárske poznámky ap.). Okrem signatúry písomnosti uvádzam aj jej číslo v elektronickej databáze Monasterium.net³ a DF číslo v zbierke Štátneho archívu Maďarského národného archívu (*Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára*).⁴ Pri nezachovaných listinách (tzv. deperditách) je uvedený vydavateľ a dátum listiny, v ktorých sa spomínajú.

Po diplomatickom aparáte nasleduje samotný text prameňa. V prípade deperdit a poznámok na dorzách poskytujem náhradný regist, v ktorom zachytávam všetko, čo o obsahu písomnosti vieme. Texty diplomaticky transkribujem. Hlások *u*, *v* a *w* prepisujem podľa ich funkcie, takisto aj písmená *t* a *c*. V snahe normalizovať text

¹ Ak mandát poslal palatín, tak šlo o palatínskeho poverenca (*homo palatinalis*), ak bol odosielateľom arcibiskup, tak o arcibiskupského (*homo archiepiscopalis*).

² Porovnaj napr. č. 14.

³ Monasterium.net. Dostupné online: <http://monasterium.net/mom/SK-SNA/archive> [Dátum náhľadu: 12-05-2017].

⁴ A Középkori Magyarországi Levéltári Forrásainak Adatbázisa (Collectio Diplomatica Hungarica). Dostupné online: <http://archives.hungaricana.hu/hu/charters> [Dátum náhľadu: 12-05-2017].

bez upozornenia opravujem zdvojenie alebo vynechávanie spoluhlások⁵, písmeno *w* vo funkcii *u* a *y* vo funkcii *i*, osobitosti stredovekej latinčiny⁶ však ponechávam. Miestne názvy transliterujem podľa predlohy. S veľkým začiatočným písmenom figurujú vlastné mená, geografické názvy, kresťanské sviatky a tzv. Božie mená (napr. *Virgo gloriosa*). Používam dva typy poznámok. Vo vecných (arabské čísla) prevádzam dátumy na dnešný spôsob datovania a uvádzam pripomienky obsahového charakteru. Textovými poznámkami (malé latinské písmená) upozorňujem na gramatické chyby a opravy samotného pisára. Používame nasledovné zátvorky:

[]	doplnenie poškodeného textu
[...]	poškodený text nie je možné doplniť
∨	slovo alebo slová napísané nad riadkom
{ }	zbytočný text

Skratky

DF	Diplomatikai Fényképgyűjtemény
HmBk	Hodnoverné miesto Prešporská kapitula (v dnešnej Bratislave)
Monast.	Monasterium.net
SNA	Slovenský národný archív

Pramene

1.

1435, 28. marec; Prešporok

Kráľ Žigmund nariaduje Prešporskej kapitule vyslať svojho človeka, aby v jeho prítomnosti jeden z kráľovských poverencov vyšetril sťažnosť Hedvigy, dcéry Kataríny, vdovy grófa Tomáša zo Svätého Jura, proti grófovi Ladislavovi z tohože Svätého Jura v záležitosti výbavy Kataríny a predvolal ho na súd krajinského sudcu.

SNA, HmBk 28-14-1 (Monast. 1936, DF 227385). Papier (25,6×13,2). Na dorze adresa: Fidelibus nostris, capitulo ecclesie Poseniensis, pro nobili domina Hedvigis vocata. Inquisitoria et evocatoria.; kancelárska poznámka: *Lecta; zlomky uzatváracej pečate; poznámka o vybavení (pozri č. 2.).*

Sigismundus, Dei gracia Romanorum imperator semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex, fidelibus nostris, capitulo ecclesie Poseniensis. Dicitur nobis in persona nobilis domine Hedvigis vocate filie condam nobilis domine Katherine, relicte Thome Groff de Zenthgywrgh, quomodo alias idem^a Thomas Groff necnon Eberhardus filius eiusdem Thome tributa moncium predictae possessionis Zenthgywrgh, quoad porcionem scilicet ipsorum cedencia, necnon terciam partem tributi eorum, in eadem Zenthgywrgh exigi soliti, pro dote et rebus paraffernalibus dicte domine Katherine matris sue eidem domine Katherine vigore litterarum ipsorum proprietarum et certorum capitulorum¹ dedissent, donassent et assumpsissent, que mortua dicta domina Katherine in ipsam dominam Hedvigem eius filiam de

⁵ Napr. *legittimus* namiesto *legitimus* alebo *assignato* namiesto *assignato*.

⁶ Napr. vsunuté písmeno *p* medzi spoluhláskami *mm* a *mn* (napr. v slove *sumpma* a *dampna*), *quatuor* namiesto *quattuor*, *Mathias* a *Matheus* namiesto *Matthias* a *Mattheus*.

regni nostri consuetudine devoluta essent et redacta et que Ladislaus Groff de dicta Zenthgywrgh nulla de dote et rebus paraffernalibus dicte domine Katherine matris ipsius domine Hedvigis satisfaccione impensa pro se ipso potencialiter occupasset et occupatis uteretur eciam de presenti in eiusdem^b domine Hedvige dampnum et preiudicium valdemagnum. Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo presente Iohannes filius Pauli de Kysodwarnok, \vel/ Demetrius filius Stephani de Elewtheyed, aut Stephanus, sive Iacobus filius Nicolai, seu Iohannes, neve Petrus filii Stephani de Zerdahel, aliis absentibus homo noster scita premissorum mera veritate evocet dictum Ladislaum Groff contra ipsam nobilem dominam Hedvigem nostram in presenciam ad terminum competentem rationem premissorum redditurum litis pendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante; et post hec^c ipsarum inquisicionis et evocacionis \seriem/ cum nomine evocati terminoque assignato nobis fideliter rescribatis. Datum Posonii, feria secunda proxima post festum Annuncciacionis Virginis gloriose anno Domini MCCCCXXX quinto, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. XLVIII, Romanorum XXV°, Bohemie XV°, imperii vero secundo.

¹ O týchto listinách, keďže nepoznáme ich vydavateľov a dátumy vydania, nepublikujem osobitné registry.

^a Pisárom opravené z dictus. ^b V texte chybné eisdem. ^c Za tým je seriem hu prečiarknuté.

2.

[1435], (po 31. marci)

Prešporská kapitula oznamuje kráľovi Žigmundovi, že na základe jeho mandátu z 28. marca 1435 (č. 1.) vyslala Jána de Scolis, v prítomnosti ktorého kráľovský poverenec Pavlov syn Ján z Malých Dvorníkov (Kisudwarnuk) vo štvrtok po piatej pôstnej nedeli (31. marec) predvolal zažalovaného v jeho dedine Most pri Bratislave (Prwk) na oktávu sv. Juraja.

Poznámka o vybavení na dorze mandátu: Evocacio cum inquisicione est facta feria quinta ante Iudica per Iohannem de Scolis \tamquam testimonium capituli/ et alterum Iohannem filium Pauli de Kisudwarnuk tamquam hominem regium ad octavas festi beati Georgii, proxime venturas, in anno intra scripto in possessione sua Prwk vocata.

3.

1435, 10. apríl; Prešporok

Kráľ Žigmund daruje všetko kráľovské právo v Svätom Ondreji Jurajovi Literátovi z Dunajskej Stredy.

SNA, HmBk 12-2-2 (Monast. 1055, DF 226524). Pergamen (32,9×22). Vpravo nad textom: Relacio [St]ephani de Aran; pod textom poškodená prítlačená pečať. — Zmienka: Kráľ Žigmund, toho istého dňa. Pozri č. 4.

Nos, Sigismundus, Dei gracia Romanorum imperator semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex, memorie commendamus, tenore presencium significamus, quibus expedit, universis, quod nos tum ad supplicacionis instanciam fidelis nostri egregii Leonardi Noffry de Baymoc, per ipsum nostre pro-

pterea oblate maiestati, tum etenim pro fidelibus serviciis fidelis nostri Georgii Litterati de Zerdahel, familiaris eiusdem Leonardi, per eum sub diversitate l[oc]orum et temporum iuxta possibilitatis sue exigenciam fideliter et laudabiliter celsitudini nostre exhibitis et impensis, totum et omne ius nostrum regium, si quod in possessione Zenthandreas vocata, in comitatu Psoniensi nunc apud manus Vincencii et Martini de Magyar tamquam iurium nostrorum regalium celatorum uti dictus Georgius Litteratus asserit habita et existenti, quoquomodo haberemus et nostram concerneret maiestatem, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, silvis, pratis, nemoribus, montibus, vallibus, aquis et aquarum decursibus, molendinis molendinorumque locis et generaliter quarumlibet utilitatum integritatibus, quibusvis nominibus vocitatis, ad eandem possessionem Zenthandreas et ipsum ius nostrum regium rite et legitime spectantibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis et antiquis eidem Georgio Litterato et per eum suis heredibus et posteritatibus universis ex certa nostra sciencia et animo deliberato premissis sic uti superius maiestati nostre exposita sunt et narrata stantibus et se habentibus dedimus, donavimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter possidendum, tenendum pariter et habendum salvo iure alieno harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante, quas in formam nostri privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum Psonii, in dominica Ramis palmarum anno Domini M^o CCCC^o XXX^{mo} quinto, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. XL^{mo} nono, Romanorum XXV°, Bohemie XV°, imperii vero secundo.

4.

1435, 10. apríl; Prešporok

Kráľ Žigmund nariaďuje Prešporskej kapitule vyslať svojho človeka, aby v jeho prítomnosti jeden z kráľovských poverencov štatuoval Juraja Literáta z Dunajskej Stredy do vlastníctva Svätého Ondreja.

SNA, HmBk 6-2-1 (Monast. 662, DF 226067). Poškodený papier (30,8×17,5). Na dorže adresa: Fidelibus nostris, capitulo ecclesie Psoniensis, pro Georgio Litterato de Zerdahel. Introductoria et statutoria.; zlomky pritlačenej pečate; poznámka o vybavení (pozri č. 5.).

Sigismundus, Dei gracia Romanorum imperator semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex, fidelibus nostris, capitulo ecclesie Psoniensis, salutem et graciam. Cum nos {to} pro fidelibus serviciis fidelis nostri Georgii Litterati de Zerdahel, familiaris fidelis nostri egregii Leonardi Noffry de Baymocz, per ipsum diversitate locorum et temporum maiestati nostre exhibitis et impensis, totum et omne ius nostrum regium, si quod in possessione Zenthandreas vocata, in comitatu Psoniensi nunc apud manus Vincencii et Martini de Magyar tamquam iurium nostrorum regalium celatorum uti dictus Georgius Litteratus asserit habita et existenti, quoquomodo haberemus et nostram quibusvis de causis concerneret maiestatem, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis vigore aliarum litterarum nostrarum donacionalium, exinde confectarum,¹ eidem Georgio Litterato et per eum suis heredibus et posteritatibus universis premissis sic uti superius maiestati nostre exposita sunt et narrata stantibus et se habentibus duximus conferendum

velimusque eundem per nostrum et vestrum homines in dominium eiusdem legitime facere introduci, igitur fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo presente Nicolaus filius Iohannis de Pokatheleke, vel Laurencius filius alterius Nicolai de Zaz, aut Michael, seu Sigismundus, sive Iacobus filii Mathei de Zarusfalwa, sin Iacobus, ceu Stephanus filii Nicolai de Zerdahel, aliis absentibus homo noster ad faciem prefate possessionis Zenthandreas nuncupate consequenterque huiusmodi iuris nostri regii, in eadem habiti, vicinis et commetaneis eiusdem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo introducat prefatum Georgium Litteratum in dominium eiusdem statuatque eandem et idem \eidem/ pmissis nostre donacionis titulo perpetuo possidendam, si non fuerit contradictum; contradictores vero, si qui fuerint, evocet ipsos contra memoratum Georgium Litteratum nostram in presenciam ad terminum [com]petentem rationem contradiccionis eorum reddituros; et post hec huiusmodi introduccionis et statucionis seriem cum nominibus contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, terminoque assignato nobis fideliter rescribatis. Datum Posonii predicta, in dominica Ramis palmarum anno Domini MCCCCXXX quinto, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. XLVIII, Romanorum XXV°, Bohemie X[V]^o, imperii vero secundo.

¹ Pozri č. 3.

5.

[1435], (po 12. auguste)

Prešporská kapitula oznamuje kráľovi Žigmundovi, že jeho mandátom z 10. apr. 1435 (č. 4.) sa konalo nariadené štatuoovanie v prítomnosti susedov Petrovho syna Mikuláša, Pavlovho syna Valentína, Dionýzovho syna Ladislava, poddaných vdovy grófa Petra vo Veľkých Rohovciach (Nogczarwani), Jánovho syna Brikcia z Macova (Maczhaza), Ondreja zvaného Petó (Pethes) a Ondrejovho syna Mátyusa (Mathyus) z Blatnej na Ostrove (Zarusfalua), Mikulášovho syna Jána, poddaného kráľovskej dediny Fenyér (Fener) v piatok po sviatku sv. Vavrinca (12. aug.), ale svätoondrejský (de Zenthandreas) farár Michal v mene Václavovho syna Michala a Martinových synov Pavla a Víta z tejže dediny štatuoovaniu proti-rečil, preto boli predvolaní na súd krajiniského sudcu na oktávu sv. Michala.

Poznámka o vybavení na dorze mandátu: Statucio facta est feria sexta post festum beati Laurencii¹ coram Nicolao filio Petri^a, Valentino filio Pauli, Ladislao filio Dionisii, iobagionibus domine relicte Petri Groff, in possessione Nogczarwani vocata commorantibus, Briccio filio Iohannis de Maczhaza, vicinis et commetaneis, Andrea dicto Pethes \in possessione/ de Zarusfalua ^bvocata commoranti^b, Iohanne filio Nicolai, iobagione^c regalis Fener, commetaneo^d, Mathyus filio Andree de dicta Zarusfalua. Item discretus vir dominus Michael, plebanus de Zenthandreas, in personis Michaelis filii Venczlai de dicta Zenthandreas, Pauli et Viti filiorum Martini de eadem contradiccionis velamine obviasset, propter quod ad octavas Michaelis eosdem evocassent.

¹ 12. aug. [1435].

^a Za tým je Ioh prečiarĸnuté. ^{b-b} Pisárom opravené z comme. ^c V texte chybné iobagio. ^d V texte chybné commetanei.

6.

[1437, 9. apríl; Ostrihom]

Kráľ Žigmund daruje všetko kráľovské právo v Malom Hamuliakove Ladislavovi z Veľkého Hamuliakova.

Zmienka: Kráľ Žigmund, toho istého dňa. Pozri č. 7.

7.

1437, 9. apríl; Ostrihom

Kráľ Žigmund nariaďuje Prešporskej kapitule vyslať svojho človeka, aby v jeho prítomnosti jeden z kráľovských poverencov štatuoval Ladislava Veľkého z Veľkého Hamuliakova do vlastníctva Malého Hamuliakova.

SNA, HmBk 3-2-21 (Monast. 343, DF 225760). Papier (31,1×15,7). Na dorze adresa: Fidelibus nostris, capitulo ecclesie Psoniensis, pro Ladislao Magno filio Andree de Naghguttur. Introductoria et statutoria.; kancelárska poznámka: Lecta; zlomky uzatváracej pečate; poznámka o vybavení (pozri č. 8.).

Sigismundus, Dei gracia Romanorum imperator semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex, fidelibus nostris, capitulo ecclesie Psoniensis, salutem et graciam. Quia nos pro fidelitatibus et fidelium serviciorum meritis fidelis nostri Ladislai Magni filii Andree de Naghguttur, per eum maiestati nostre exhibitis et impensis, totum et omne ius nostrum regium, si quod in quadam possessione Kysguttur vocata, in comitatu Psoniensi existenti, que nunc apud manus quorundam Simonis, Pauli et Nicolai de eadem Kysguttur, assertorum, ac aliorum quorumlibet nobilium tamquam iurium nostrorum regalium celatorum sub taciturnitatis silencio existere perhibetur, qualitercumque haberemus et nostram quibuscumque modis, causis et rationibus contineret maiestatem, cum cunctibus suis utilitatibus et pertinentiis prefato Ladislao Magno suisque heredibus premissis sic uti superius nostre exposita et narrata sunt maiestati stantibus et se habentibus vigore aliarum litterarum nostrarum donacionalium, exinde confectarum,¹ in perpetuum duximus conferendum volumusque ipsum in dominium eiusdem per nostrum et vestrum homines legitime facere introduci, ideo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo presente Valentinus de Gyerghychwka, vel Ladislaus de Zeredahel, aut Iacobus de Sarosfalua, an Gregorius, seu Mathus de eadem, aliis absentibus homo noster ad faciem dicte possessionis Kysguttur vocate vicinis et commetaneis suis universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo introducat prefatum Ladislaum Magnum in dominium eiusdem statuatque eandem eidem premissis nostre donationis titulo perpetuo possidendam, si non fuerit contradicium; contradictores vero, si qui fuerint, evocet ipsos contra \annotatum/ Ladislaum Magnum nostram in presentiam ad terminum competentem rationem contradiccioni eorum reddituros; et post hec huiusmodi introduccionis et statucionis seriem cum^a contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui predictae statucioni intererunt, nominibus ac termino assignato nobis fideliter rescribatis. Datum Strigonii, feria tertia proxima post festum beati Ambrosii, episcopi et confessoris, anno

Domini M^o CCCC^o XXX° septimo, regnorum nostrorum anno Hungarie etc. L^{mo} primo, Romanorum XXVII°, Bohemie XVII°, imperii vero quarto.

¹ Pozri č. 6.

^a Za tým je nominibus *prečiarknuté*.

8.

1437, 29. apríl

Prešporská kapitula oznamuje kráľovi Žigmundovi, že na základe jeho mandátu z 9. apríla 1437 (č. 7.) vyslala kanonika Ulrika z Mistelbachu (Mystelbach), v prítomnosti ktorého kráľovský poverenec Valentín z Jurovej chcel (Gyerczeka) na sviatok sv. Tiburcia a Valeriána (14. apr.) vykonať v mandáte uvedené štatovanie, ale tomu protirečili Štefan, syn nebohého Mikuláša, a Ondrejov syn Šimon z Malého Hamuliakova (Kysgutor), preto ich predvolal na súd krajinského sudcu na oktávu sv. Juraja. Dané 16-ho dňa predvolania.

Poznámka o vybavení na dorze mandátu: Execucio facta est die dominica, in festo beatorum Tiburcii et Valeriani, martirum, per homines regium Valentinum de Gyerczeka, capituli^a Ulricum de Mystelbach, socium et concanonicum nostrum, cum contradiccione Stephani filii condam Nicolai de Kysgutor et Simonis filii Andree de eadem, qui evocati \sunt/ ad octavas festi beati Georgii, martiris, proximas. Datum XVI die diei evocacionis.

^a Za tým je de *prečiarknuté*.

9.

[1438, 25. máj; Budín]

Kráľ Albrecht daruje dedinu Isthye Ondrejovi, synovi nebohého Michala z Lábatlanu, a jeho príbuzným.

Zmienka: *Kráľ Albreht, toho istého dňa. Pozri č. 10.*

10.

1438, 25. máj; Budín

Kráľ Albrecht nariad'uje Prešporskej kapitule vyslať svojho človeka, aby v jeho prítomnosti jeden z kráľovských poverencov štatuoval Ondreja syna nebohého Michala z Lábatlanu, a jeho príbuzných do vlastníctva dediny Isthye.

SNA, HmBk 2-12-30 (Monast. 311, DF 225728). Poškodený a škvrnitý papier (31×20,7). Na dorze adresa: Fidelibus nostris, capitulo ecclesie Posoniensis, pro magistro Andrea filio condam Michaelis de Labathlan et aliis intra scriptis. Introductoria et statutoria.; kancelárska poznámka: Lecta; stopy po uzatváracej pečati; poznámka o vybavení (pozri č. 11.).

Albertus, Dei gracia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. rex, electus rex Bohemie et dux Austrie etc., fidelibus nostris, capitulo ecclesie Posoniensis, salutem et graciam. Cum nos pro fidelitatibus et fidelium serviciorum meritis fidelis nostri magistri Andree filii condam Michaelis de Labathlan, per eum nostre maiestati iuxta sue possibilitatis exigenciam exhibitis et im-

pensis, quandam possessionem ipsius magistri Andree et fratrum suorum infra scriptorum Isthye nuncupatam, in comitatu Posoniensi existentem et habitam, in cuius pacifico dominio idem magister Andreas suos ac Ladislai, Gregorii, Iohannis et Nicolai carnalium^a fratrum suorum, item domine Barbare relicte dicti Michaelis de Labathlan ac puelle Katherine filie Ladislai Farkas de Deed, ex nobili domina Dorothe[a] filia eiusdem domine Barbare procreate, progenitores semper et ab antiquo quiete fuisse et perstitisse se ipsumque et eosdem fratres et dominam Barbaram, necnon puellam Katherinam perstitere asserit eciam de presenti, simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis universis premissis sic uti superius nostre maiestati exposita sunt stantibus et se habentibus prefato magistro Andree et per eum prelibatis Ladislao, Gregorio, Iohanni et Nicolao fratribus suis carnalibus ac domine Barbare et puelle Katherine ipsorumque heredibus et posteritatibus universis, unicuique scilicet ipsorum quoad suam porcionem, ipsum in predicta possessione iuxta antiquam divisionem, inter eos factam, concernentem^b, vigore aliarum litterarum nostrarum donacionalium, exinde [con]fectarum,¹ nove nostre donacionis titulo et omni eo iure, quo eadem nostre rite et legitime incumbit colacioni^c, imperpetuum \d[ux]erimus/ conferendam velimusque ipsos in dominium eiusdem per nostrum et vestrum homines legitime facere introduci, igitur fidelitati vestre firmiter precipimus et mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo presente Paulus vel Andreas dicti Kerekes de Dobrowgaz, aut Nicolaus Magnus de Rylka, sin Paulus de Korompa, seu Georgius Litteratus de Zerdahel, sive Martinus, neve Georgius de Zenthmarton, an Nicolaus dictus Boor de Zenthandreas, aliis absentibus homo noster ad faciem dicte possessionis Istye vicinis et commetaneis eiusdem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo introducat prefatos magistrum Andream ac Ladislaum, Gregorium, Iohannem et Nicolaum dominamque Barbaram et puellam Katherinam in dominium eiusdem statuatque eandem eisdem premissis nostre donacionis titulo perpetue possidendam, si non fuerit contradictum; contradictores vero, si qui fuerint, evocet ipsos contra ann[otat]os magistrum Andream ac Ladislaum, Gregorium, Iohannem et Nicolaum, necnon dominam Barbaram et puellam Katherinam nostram in presenciam ad terminum competentem racionem contradiccionis e[orum] reddituros; et post hec huiusmodi introduccionis et statucionis seriem [c]um contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui premissis statucioni intererunt, nominibus ac termino assignato nobis fideliter rescribatis. Datum Bude, die dominico proximo post festum Ascensionis Domini anno Eiusdem M^o CCCC^{mo} XXX^{mo} octavo.

¹ Pozri č. 9.

^a Za tým je necnon Stephani *prečiarknuté*. ^b Za tým je nove nr *prečiarknuté*. ^c V texte *chybne* collaconi.

11.

1438, 30. november

Prešporská kapitula oznamuje kráľovi Albrechtovi, že na základe jeho mandátu z 25. mája 1438 (č. 10.) vyslala kanonika magistra Jána z Valíc (Wal), v prítomnosti ktorého kráľovský poverenec Pavol Kolár (Kerekes) z Dobrohošti (Doborgaz)

vykonal druhého dňa sviatku sv. P. Kataríny (26. nov.) v mandáte uvedené štatovanie, ale proti tomu protirečili v mene Imrichovho syna Jána Vinceho (Vincze) jeho matka Veronika a švagor Matej Veľký (Magnus), preto ho predvolal na súd krajinského sudcu na oktávu Zjavenia Pána. Dané 5-ho dňa predvolania.

Poznámka o vybavení na dorze mandátu: Execucio facta secundo die festi beate Katherine, virginis; homo regius: Paulus Kerekes de Doborgaz, homo capituli: magister Iohannes de Wal, concanonicus noster. Domina Veronica mater et Mathias Magnus sororius Iohannis Vincze filii Emerici in persona eiusdem contradixerunt et eundem Iohannem Vincze evocavit contra intra scriptos ad octavas festi Epiphaniarum Domini. Datum quinto die diei evocacionis anno intra scripto.

12.

1439, 9. apríl; Prešporok

Kráľ Albrecht nariaďuje Prešporskej kapitule vyslať svojho človeka, aby v jeho prítomnosti jeden z kráľovských poverencov vyšetril sťažnosť Ladislava z Dunajskej Stredy a Mateja z Blatnej na Ostrove proti Jánovi z Kostolného Baru v záležitosti majetkových podielov Dominika a Jána Literáta z tohože Kostolného Baru.

SNA, HmBk 28-4-14 (Monast. 1735, DF 227174). Poškodený papier (22,8×10,5). Na dorze adresa: Fidelibus nostris, capitulo ecclesie Posonyensis, pro Ladislao filio Georgii Litterati de Zerdahel et Mathia filio Andree^a dicti Bythow de Sarosfalwa. Inquisitoria et evocatoria.; kancelárska poznámka.: Lecta; poškodená uzatváracia pečať; poznámka o vybavení (pozri č. 13.).

Albertus, Dei gracia Romanorum rex semper augustus ac Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. rex et dux Austrie etc., fidelibus nostris, capitulo ecclesie Posoniensis, salutem et graciam. Dicitur nobis in personis Ladislai filii Georgii Litterati de Zerdahel, necnon Mathie filii Andree dicti Bythow de Sarusfalua, quomodo Iohannes filius Petri dicti Ponya, nunc in Eghazasbar residens, totales porciones possessionarias Dominici et Iohannis Litterati filiorum Petri de eadem Eghazasbar, ad eosdem exponentes omnis iuris titulo devolutas, minusiuste et indebite teneret et possideret potencia mediante in preiudicium eorundem exponencium et dampnum valdemagnum, cuius rationem iidem exponentes a prefato Iohanne scire vellent. Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo presente Michael, vel Iohannes filii Petri, aut Bartholomeus filius Andree, sive Thomas filius alterius Petri de Geursuka, seu Petrus filius Stephani, sin Iohannes filius Gregorii de Zerdahel, ceu Sigismundus filius Mathei de dicta Sarusfalua, aliis absentibus homo noster scita prius \mera/ veritate premissorum evocet annotatum Iohannem contra prefatos exponentes nostram in presenciam ad terminum competentem rationem premissorum redditurum litis pendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante; et post hec huiusmodi inquisitionis et evocacionis seriem cum nominibus evocatorum terminoque assignato nobis fideliter rescribatis. Datum Posonii, feria quinta proxima post festum Pasche Domini anno Domini M^o CCCC^o tricesimo nono.

^a Za tým je de prečiarknuté.

13.

[1439], (po 17. apríli)

Prešporská kapitula oznamuje kráľovi Albrechtovi, že na základe jeho mandátu z 9. apríla 1439 (č. 12.) vyslala kanonika Jána z Valíc (Wal), v prítomnosti ktorého kráľovský poverenec Žigmund z Blatnej na Ostrove (Sarosfalwa) predvolal v piatok po Sprievodnej nedeli (17. apr.) osoby uvedené v mandáte na súd krajiniského sudcu na oktávu sv. Juraja.

Poznámka o vybavení na dorze mandátu: Execucio facta feria sexta^a post dominicam Quasi modo geniti etc.; homo capituli: Iohannes de Wal, canonicus ecclesie Poseniensis, homo regius: Sigismundus filius Mathei de Sarosfalwa, qui evocavit intra scriptos ad octavas festi beati Georgii, martiris, proxime venturas.

^a *Pisárom opravené z quinta.*

14.

1446, 17. september; Budín

Uhorské stavy nariaďujú Prešporskej kapitule vyslať svojho človeka, aby v jeho prítomnosti jeden z kráľovských poverencov napomenul Jána Kapplera z Kittsee, aby v tomže Kittsee nevymáhal od Prešporčanov clo a aby im nahradil do teraz spôsobené škody. Ak by to nespravil, kráľovský poverenec ho má predvolať na súd palatína.

SNA, HmBk 33-2-8 (Monast. 1993, DF 227436). Poškodený papier (30×22,5). Na dorze adresa: Honorabili capitulo ecclesie Poseniensis pro circumspectis iudice iu[ratis]que, civi[bus] civitatis Poseniensis. Inquisitoria, ammonitoria, evocatoria et insinuatoria; kancelárska poznámka: Lecta.; zlomky uzatváracej pečate.

Pre[lati], barones, nobiles et proceres regni Hungarie universi honorabili capitulo ecclesie Poseniensis salutem cum honore. In per[sonis] cir[c]umspectorum iudicis et iuratorum, civium ac tocius communitatis [c]ivitatis Poseniensis exponitur nobis multum querulose, quod licet ipsi per divos reges huius regni Hungarie tali libertatis prerogativa, ipsis gracie concessa, sunt libertati, ut cum eorum rebus et bonis mercimonialibus per climata huius regni absque aliquali tributaria solucione hinc inde ire valerent et proficisci, tamen egregius Iohannes Kappler de Kewcze ab incepzione \harum proxime/ preteritarum guerrarum, in hoc regno habitarum, ipsos contra huiusmodi earum libertates ad suum tributum, in possessione sua Keecze predicta solitum, eciam a viis liberis et antiquis, \de quibus ipsi iterato impelli non debuissent/, compelli faciendo solucionem tributariam inconsuetam ab eisdem exigi et extorqui fecisset exigereque et extorqui facere non cessaret eciam de presenti potencia mediante in preiudicium et dampnum eorundem^a exponencium valdemagnum. Super quo honorabilitatem vestram presentibus requirimus, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo presente Anthonius, aut Paulus filiu[s Tho]me de Doborgaz, an Iacobus, vel Demetrius filius Dominici de Modorbar, sin Ladislaus Fekethe [de Po]katheleke, vel^b alter Ladislaus, seu Petrus filius Georgii de Zerdahel, aut Egidius filius Stephani, sive Iohannes Ponya de Baar, sin Stephanus Sanka, vel Nykws de eadem, ceu Nicolaus, aut Gaspar de [Kir]alif-

fya, neve Wenceslaus filius condam Andree de Naghabon, aliis absentibus homo noster scita prius premissorum [mer]a veritate ad prefatum Iohannem Kappler de Kaczssce accedendo ammonet eundem dicatque et committat eidem [verbo] nostro, ut ipse de huiusmodi tributaria solucione, per ipsum ut premittitur ab ipsis exponentibus contra eorum libertates exa[cta, p]lenam et omnimodam satisfaccionem exhibere et impendere ab ulteriorique tributi exaccione [desistere] et cessare debeat et teneatur; qui si fecerit, bene quidem, alioquin evocet ipsum contra annotatos exponentes pa[latinal]em in \[scili]cet/ presenciam ad octavas festi beati Michaelis, archangeli, nunc affuturas, rationem de premissis redditurum efficacem litis pendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante; insinuando ibidem eidem, ut sive ipse termino in predicto compareat sive non, ad partis comparentis instanciam iuxta statuta et conclusiones nostras, pridem in congregacione nostra generali, in civitate Pestiensi celebrata, per nos unamini voto editas et stabilita, finem faciemus causa in premissa, prout dictaverit ordo iuris; et post hec huiusmodi inquisitionis, ammonicionis, evocacionis et insinuacionis seriem cum nomine ammoniti et evocati ad dictas octavas eidem [pa]latino more solito rescribatis. Datum Bude, sabbato proximo ante festum beati Mathei, apostoli et evangeliste, anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo sexto.

^a *Pisárom opravené z eorundemque.* ^b *V texte chybné ve.*

Poznámka o vybavení na dorze mandátu: Execucio facta est in festo beati Mathei, apostoli et evangeliste,¹ in Kecze; homo regius: Venceslaus filius Andree de Naghabon et homo capituli: magister Franciscus, concanonicus noster de Sempcz. *Keďže nevedno, ako skončilo vyšetrenie, reláciu nepublikujem pod osobitným poradovým číslom.*

¹ 21. sept. [1447].

15.

1447, 20. február, Budín

Uhorské stavy nariaďujú Prešporskej kapitule vyslať svojho človeka, aby v jeho prítomnosti jeden z kráľovských poverencov vyšetril sťažnosť Mikuláša zo Studeného a jeho matky Barbory a sestry Alžbety proti Jakobovmu synovi Mikulášovi z tohože Studeného a jeho spolupáchatelom ohľadom utrpení, ktoré podávateľom spôsobili, a predvolal ich na súd.

SNA, HmBk 28-4-23 (Monast. 1744, DF 227183). Deravý papier (30,3×25,5). Na dorze adresa: Honorabili capitulo ecclesie Posoniensis pro Nicolao filio Nicolai de Hydegheth et aliis intra s[criptis]. Inquisitoria, evocatoria et insinuatoria; kancelárska poznámka: Lecta.; poškodená uzatváracia pečať; poznámka o vybavení (pozri č. 16.).

Prelati, barones, nobiles et proceres regni Hungarie universi honorabili capitulo ecclesie Posoniensis salutem cum honore. In personis Nicolai filii Nicolai de Hydegheth ac nobilium domine Barbara vocate matris et Elizabet sororis suarum carnalium nobis exponitur gravi cum \querela/, quomodo feria quarta proxima post festum beati Georgii, martiris, proxime preteritum,¹ Nicolaus filius condam Iacobi de dicta Hydegheth unacum Erhardo suo ac Iohanne Fresser Colomanni, castellani de Eberharth, familiaribus, aliisque quampluribus suis complicibus in domum ipsorum exponencium, in

dicta Hydegheth habitam, manibus armatis et potenciaris irruendo de gremio ipsius domine Barbare viginti quatuor florenos puri auri, in quadam bursa habitos, auferendo ipsum Nicolaum filium eiusdem captivassent captusque in quendam hortum^a dicti castris Eberharth per prefatum Ni[colaum] filium \lacobi/ et alios prefatos ductus extitisset cumque prefata domina Barbara causa visitacionis predicti Nicolai filii [lacobi ...]tum eundem filium suum accessisset, tunc ipsos ambos, scilicet Nicolaum et dominam matrem eiusdem, ad quandam [...]ando circumpositis spinis et virgis siccis a[...] Nicolaum Bor dictum de Kayol et annotatum [Colomannum, cas]tellanum, necnon Nicolaum Marczel nuncup[at]um cum ce]terisque familiaribus dicti Nicolai filii lacobi \virgis eisdem/ succens[... m]iserabili nece ignis interimere voluissent, [tunc ...] homo Veynketaller nomine casu superiu[s ... i]pso ignis cruciatu eliberasset, demum [...] post huiusmodi tormentacionem iidem Nicolaus et domina [Barbara] mater eiusdem per familiares dictorum Nicolai et Coloman]ni in dictum castrum Eberhath capti, adducti extitissent, ubi a prefata domina Barbara matre ipsius Nicolai unum balteum argenteum, viginti quatuor florenos auri valentem, ac certas particulas argenti, tres marcas facientes, necnon duo pepla, septem florenos auri valencia, universasque litteras et litteralia ipsorum instrumenta, factum possessionis ipsorum Kosolth vocate tangentes et concernencia, que apud ipsam dominam in quodam manutergio, quo eadem cuncta erat, reposita fuissent, recepissent et abstulissent, quibus peractis sepe dicta domina nimio dolore cordis sauciata, fere per spacium trium horarum caduco morbo vexata in terra iacens relicta extitisset dictusque Nicolaus filius eiusdem in ipso castro graviter vinculatus et in quandam turrim^b positus tandem ibi conservatus extitisset, quousque ipsorum placuisset voluntati, potencia ipsorum mediante in preiudicium eorundem exponencium et dampnum valdemagnum. Super quo vestram honorabilitatem presentibus requirimus, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo presente Mathias Bytho de Sarusfalw, vel Iohannes Vermes de Vermeshaza, aut alter Iohannes Konya de Bary, an Petrus Methews de Etrekarcha, sin Nicolaus de Kyralyfya, seu Petrus Bodolo de eadem, sive Martinus de Sewg, neve Petrus filius Georgii Litterati de Zerdahel, vel Michael de Kysudwarnak, ceu Emericus de Chenke, aut alter Emericus Kerekes de Doborgaz, aliis absentibus homo noster scita mera veritate premissorum evocet prefatos Nicolaum filium lacobi de Hydegheth, Colomannum, castellanum de Eberhath, et Nicolaum Bor de Kayol contra annotatos exponentes nostram in presenciam ad octavas festi beati Georgii, martiris, nunc venturas, racionem de premissis reddituros efficacem litis pendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante premissos Erhardum et Iohannem Fresser ac alterum Iohannem Marczel, familiares ipsorum, eisdem statuere committendo insinuandoque ibidem eisdem, ut sive ipsi in dicto termino compareant sive non, nos ad partis comparentis instanciam id faciemus in premissis, quod iuri et iusticie videbitur expedire; et post hec huiusmodi inquisicionis et evocacionis ac insinuacionis seriem cum evocatorum et statuere commissorum nominibus, ut fuerit expediens, ad dictas octavas nobis suomodo rescribatis. Datum Bude, feria secunda proxima ante festum Kathedre beati Petri, apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo septimo.

¹ 27. apr. [1446].

^a V texte ortum. ^b Za tým je poss prečiarknuté.

16.

1447, 28. marec

Prešporská kapitula oznamuje uhorským stavom, že na základe ich mandátu z 20. febr. 1447 (č. 15.) vyslala svojho človeka Petra, farára z Baru (Baar), v prítomnosti ktorého kráľovský poverenec Peter Methews z Etreho Kračian (Etrehkarcza) vyšetril druhého dňa Zvestovania P. Márie (26. marca) sťažnosť Mikulášovho syna Mikuláša zo Studeného (Hydegheth) a jeho matky Barbory na Jakubovho syna Mikuláša zo Studeného aj iných v mandáte vymenovaných. Vyšetrenie ukázalo, že všetko sa udialo tak, ako to podávateľia opísali (ut expositum est), ale predvolanie a oznámenie boli z ich vôle tentoraz opomenuté.

oznámka o vybavení na dorze mandátu: Execucio facta est secundo die festi Anunciacionis Marie; homo regius: Petrus Methews de Etrehkarcza, homo capituli: Petrus, plebanus de Baar. Inquisicio facta \est/, ut expositum est, sed de voluntate exponencium evocacio et insinuacio pretermisse pro hac vice. Datum 3a die diei inquisicionis anno intra scripto.

17.

1447, 8. apríl; Budín

Palatín Vavrínek z Héderváru nariaďuje Prešporskej kapitule vyslať svojho človeka, aby v jeho prítomnosti jeden z kráľovských poverencov vyšetril sťažnosť Štefana Šanku z Baru proti Máťušovi Bittóovi z Blatnej na Ostrove a iným vymenovaným o tom, že si prešporský župan Juraj z Rozhanoviec násilne privlastnil pred tromi rokmi v Budíne na povzbudenie Máťuša a jeho spolupáchateľov nejaké listiny od Štefana a predvolal ich na súd na oktávu sv. Jakuba.

SNA, HmBk 28-4-27 (Monast. 1748, DF 227187). Poškodený papier (23×17,4). Na dorze adresa: Amicis suis reverendis, capitulo ecclesie Poseniensis, pro Stephano Sank de Bar. Inquisitoria, evocatoria et insinuatoria; kancelárska poznámka: Lecta.; zlomky uzatváracej pečate.

Amicis suis reverendis, capitulo ecclesie Poseniensis, Laurencius de {de} Hedrehwara, regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum, amiciciam paratam cum honore. Dicitur nobis in persona Stephani Sanka de Bar, quomodo magnificus Georgius de Rozgon^a \in anno cuius iam^b/ tercia^c \preterisset revolutio/¹ in civitate Budensi ex concilio et induccione Mathius Bytho filii Andree de Sarosfalwa, Ladislai et Petri filiorum Georgii Litterati de Zeredahel, Emerici filii Mathie, Iohannis filii Petri, Michaelis filii eiusdem Iohannis, Egidii filii Stephani de Bar quasdam litteras expeditorias, ipsum unacum prescriptis nobilibus communiter concernentes, ab eodem \Stephano/ potencialiter recipiendo^d manibus eorundem \assignasset et/ tradidisset^e in preiudicium eiusdem et dampnum valdemagnum. Super quo vestram amiciciam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo presente Nicolaus filius Pauli, aut Petrus filius Laurencii de Bar^f, sin Anthonius vel Paulus de Doborgaz, aliis absentibus homo noster scita prius premissorum mera veritate evocet prefatos^g Mathius Bytho filium Andree de Sarasfalwa^g et alios predictos contra annotatum exponentem nostram in presen-

ciam ad octavas festi beati Iacobi, apostoli, nunc venturas, rationem premissorum reddituros litis pendencia, si qua foret inter ipsos, non obstante; insinuando ibidem eisdem, ut sive ipsi in dicto termino compareant sive non, nos ad partis comparentis instanciam^h iuxta vim et formam generalis decreti, pridem per nos prelatos, barones et proceres regni in civitate Pestiensis super huius actibus potenciaris editi, finem decisivum faciemus in premissisⁱ; et post hec ipsarum inquisitionis, evocationis et insinuacionis seriem cum nominibus evocatorum ad easdem octavas nobis amicablem rescribatis. Datum Bude, in vigilia^j festi^k Resurreccionis Domini anno Eiusdem^l millesimo quadringentesimo quadragesimo septimo.

¹ 1444.

^a Za tým je circa festum prečiarknuté. ^b V texte chybné ian. ^c Za tým je proxima preteritum prečiarknuté. ^d Za tým je et quo ipsorum prečiarknuté. ^e Za tým je po prečiarknuté. ^f Za tým je al prečiarknuté. ^{g-g} Pisárom opravené z prefatum magnificum Georgium de Rozgon. ^h Za tým je sin prečiarknuté. ⁱ Za tým je prout videbitur expediri prečiarknuté. ^{j-j} Pisárom opravené zo sabbato proximo ante. ^k V texte chybné festum. ^l Pisárom opravené z Domini.

18.

[1447], (po 2. máji)

Prešporská kapitula oznamuje uhorským stavom, že na základe ich mandátu z 8. apríla 1447 (č. 17.) vyslala svojho človeka Mateja z Temešváru (Themeswar), v prítomnosti ktorého kráľovský človek Pavol Kolár (Kerekes) 2. mája zistil, že všetko sa udialo tak, ako je to v mandáte opísané (rescivit ut intra) a zažalovaných predvolal na súd s oznámením.

Poznámka o vybavení na dorze mandátu: Execucio facta secundo die festi beatorum Philippi et Iacobi, apostolorum; homo regius: Paulus Kerekes, capituli: Mathias de Themeswar, et rescivit ut intra; scriptum est inquisitione facta, evocati cum insinuacione sunt.

19.

1447, 19. december; Vacov

Uhorské stavy nariaďujú Prešporskej kapitule vyslať svojho človeka, aby v jeho prítomnosti jeden z kráľovských poverencov uviedol kastelána Prešporského hradu Valentína z Temesközu do vlastníctva 14 poddanských usadlostí v Dunajskej Stredě a tam vyberaného cla.

SNA, HmBk 6-5-21 (Monast. 697, DF 226100). Poškodený papier (22,3×19,5). Na dorze adresa: Honorabili capitulo ecclesie Psoniensis pro Valentino de Themeskez, castellano castris Psoniensis. Introductoria et statutoria.; kancelárska poznámka: Lecta.; uzatváracia pečať s clonou; poznámka o vybavení (pozri č. 20.).

Prelati, barones, nobiles et proceres regni Hungarie universi honorabili capitulo ecclesie Psoniensis salutem cum favore. Dicitur nobis in persona Valentini de Themeskez, castellani castris Psoniensis, quomodo ipse in dominium quarundam quatuor decim sessionum iobagonalium, integre scilicet regalis porcionis, in possessione Zerdahel vocata, in comitatu Psoniensi existente, \habitarum/, item tributis, in eadem possessione exigi soliti, ipsum titulo pignoris concernentis, legitime

vellet introire. Super quo honorabilitatem vestram presencium serie requirimus, quatenus vestrum mittatis hominem, pro testimonio fidedignum, quo presente Ladislaus Fekethe de Wyfalw, vel Nicolaus de Charlokwz, aut Blasius filius David de Hegh, sin Ladislaus, seu Stephanus, sive Nicolaus Kasas de Rethe, neve Mathias de Beel, aliis absentibus homo noster ad facies dicte possessionis Zerdahel consequenterque dictarum quatuor decim sessionum iobagonalium, in eadem habitarum, vicinis et commetaneis eiusdem universis inibi legitime convocatis et presentibus accedendo introducat prefatum Valentinum, castellanum, in dominium earundem quatuor decim sessionum iobagonalium statuatque easdem^a simulcum tributo, ibidem exigi solito, cunctisque aliis utilitatibus et pertinenciis earundem eidem premissis iure sibi incumbenti possidendas, si non fuerit contradictum; contradictores vero, si qui fuerint, evocet ipsos contra eundem Valentinum nostram in presenciam ad terminum competentem rationem contradiccionis eorum reddituros; et post hec ipsorum introduccionis et stacionis seriem cum contradictorum et evocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui premissis stacioni intererunt, nominibus et termino assignato nobis suomodo rescribatis. Datum Wacie, feria tertia proxima ante festum beati Tho[me], apostoli, anno Domini millesimo quadringentesimo quadragesimo septi[mo].

^a *Za tým je ei prečiarknuté.*

20.

[1448], (po 31. januári)

Prešporská kapitula oznamuje uhorským stavov, že na základe ich mandátu z 19. dec. 1447 (č. 19.) vyslala kanonika Františka zo Senca, v prítomnosti ktorého kráľovský poverenec Blažej z Heďu (Hegy) v stredu pred Očistením P. Márie (31. jan.) uviedol kastelána Prešporského hradu Valentína z Temesközu (Themeskez) do vlastníctva 14 poddanských usadlostí v Dunajskej Strede (Zerdahel) a tamojšieho cla (tributum ibidem exigí solutum). Štatuovaniu nikto neprotirečil. Susedmi boli Ladislav Čierny (Fekethe), Demeter Pooscz z Tejedu (Thed), Sebastián z Éte (Ethy) a Ondrej Malý (Parvus) z tejže dediny.

Poznámka o vybavení na dorze mandátu: Facta est executio feria quarta ante festum Purificacionis Marie; homo regius: Blasius de Hegy, capituli: Franciscus de Sempcz, socius et concanonicus noster; vicini et commetanei: Ladislaus Fekethe, Demetrius Pooscz de Thed, Sebastianus de Ethy, Andreas Parvus de eadem Ethy; nullus contradixit.

Literatúra

A Középkori Magyarország Levéltári Forrásainak Adatbázisa (Collectio Diplomatica Hungarica). Dostupné online: <http://archives.hungaricana.hu/hu/charters>.

Házi, Jenő (2000): *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony: Kalligram.

Nagy, Attila – Nagy, Iván – Novák, Veronika – Simon, Attila – Vajda, Barnabás (2012): *Dunaszerdahely*. Várostörténeti monográfia. Dunaszerdahely Város Önkormányzata, Csallóközi Barátok Társulása. Dunaszerdahely.

Mandelíková, Lenka: *Základy morfológie slovenského jazyka*. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka, Fakulta sociálno-ekonomických vzťahov, 2016. 168 s. ISBN 978 80 8075 737 3

Tóth Sándor János

Prečo je potrebný ešte jeden súhrn morfológie slovenského jazyka? Veď existuje celý rad vedeckých monografií aj vysokoškolských učebníc na túto tému, nehovoriac o kondenzovaných školských príručkách. Kiežby každý ovládal ich obsah! Máme teda z čoho čerpať, ak chceme priblížiť študentom morfológickú stránku slovenskej gramatiky. Je možné vychádzať z akademických príručiek niekdajšej socialistickej éry,¹ z kníh opisujúcich dynamiku slovenskej morfológie,² alebo uplatňovať pri výučbe najnovšie výsledky korpusovej lingvistiky.³ Vysokoškolský pedagóg má prehľad o rozmanitých aspektoch slovenskej morfológie a chce ich sprostredkovať študujúcim čo najefektívnejšie a podľa svojich predstáv. To je jeden z dôvodov vzniku učebnice z pera Lenky Mandelíkovej, odbornej asistentky na Fakulte sociálno-ekonomických vzťahov Trenčianskej univerzity A. Dubčeka v Trenčíne. Ďalším dôvodom je súčasná diferencovanosť vysokoškolského systému. Katedry slovenského jazyka na rôznych fakultách našich vysokých škôl sú špecializované a z toho vyplýva pestrá ponuka učebných materiálov toho istého predmetu.⁴ Uvedené dôvody teda dávajú odpoveď na existenčnú opodstatnenosť tejto publikácie.

Čo však prezradí prijímateľovi obsah knihy po otvorení? Dodržiava sa klasický princíp výkladu morfológie podľa slovných druhov a cieľom je výchova ku kultivovanému používaniu jazyka v praxi. Autorka prezentuje opis a systematizáciu slovných druhov prehľadne a odôvodňuje morfológické javy súčasnej spisovnej slovenčiny. Po úvodných myšlienkach o podstate morfológie, jej vzťahu k iným jazykovým rovinám, o morfematike, o gramatických kategóriách a o morfológickom type slovenčiny nasledujú kapitoly o jednotlivých slovných druhoch. V práci sú uvedené gramatické tvary a ich variantné prípony, ktoré sa nachádzajú za základnou príponou a sú od nej oddelené lomkou. Práca upozorňuje nielen na variantné tvary, ktoré sú neodmysliteľnou súčasťou vývinového procesu jazyka, ale aj na nepravdivé tvary. Autorka dosiahla tento cieľ spracúvaním odborných článkov, ktoré

¹ Napr.: Ružička, Jozef (Red.): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966; neskôr Oravec, Ján – Bajziková, Eugénia – Furdík, Juraj: *Súčasný slovenský jazyk – Morfológia*. Bratislava: SPN, 1988.

² Napr.: Dolník, Juraj (Ed.): *Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, 2010; alebo Dvonč, Ladislav: *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava: Veda, 1984; resp. Navrátil, Ladislav: *Neohybné slovné druhy / Nominálne slovné druhy / Slovesá – kráľovský slovný druh*. Nitra: Enigma, 2009.

³ Napr.: Sokolová, Miloslava: *Nový deklináčny systém slovenských substantív*. Prešov: FF PU, 2007; alebo Sokolová, Miloslava – Žigo, Pavol: *Verbálne kategórie aspektu a tempus v slovenčine*. Bratislava: VEDA, 2014.; alebo Šimková, Mária et al. *Skloňovanie podstatných mien v slovenčine s korpusovými príkladmi*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, 2016.

⁴ Napr.: Čulenová, Eva – György, Ladislav: *Vybrané časti zo slovenského jazyka pre prekladateľov a tlmočníkov*. Banská Bystrica: Belianum UMB, 2015; alebo Vaňko, Juraj – Auxová, Darina: *Morfológia slovenského jazyka*. Nitra: FF UKF, 2015.

sa na stranách jazykovedných časopisov zaoberali jednotlivými problematickými bodmi slovenskej morfológie. Tento materiál akejsi jazykovej poradne potom integrovala do tradičného rámca morfológie slovenského jazyka. Publikácia ponúka bohatý výber bibliografických údajov statí z odborných časopisov a využíva ich konklúzie pri výklade normy. Autorkina zberateľsko-integračná práca ponúka študentom ľahký prehľad dynamiky slovenskej morfológie z posledných desaťročí, zároveň „občerstvuje“ materiál príkladov. Potreba takejto aktualizácie, aby sa ne-preberali príklady mechanicky, bola vyslovená aj na vedeckých konferenciách. Autorka zhrnula vo svojej knihe skúsenosti z vyučovacej praxe a pre svojich študentov sformulovala morfologické fakty. Stavba obsahu aj výkladu je preto maximálne logická, transparentná.

V letnom semestri 2016 mali možnosť vyskúšať vysokoškolskú učebnicu aj študenti slovakistiky na Pedagogickej fakulte Univerzity J. Selyeho v Komárne. Knihu dostala skupina študujúca predmet *Morfológia slovenského jazyka*, pričom študenti dostali úlohu porovnať jej kapitoly s inými kompendiami morfológie a na základe syntézy prezentovať referát. Na otázku, z ktorého zdroja pracovali najradšej, 90% študentov odpovedalo, že z knihy Lenky Mandelíkovej. Je teda možné skonštatovať, že učebnica sa osvedčila, obstála na trhu mnohých ďalších publikácií spracúvajúcich morfológiu slovenského jazyka.

Garančovská, Lenka: *Testy zo slovenčiny ako cudzieho jazyka = Tests of Slovak as a Foreign Language*. Bukurešť: Editura Universităţii din Bucureşti, 2015. 150 s. ISBN 978-606-16-0624-5

Čulénová, Eva

„Publikácia *Testy zo slovenčiny ako cudzieho jazyka* si kladie za cieľ aspoň sčasti vyplniť medzeru nielen v slovenskej, ale aj v zahraničnej odbornej literatúre, ktorá sa zameriava predovšetkým na problematiku zisťovania, resp. overovania kvantity a kvality vedomostí, znalostí a zručností nadobudnutých v procese učenia sa slovenčiny ako cudzieho jazyka.“ Takto uvažuje v úvodnej pasáži svojej najnovšej publikácie (s. 7) Mgr. Lenka Garančovská, PhD., lektorka slovenského jazyka a kultúry na Univerzite v Bukurešti.

Ako to načrtáva samotný názov, zbierka testov je určená predovšetkým zahraničným záujemcom o slovenčinu (úroveň B1 – mierne pokročili). Keďže štúdium cudzích jazykov zaznamenáva v posledných rokoch – vzhľadom na jeho praktické využitie v každodennej realite – veľký záujem, každá publikácia z tejto oblasti je vítaným prínosom.

Z formálneho hľadiska je publikácia štruktúrovaná do 40 testových úloh, tematicky a obsahovo zameraných na slovenskú gramatiku – predovšetkým javy z morfológie – a slovenskú lexiku (opierajúc sa o dostupné učebnice slovenčiny pre cudzincov /uvedené v použitej literatúre/). Každý test pozostáva z 30 zatvorených otázok, uplatňujúc princíp výberu jednej správnej odpovede zo štyroch možností (napr. test č. 2, úloha č. 1 – Vyberte správnu odpoveď: Na oblohe svietil *a) bledá b) bledé c) bledí d) bledý* mesiac.). Okrem vyhodnotenia testových otázok ponúka autorka priestor aj na vlastné poznámky. V záverečnej časti sa nachádza kľúč k testom.

Morfosyntaktická problematika je prezentovaná v prvých 25 testoch. Ich tvorba a usporiadanie zohľadňuje slovnodruhové kritérium, počnúc substantívami a končiac partikulami na osi flektívne a neflektívne slová, resp. partes orationis. Nevenuje sa osobitná pozornosť interjekciám, ktoré nielen z hľadiska morfológického, ale aj lexikálneho, sémantického a syntaktického stoja mimo uvádzaného triedenia.

Stupeň ovládania slovnej zásoby je obsiahnutá v druhej časti zbierky tvoriacej súbor 5 testov. Okrem bežných slov a slovných spojení dostali svoje zastúpenie frazeologické jednotky, slovenské príslovia a porekadlá, čím sa čiastočne upriamila pozornosť aj na problematiku vo vzťahu priame – nepriame pomenovania, denotatívny – konotatívny význam a pod.

Tretiu časť predstavuje 10 záverečných testov umožňujúcich súhrnné opakovanie a zároveň overenie získaných jazykových vedomostí, zručností zo slovenskej gramatiky a slovnej zásoby. Autorka ponúka možnosť využiť ich (po zohľadnení ďalších aktivít zacielených na overenie úrovne jazykovej kompetencie) ako vstupné testy na zaraďovanie študentov do jednotlivých jazykových úrovní.

Originálnosť prezentácie a primeraná náročnosť klasifikácie jazykového materiálu spĺňa tak po formálnej, ako aj obsahovej stránke požiadavky kladené na tento typ publikácie. O jej kvalite zaiste svedčí nielen široká paleta vedeckých recen-

zentiek – odborníčkou v oblasti vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka, ale tiež participácia viacerých jazykových korektoriek na výslednom texte. Môžeme len súhlasiť s autorkou, že prezentovaná zbierka testov poslúži „nielen pre samotných študentov pri čiastkovom precvičovaní ich jazykovej kompetencie, ale aj pre učiteľov a lektorov slovenčiny v oblasti jazykovej prípravy cudzincov, študentov i krajanov na všetkých typoch škôl“ (s. 9).

Šenkár, Patrik: *Súradnice básnickej polyfónie Slovákov v Rumunsku*. Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2016. 219 s. ISBN 978-973-107-116-9

Erdélyi Margit

Patrik Šenkár, pracovník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity J. Selyeho v Komárne vydal svoju ďalšiu monografiu s názvom *Súradnice básnickej polyfónie Slovákov v Rumunsku*. Publikácia vyšla v renomovanom nadlacom Vydavateľstve Ivan Krasko a má 219 strán. Recenzentmi boli významní znalci zvolenej problematiky: Peter Andruška a Dagmar Mária Anoca.

Ako je nám aj zo samotného názvu zrejmé, publikácia sa z literárno-druhového hľadiska venuje poézii. Autor v nej upresňuje svoj zámer: výskum krajskej poézie Slovákov žijúcich v súčasnom Rumunsku. Téma je zaujímavá a až do súčasnosti málo pertraktovaná. (Dodnes nevyšla okrem tejto monografie publikácia, mapujúca takýmto interpretačno-ontologickým štýlom túto oblasť výskumu.)

Text sa delí na dvanásť kapitol: autor v nich sleduje – v pozadí individuálnych básnických zámerov i konkretizácií – priame poetické výpovede najvýznamnejších osobností tejto literárnej obnože. V úvodnej kapitole stručne uvádza východiská poézie dolnozemskej Slovákov (so zreteľom na Rumunsko). Nosnými piliermi nasledujúcich kapitol sú básnické výpovede nielen „etablovaných“ autorov (Ivan Miroslav Ambruš, Ondrej Štefanko, Dagmar Mária Anoca, Adam Suchanský), ale aj tvorcov, ktorí chcú byť akýmisi pokračovateľmi týchto úsilí (Pavel Husárik, Jaromír Novák, Anna Karolína Dováľová, Anna Kalianková). Do obsahu sú zaradení aj tvorcovia, ktorí doposiaľ publikovali „iba“ jedinú samostatnú básnickú zbierku (Ondrej Zetocha, Anna Räu-Lehotská, Daniel Räu-Lehotský). Vďaka ich literárnej tvorbe sa vytvára už aj v názve uvedená básnická polyfónia.

Objektívno-subjektívnu interpretačnou metódou, samozrejme, opierajúcou sa o i. aj o adekvátne literárnoteoretické, literárnohistorické i literárnokritické axiomy, autor poukazuje na špecifickosť historického vývinu spominatej problematiky a charakterizuje poetické kontinuum (prirodzene, v rámci neho aj jednotlivé autorské, špecifické impulzy tvorby) tejto oblasti. Taktiež sa snaží o určitú komplexnosť: interpretuje jednotlivé básnické zbierky; svoj zreteľ však pritom upriamuje najmä na poetické výpovede, ktoré vyšli tlačou v posledných štyroch dekádach, t. j. v období kvalitatívneho a kvantitatívneho rozmachu básnictva Slovákov v Rumunsku. Zdôrazňuje (azda až prirodzené) vzájomné prelínania v rámci slovenského a rumunského literárneho kontextu v básnickej tvorbe týchto autorov, ktorí svojou kultúrnou (teda aj literárnou) činnosťou prispievajú k zviditeľneniu a propagácii slovenského literárneho korpusu nielen na Dolnej zemi, ale aj na Slovensku.

Interpretačnou metódou sonduje nielen motívy či básnické výrazové prostriedky autorov, ale aj ich ostatné individuálne (subjektívne) lyrické výpovede, ktoré sa v rôznych formách a podobách objavujú v jednotlivých veršoch. Charakterizuje teda individuálne lyrické výpovede, ktoré často vychádzajú zo špecifik vlastného chronotopu menšinára, avšak neskôr celoplošne „prerastajú“ do univerzálnejších podôb. Všeobecným cieľom týchto interpretácií je vlastne vojsť do odpradávných platných komnát univerzálnosti básnickej existencie. Chrbtovou kosťou knihy je preto identifikácia

a interpretácia vyslovených, ale aj nevyslovených (básnických) atribútov celospoločenskej platnosti.

Rukopis pôsobí vlastne ako akési nóvum, veď okrem publikácií Dagmar Márie Anocovej a Petra Andrušku (Slovenská literatúra v Rumunsku, Súčasní slovenskí spisovatelia z Rumunska), text podobného tematického zamerania ešte neuzrel svetlo sveta. Pochopiteľne, dá sa z neho identifikovať aj autorov individuálny, subjektívny štýl a prístup k samotnému textu či spracovaniu. Publikovaním tohto rukopisu sa však do rúk prípadných čitateľov dostáva kniha, ktorá svojím zámerom a pohľadom patrí medzi priekopnícke.

PaedDr. Baka L. Patrik

Univerzita J. Selyeho v Komárne
Pedagogická fakulta
Katedra maďarského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: bakap@ujvs.sk

Mgr. Csiba Balázs

Univerzita Komenského
Katedra archívniectva a PVH
Filozofická fakulta
Univerzita J. Selyeho v Komárne
Pedagogická fakulta
Katedra histórie
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: csibab@ujvs.sk

PaedDr. Čulenová, Eva, PhD.

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra translatológie
Tajovského 40
SK-974 01 Banská Bystrica
e-mail: eva.culeno@umb.sk

Mgr. Dudová, Katarína, PhD.

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Katedra slovenského jazyka
Štefánikova 67
SK-949 74 Nitra
e-mail: kdudova@ukf.sk

prof. PhDr. Erdélyi Margit, CSc.

Univerzita J. Selyeho v Komárne
Pedagogická fakulta
Katedra maďarského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: erdelyim@ujvs.sk

doc. Dr. Halász Ivan, PhD.

Univerzita J. Selyeho v Komárne
Pedagogická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: halaszi@ujvs.sk

Mgr. Merva Attila, PhD.

Univerzita J. Selyeho v Komárne
Pedagogická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno

Mgr. Ondrejcsák Eszter

ELTE
Filozofická fakulta
Egyetem tér 1-3.
H-1053 Budapest
e-mail: odrejcsakeszter@gmail.com

doc. PaedDr. Šenkár Patrik, PhD.

Univerzita J. Selyeho v Komárne
Pedagogická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: senkarp@ujvs.sk

Dr. Tóth Sándor János, PhD.

Univerzita J. Selyeho v Komárne
Pedagogická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Bratislavská cesta 3322
SK-945 01 Komárno
e-mail: toths@ujvs.sk

mim. prof. Uhrinová, Alžbeta, PhD.

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku
ul. Szabó Dezső 40-42.
H-5600 Békéscsaba
vusm@globonet.hu

prof. PaedDr. Vitézová, Eva, PhD.

Trnavská univerzita v Trnave
Pedagogická fakulta
Katedra slovenského jazyka a literatúry
Hornopotočná 23
SK-918 43 Trnava
e-mail: eva.vitezova@truni.sk

Edičný plán Pedagogickej fakulty – prvý polrok 2017

Makovický, Pavol: Prírodoveda 4 – časť Biológia (vysokoškolská učebnica)

Dibó Gábor – Hugyivár Magda – Szarka Katalin: Szerves kémia praktikum. Laboratóriumi gyakorlatok gyűjteménye a szlovákiai magyar tanárképzés kémia szakos hallgatói számára (vysokoškolská učebnica)

Alabán Ferenc: A valóság irodalmi képei (zborník)

Papp Vanda: Az interperszonális-megtévesztéselmélet a médiában, különös tekintettel a manipuláció eseteire a reklámokban (vedecká monografia)

Litovkina Anna: Teaching proverbs and Anti-Proverbs (vysokoškolská učebnica)

Tóth Sándor János: Aspekty slovensko-maďarskej porovnávacej morfosyntaxe (vedecká monografia)

H. Nagy Péter (főszerk.): A Selye János Egyetem Nemzetközi Doktorandusz Konferenciája (2016) (konferenčný zborník)

ISSN 1336-8893

9 771336 889003